

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Φεβρουάριος 2018 / Τεύχος 6
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 6

Πάτρα, Φεβρουάριος 2018

Title: Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 120, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2613019948
website: <http://politika.inpatra.gr>
email: politika@inpatra.gr

Γραμματεία:

*Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών*

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση *«Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής»* δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της όλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Αναπληρωτές διευθυντές σύνταξης

Παναγιωτόπουλος Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της
Διεθνούς Ενώσεως Αθλητικού Δικαίου (ΔΕΑΔ)

Φυριππίης Εμμανουήλ, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννυ, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Βεργίδης Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης Παντείου
Πανεπιστημίου

Δαμανάκης Μιχάλης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Villar Lecumberri Alicia, Profesora honoraria Universidad Autónoma de Madrid

Θάνος Θεόδωρος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Καλοσπύρος Νικόλαος Α.Ε., Επισκέπτης Καθηγητής Ιστορίας και Ερμηνευτικής της
Κλασικής Φιλολογίας, Τμ. Μ.Ι.Θ.Ε., Σχολή Θετικών Επιστημών, Ε. Κ. Παν/μιον Αθηνών

Καψάλης Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κουτσογιάννης Αλέξανδρος, Επιστημονικός Συνεργάτης του Επιστημονικού Συμβουλίου

της Βουλής των Ελλήνων, Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης

Μάγος Κωνσταντίνος, *Επίκουρος Καθηγητής ΠΤΝ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, *Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*

Μήτσης Ναπολέων, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Μουζακίτης Άγγελος, *Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης*

Μπάκας Θωμάς, *Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*

Μπάρος Βασίλειος, *Professur für Pädagogik mit Schwerpunkt Vergleichende Bildungsforschung, Universität Augsburg*

Μπρίνια Βασιλική, *Επιστημονική Υπεύθυνη και Διδάσκουσα Προγράμματος Σπουδών στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών*

Ντίνας Κωνσταντίνος, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας*

Παπαδάκη Πολυξένη, *Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου*

Ρεράκης Ηρακλής, *Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*

Σαββάκης Μάνος, *Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας*

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, *Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ., *Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Φυριπής Εμμανουήλ, *Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*

Χατζηπαναγιώτου Παρασκευή, *Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου*

Περιεχόμενα

Προς μια νέα εθνική ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική	7
<i>Διπλήρη Χριστίνα</i>	
«Το Νεκρό Σώμα»: Ποιοτικές Προσεγγίσεις των Κοινωνικών Διαδικασιών του Θνήσκειν	27
<i>Σαββάκης Μάνος</i>	
Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των κρατούμενων γύρω από το χώρο εγκλεισμού - Η περίπτωση του Κ.Κ.Κορυδαλλού	51
<i>Ορφανάκη Καλλιόπη</i>	
Οι ελληνικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ υπό το πρίσμα της διεθνοποίησης	77
<i>Νοβάκος Ιωάννης</i>	
Πόσο απειλούν τους νέους και την ποιότητα στην πληροφορία οι Διαδικτυακές Δημοσιεύσεις;	103
<i>Μενελάου Νίκη</i>	

Διπλάρη Χριστίνα

Προς μια νέα εθνική ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική

Περίληψη

Στην καθημερινή ζωή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), οι γλώσσες όχι μόνο διαδραματίζουν βασικό ρόλο αλλά έχουν επίσης θεμελιώδη σημασία για το σεβασμό της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας. Συνεπώς, στο πλαίσιο των προσπαθειών για την προώθηση της κινητικότητας και της διαπολιτισμικής κατανόησης, η Ε.Ε. έχει ορίσει ως σημαντική προτεραιότητα την εκμάθηση γλωσσών. Με τη βοήθεια του Συμβουλίου της Ευρώπης, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο προτάσεων για την ανάπτυξη γλωσσικών εκπαιδευτικών πολιτικών. Το παρόν άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει την επίσημη ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική του Ελληνικού Κράτους και πώς αυτή εξελίσσεται τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Μέσω της ανάλυσης κειμένου, αναλύονται τα τεκμήρια-θεσμικά κείμενα που σχετίζονται με την ξενόγλωσση πολιτική στην ελληνική εκπαίδευση τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ακολουθεί η προσπάθεια ερμηνείας τους, αναζητώντας τη σύνδεσή τους και το ευρωπαϊκό συγκείμενο.

Λέξεις κλειδιά: ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική, πολυγλωσσία, διαπολιτισμική κατανόηση

Towards a new national foreign language educational policy

Abstract

In the daily life of the European Union (EU), languages not only play a key role but they are also essentials for the respect of cultural and linguistic diversity. Therefore, as part of its efforts to promote mobility and intercultural understanding, the EU has designated language learning as an important priority. With the help of the Council of Europe, a specific framework of proposals is formulated for the development of language education policies. This article attempts to study the official foreign language education policy of the Greek State and its evolution over the last two decades. Through the text analysis, the policy texts related to the Greek foreign language education policy during that period are analyzed, in order to follow their interpretation as well as their connection with the European context.

Key words: foreign language educational policy, multilingualism, intercultural understanding

1. Εισαγωγή

Σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), οι γλώσσες όχι μόνο διαδραματίζουν βασικό ρόλο αλλά έχουν επίσης θεμελιώδη σημασία για το σεβασμό της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας της. Η Ε.Ε. είναι πλέον «ο τόπος όπου οι Ευρωπαίοι μπορούν να απολαμβάνουν μια μοναδική πολυμορφία πολιτισμών, ιδεών και παραδόσεων καθώς μπορούν να ταξιδεύουν, να σπουδάζουν και να εργάζονται χωρίς να περιορίζονται από εθνικά σύνορα»¹.

Ένας από τους στόχους της Ε.Ε. είναι η ενότητα μέσα από τη διαφορετικότητα των λαών, γεγονός που αποτελεί και έναν από τους θεμέλιους λίθους του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Οι γλώσσες καθορίζουν την προσωπική ταυτότητα, όντας ταυτόχρονα το μέρος μιας κοινής κληρονομιάς. Μπορούν να χρησιμεύσουν ως γέφυρα που μας ενώνει με άλλους ανθρώπους, αλλά και να ανοίξουν δρόμους για άλλες χώρες και άλλους πολιτισμούς, διευκολύνοντας την αμοιβαία κατανόηση και την αλληλεγγύη μέσω της ενίσχυσης του διαπολιτισμικού διαλόγου και της κοινωνικής συνοχής². Η αρμονική συνύπαρξη πολλών γλωσσών

---

1 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017α), *Λευκή Βίβλος για το μέλλον της Ευρώπης. Προβληματισμοί και σενάρια για την ΕΕ των 27 έως το 2025*. Βρυξέλλες: COM(2017)2025 της 1 Μαρτίου του 2017, σ. 6.

2 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2009), *Εκθεση σχετικά με την πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση*. Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας. Εισηγητής: Vasco Graca Moura, 24/02/2009, (2008/2225 INI).

στην Ευρώπη συμβολίζει, λοιπόν, τον στόχο της Ε.Ε. να είναι ενωμένη μέσα από τη διαφορετικότητα.

Συνεπώς, στο πλαίσιο των προσπαθειών για την προώθηση της κινητικότητας και της διαπολιτισμικής κατανόησης, η Ε.Ε. έχει ορίσει ως σημαντική προτεραιότητα την εκμάθηση γλωσσών. Με τη βοήθεια του Συμβουλίου της Ευρώπης, διαμορφώνεται ένα συγκεκριμένο πλαίσιο προτάσεων για την ανάπτυξη γλωσσικών εκπαιδευτικών πολιτικών. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα, αναγνωρίζοντας τις νέες προκλήσεις που προκύπτουν από τις πολιτικές της Ε.Ε., καλείται να σχεδιάσει και να υλοποιήσει μια νέα ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική που να ανταποκρίνεται στο ευρωπαϊκό πλαίσιο για την προώθηση της πολυγλωσσίας.

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει την επίσημη ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική του Ελληνικού Κράτους και πώς αυτή εξελίσσεται τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Μέσω της ανάλυσης κειμένου, αναλύονται τα τεκμήρια-θεσμικά κείμενα που σχετίζονται με την ξενόγλωσση πολιτική στην ελληνική εκπαίδευση τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ακολουθεί η προσπάθεια ερμηνείας τους, αναζητώντας τη σύνδεσή τους με το ευρωπαϊκό συγκείμενο.

2. Ευρωπαϊκή ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, η εκπαίδευση και η κατάρτιση αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες ανάπτυξης στη σημερινή οικονομία και κοινωνία της γνώσης. Παράλληλα, κυρίαρχος στόχος είναι και η ένωση μέσα από τη διαφορετικότητα, κάτι που εκφράζεται μέσω της αρμονικής συνύπαρξης πολλών γλωσσών εντός Ε.Ε. Αυτό διαφαίνεται ήδη από το άρθρο 3 της Συνθήκης για την Ε.Ε. κατά το οποίο η Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής/γλωσσικής της πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία / ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και από το άρθρο 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., σύμφωνα με το οποίο η Ένωση σέβεται τη πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία.

Πράγματι, η Ε.Ε. στηρίζει την εκμάθηση ξένων γλωσσών καθώς η βελτίωση των γλωσσικών δεξιοτήτων δίνει τη δυνατότητα σε περισσότερους ανθρώπους να σπουδάζουν και/ή να εργάζονται σε άλλες χώρες της Ευρώπης, βελτιώνοντας γενικότερα τις επαγγελματικές τους προοπτικές. Από την άλλη πλευρά, η γνώση ξένων γλωσσών διευκολύνει τη διαπολιτισμική επικοινωνία, η οποία είναι εξαιρετικά σημαντική για τη συμβίωση σε μια πολυγλωσσική και πολυπολιτισμική Ευρώπη³. Η προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας γίνεται ένα από τα μείζονα διακυβεύματα της παιδείας, τηρουμένης της αρχής της ισοτιμίας για όλες τις γλώσσες της Ένωσης. Τονίζεται, λοιπόν, η αναγκαιότητα για ποιοτική

---

3 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017β), *Ο ρόλος της ΕΕ στην προώθηση των γλωσσών*. Στο http://ec.europa.eu/education/policy/multilingualism_el (προσπελάστηκε στις 07/08/2017).

βελτίωση της γνώσης των γλωσσών της Ε.Ε. στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών συστημάτων, προκειμένου να αναπτυχθούν οι ικανότητες επικοινωνίας και να διασφαλιστεί η ευρύτερη δυνατή διάδοση των γλωσσών και των πολιτισμών όλων των κρατών μελών, δίνοντας τη δυνατότητα σε μαθητές/σπουδαστές να αποκτήσουν επάρκεια σε πολλές γλώσσες της Ε.Ε. Γι' αυτό το σκοπό, προτείνονται μέτρα όπως η πλασματική κινητικότητα που επιτρέπουν οι νέες τεχνολογίες, η πραγματική κινητικότητα, η προώθηση καινοτόμων μεθόδων από το σχολείο ως το πανεπιστήμιο, η διδασκαλία σε πρόωμη παιδική ηλικία, η προώθηση της εκμάθησης ξένων γλωσσών στην τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση και στην εκπαίδευση των ενηλίκων αλλά και η κατάρτιση των καθηγητών γλωσσών⁴.

Το 2001 ανακηρύχτηκε ως «Ευρωπαϊκό Έτος Γλωσσών» από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης ενώ το 2002 ακολούθησε ψήφισμα του Συμβουλίου «για την προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας και της εκμάθησης γλωσσών στο πλαίσιο της υλοποίησης των στόχων του Ευρωπαϊκού Έτους Γλωσσών 2001». Σύμφωνα με αυτό, η γλωσσομάθεια είναι μια από τις βασικές δεξιότητες που πρέπει να κατέχει κάθε πολίτης, προκειμένου να συμμετέχει αποτελεσματικά στην ευρωπαϊκή κοινωνία της γνώσης και, συνεπώς, προάγει τόσο την ένταξη στην κοινωνία, όσο και την κοινωνική συνοχή: η πλήρης γνώση της μητρικής γλώσσας ή γλωσσών μπορεί να διευκολύνει την εκμάθηση άλλων γλωσσών· χάρη στη γλωσσομάθεια προάγεται η κινητικότητα και ευνοείται η ευρωπαϊκή συνοχή, υπό το φως της διεύρυνσης της Ε.Ε. Ταυτόχρονα τονίζεται η πολιτιστική αξία και αξιοπρέπεια όλων των ευρωπαϊκών γλωσσών, αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα των πολιτισμικών και πολιτιστικών παραδόσεων της Ευρώπης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, προτείνονται μέτρα για την προσφορά δυνατότητας στους μαθητές να μαθαίνουν δύο, ή, όπου χρειάζεται, περισσότερες γλώσσες πέραν των μητρικών, και να προωθείται η εκμάθηση ξένων γλωσσών από άλλους στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης. Τα κράτη μέλη καλούνται να μεριμνούν ώστε τα προγράμματα σπουδών και οι εκπαιδευτικοί στόχοι να προωθούν από νεαρή ηλικία τη διαμόρφωση θετικής στάσης έναντι άλλων γλωσσών και πολιτισμών, να ενθαρρύνουν δεξιότητες στον τομέα της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, να προωθούν την εκμάθηση γλωσσών στην επαγγελματική κατάρτιση, να διευκολύνουν την ενσωμάτωση των αλλοφώνων στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην ευρύτερη κοινωνία, να προωθούν την εφαρμογή καινοτόμων παιδαγωγικών μεθόδων, να οργανώσουν συστήματα επικύρωσης των γλωσσικών ικανοτήτων, με βάση το κοινό πλαίσιο αναφοράς για τις γλώσσες που αναπτύχθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και να ενθαρρύνουν την ευρωπαϊκή συνεργασία με στόχο την προώθηση

4 Συμβούλιο Ε.Ε. (1995), *Ψήφισμα του Συμβουλίου της 31^{ης} Μαρτίου 1995 για τη βελτίωση της ποιότητας και της διαφοροποίησης όσον αφορά την εκμάθηση και τη διδασκαλία των γλωσσών στα πλαίσια των εκπαιδευτικών συστημάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (95/C 207/01). Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:31995Y0812\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:31995Y0812(01)) (προσπελάστηκε στις 19/08/2017).

της διαφάνειας των τυπικών προσόντων και τη διασφάλιση της ποιότητας στη διδασκαλία γλωσσών⁵.

Το 2005 ακολουθεί ανακοίνωση για τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά την προώθηση της πολυγλωσσίας στην Ε.Ε. με τίτλο «Ένα νέο στρατηγικό πλαίσιο για τη πολυγλωσσία» Σε αυτήν, ορίζεται η «πολυγλωσσία» ως η ικανότητα ενός ατόμου να χειρίζεται πολλές γλώσσες αλλά και ως η συνύπαρξη διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων σε μια γεωγραφική περιοχή. Η πολιτική πολυγλωσσίας της Επιτροπής έχει 3 στόχους: α) να ενθαρρύνει την εκμάθηση γλωσσών και να προαγάγει τη γλωσσική πολυμορφία στην κοινωνία, β) να προωθήσει μια υγιή πολυγλωσσική οικονομία και γ) να παράσχει στους πολίτες πρόσβαση στις πληροφορίες της Ε.Ε. στη δική τους γλώσσα. Προτείνεται σειρά συγκεκριμένων δράσεων. Η ανακοίνωση ορίζει διάφορους τρόπους προώθησης της εκμάθησης γλωσσών και της γλωσσικής πολυμορφίας και κάνει έκκληση στα κράτη μέλη να καταρτίσουν σχέδια για την προώθηση της πολυγλωσσίας καθώς και να επανεξετάσουν την επιμόρφωση των καθηγητών ξένων γλωσσών και τη διδασκαλία ξένων γλωσσών σε πολύ νεαρή ηλικία⁶.

Από το 2005 έως το 2008, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εκδίδει διάφορες εκθέσεις, αναπτύσσεται ένας δείκτης γλωσσικής ικανότητας, καθορίζονται δράσεις και συστάσεις, ενώ στις 15 Φεβρουαρίου 2008 πραγματοποιείται η πρώτη υπουργική διάσκεψη του Συμβουλίου για την πολυγλωσσία, με σκοπό την προετοιμασία του εδάφους για μια ευρύτερη πολιτική. Την ίδια χρονιά, με Ανακοίνωσή της προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκτιμά τι πρέπει να γίνει, ώστε η γλωσσική πολυμορφία να συμβάλλει στην αλληλεγγύη και την ευημερία. Με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνεχίζει να θέτει ως στόχο την επικοινωνία στη μητρική γλώσσα συν δύο ακόμη γλώσσες. Παράλληλα, πρέπει να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα για μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής κοινωνίας, που δεν επωφελείται ακόμη από τα πλεονεκτήματα της πολυγλωσσίας, π.χ. για τους μονόγλωσσους ή εκείνους που δυσκολεύονται να μάθουν την πρώτη τους ξένη γλώσσα, για τους μαθητές που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο, για τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και για τους άλλους ενήλικους που δεν βρίσκονται πλέον μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα. Για να επιτευχθεί η προσέγγιση αυτών των συγκεκριμένων ομάδων, χρειάζονται νέες λύσεις εκμάθησης γλωσσών μέσω προϊόντων που συνδυάζουν την εκπαίδευση με την ψυχαγωγία, μέσω της χρήσης των μέσων μαζικής επικοινωνίας και των

5 Συμβούλιο Ε.Ε. (2002), *Ψήφισμα του Συμβουλίου της 14ης Φεβρουαρίου 2002 για την προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας και της εκμάθησης γλωσσών στο πλαίσιο της υλοποίησης των στόχων του Ευρωπαϊκού Έτους Γλωσσών 2001 (2002/C 50/01)*. Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32002G0223\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32002G0223(01)) (προσπελάστηκε στις 02/09/2017).

6 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005), *Ένα νέο στρατηγικό πλαίσιο για την πολυγλωσσία*. [COM(2005) 596 τελικό]. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:c11084> (προσπελάστηκε στις 02/09/2017).

τεχνολογιών, αλλά και μέσω κατάλληλων υπηρεσιών μετάφρασης και διερμηνείας (δημιουργία νέων εκπαιδευτικών εργαλείων). Πρέπει να συγκεντρωθούν στοιχεία όσον αφορά την παρακολούθηση της προόδου στον τομέα της διδασκαλίας/εκμάθησης ξένων γλωσσών, να επιβραβεύεται η καινοτομία και, τέλος, να καταβληθεί μεγαλύτερη προσπάθεια για να γίνει ευχερέστερη η εκμάθηση γλωσσών για τους ενήλικους και τους νέους που παρακολουθούν προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης-κατάρτισης⁷.

Την επόμενη χρονιά, όπως προκύπτει από τα Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 12^{ης} Μαΐου 2009 σχετικά με ένα στρατηγικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης («ΕΚ 2020»), επισημαίνεται εκ νέου η αναγκαιότητα προαγωγής της εκμάθησης γλωσσών με τη διεξαγωγή των ακόλουθων εργασιών: να δοθεί μέριμνα ώστε να μπορούν οι πολίτες να επικοινωνούν σε δύο γλώσσες πέραν της μητρικής τους, να προωθηθεί η διδασκαλία γλωσσών στο πλαίσιο της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και για τους ενήλικες εκπαιδευόμενους, και να δοθεί στους μετανάστες η ευκαιρία να διδαχθούν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής⁸.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και τα Συμπεράσματα που εξέδωσε το Συμβούλιο το 2014 σχετικά με την πολυγλωσσία και την ανάπτυξη γλωσσικών δεξιοτήτων, σύμφωνα με τα οποία οι χώρες της Ε.Ε. δεσμεύθηκαν σθεναρά να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα της εκμάθησης ξένων γλωσσών στα σχολεία⁹.

Για την προώθηση της πολυγλωσσίας σε όλη την Ευρώπη και την εκπόνηση εκπαιδευτικών γλωσσικών πολιτικών είναι υπεύθυνο και το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο έχει αναπτύξει πολλές δραστηριότητες στον τομέα της προώθησης της γλωσσικής πολυμορφίας και της εκμάθησης γλωσσών. Μία από αυτές είναι και η εκπόνηση του «Κοινού Ευρωπαϊκού Πλαισίου Αναφοράς για τη γλώσσα: εκμάθηση, διδασκαλία, αξιολόγηση» (Common European Framework of Reference for Languages) όπου παρέχει μια κοινή βάση για την ανάπτυξη προγραμμάτων διδασκαλίας γλωσσικών μαθημάτων, οδηγιών για τη σύνταξη σχετικών προγραμμάτων σπουδών, εξετάσεων και διδακτικών εγχειριδίων για ολόκληρη την Ευρώπη. Είναι μεταφρασμένο σε 39 γλώσσες και περιγράφει με περιεκτικό τρόπο τι πρέπει να μάθει να κάνει ο μαθητής μιας ξένης γλώσσας για

7 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση*/COM/2008/0566 τελικό. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52008DC0566> (προσπελάστηκε στις 03/09/2017).

8 Συμβούλιο Ε.Ε. (2009), *Συμπεράσματα του συμβουλίου της 12ης Μαΐου 2009 σχετικά με ένα στρατηγικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης («ΕΚ 2020»)* (2009/C 119/02), Παράρτημα II. Στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:EL:PDF> (προσπελάστηκε στις 03/09/2017).

9 Council of the European Union (2014), *Conclusions on multilingualism and the development of language competences*. Brussels. Στο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/142692.pdf (προσπελάστηκε στις 04/09/2017).

να χρησιμοποιήσει μια γλώσσα για επικοινωνία καθώς και ποιες γνώσεις και δεξιότητες πρέπει να αναπτύξει ώστε να μπορεί να λειτουργεί αποτελεσματικά. Η περιγραφή καλύπτει και το πολιτισμικό περιεχόμενο στο οποίο εντάσσεται η γλώσσα. Το πλαίσιο καθορίζει επίπεδα γλωσσομάθειας τα οποία καθιστούν δυνατή τη μέτρηση της προόδου των μαθητών σε κάθε στάδιο της εκμάθησης και σε όλη τους τη ζωή¹⁰.

Σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Σύγχρονων Γλωσσών και τη Διεύθυνση Γλωσσικής Πολιτικής του Συμβουλίου, εκπονήθηκε και το Ευρωπαϊκό Χαρτοφυλάκιο Γλωσσών (European Language Portfolio). Πρωτοεμφανίστηκε ως πιλοτικό πρόγραμμα ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και εδραιώθηκε από το 2001. Πρόκειται για ένα προσωπικό έγγραφο στο οποίο καταγράφεται από όποιον μαθαίνει ή έχει μάθει μια γλώσσα η πρόοδος που έχει κάνει στη συγκεκριμένη γλώσσα καθώς και η εν γένει μαθησιακή του εμπειρία.

Συμπερασματικά, από τα παραπάνω προκύπτει ότι η ενίσχυση της πολυγλωσσίας παραμένει κοινή δέσμευση ακόμα και μεταξύ διαφορετικών οργανισμών, των οποίων η συνεργασία είναι διαρκής και συμπληρωματική. Γλώσσες και πολιτισμοί βρίσκονται στο προσκήνιο της συζήτησης για την πολυπολιτισμική κοινωνία, εντός ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, γεγονός που θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα ιδεολογικά αντιφατικό πλαίσιο¹¹. Όμως, η πολυγλωσσία προωθείται ως βασική αξία της Ευρώπης, με στόχο τη διατήρηση της πολιτιστικής και γλωσσικής κληρονομιάς κάθε χώρας¹². Τονίζεται με αυτόν τον τρόπο και η πολιτισμική σημασία της ευρωπαϊκής πολυγλωσσίας¹³. Ενόψει της διεύρυνσης και του συνεχιζόμενου θεσμικού και πολιτικού μετασχηματισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πολιτιστική ποικιλομορφία παρέχει ένα πλαίσιο από το οποίο θα εξελίσσεται η συνολική ταυτότητα και η νομιμότητα της Ευρώπης¹⁴.

3. Εθνική ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική

Σχετικά με τις ξένες γλώσσες στο σχολείο, στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση, κυριαρχεί έως τη δεκαετία του 1960 η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας, η οποία ήταν ταυτόσημη με τη γλώσσα της λογοτεχνίας, της βαθιάς

---

10 Συμβούλιο της Ευρώπης (2001), *Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο αναφοράς για τη γλώσσα: εκμάθηση, διδασκαλία, αξιολόγηση*. Στρασβούργο. Στο http://www.pi-schools.gr/lessons/english/pdf/cef_gr.pdf (προσπελάστηκε στις 04/09/2017).

11 Κοιλιάρη, Α. (2005), *Πολυγλωσσία και γλωσσική εκπαίδευση. Μια κοινωνιολογολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Βάνιας.

12 Shore, C. (2000), *Building Europe. The cultural politics of European Integration*. London: Routledge.

13 Kraus, PA. (2008), *A Union of diversity: language, identity and polity-building in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 76.

14 Rindler-Schjerve, R. & Vetter, E. (2012), *European multilingualism: current perspectives and challenges*. Bristol: Multilingual Matters, p. 11.

μόρφωσης, της αριστοκρατίας και του κοινωνικού κύρους¹⁵. Όμως, το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα σηματοδότησε ουσιαστικές αλλαγές στην ξενόγλωσση εκπαίδευση¹⁶.

Ειδικότερα, το 1970 μια υποχρεωτική ξένη γλώσσα (γαλλικά ή αγγλικά) διδασκόταν για 3 ώρες την εβδομάδα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (εξατάξιο γυμνάσιο), όπως και το 1976 όταν έγινε διαχωρισμός της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε τριετές γυμνάσιο και τριετές λύκειο (Νόμος 309/30-4-76). Με τον Νόμο 1566/85, την περίοδο 1984-1985, η υποχρεωτική ξένη γλώσσα (γαλλικά ή αγγλικά) διδασκόταν για 3 ώρες στις τρεις τάξεις του γυμνασίου και στην πρώτη τάξη του λυκείου, ενώ για 2 ώρες στις τελευταίες τάξεις του. Εισάγονται σταδιακά και τα γερμανικά όπου κατά την περίοδο 1993-1994, οι μαθητές του γυμνασίου μπορούσαν να επιλέξουν μια δεύτερη υποχρεωτική ξένη γλώσσα (Γαλλικά ή Γερμανικά), με την αγγλική να είναι πρώτη υποχρεωτική (Π.Δ. 447/93, ΦΕΚ 185/07-10-93). Παράλληλα, επιχειρήθηκε η προοδευτική εισαγωγή των γερμανικών στη μη υποχρεωτική δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 1996-1997 (Π.Δ. 78/ΦΕΚ 65/5-2-97). Σύμφωνα με το νόμο για το Ενιαίο Λύκειο (ΦΕΚ 1057/12-01-97), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ το 1998-1999 για την Α' και Β' τάξη του λυκείου και το 1999-2000 για την Γ' τάξη, η διδασκαλία μιας ξένης γλώσσας (Αγγλικά, Γαλλικά ή Γερμανικά) είναι υποχρεωτικό μάθημα, ενώ η διδασκαλία της δεύτερης ξένης γλώσσας περιλαμβάνεται στα υποχρεωτικά μαθήματα επιλογής.

Με την εγκύκλιο υπ' αρ. 52/354/48265/Γ1/17-05-05 εισάγεται η πιλοτική διδασκαλία δεύτερης ξένης γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε 210 δημοτικά σχολεία. Με σχετική εγκύκλιο (Φ.12/773/77094/Γ1/28-7-2006), κατά το σχολικό έτος 2006-2007, επεκτείνεται η διδασκαλία δεύτερης ξένης γλώσσας (γαλλική και γερμανική) στην Ε' τάξη του δημοτικού σχολείου και, κατά το σχολικό έτος 2007-2008, στην Ε' και στη Στ' τάξη, σε όλα τα 6/θέσια και άνω δημοτικά σχολεία για δύο ώρες την εβδομάδα.

Το 2008 αποφασίζεται η υλοποίηση του πιλοτικού προγράμματος διδασκαλίας της ρώσικης, ισπανικής και τούρκικης γλώσσας (μόνο για την Κομοτηνή και την Ξάνθη) στα γυμνάσια με υπουργική απόφαση (ΦΕΚ τ. Β' 1743/29-08-2008). Την ίδια χρονιά αποφασίζεται και η είσοδος της ιταλικής στα γυμνάσια όλης της χώρας, στο πλαίσιο της παράλληλης διδασκαλίας της δεύτερης ξένης γλώσσας από το σχολικό έτος 2008-2009 (υπ'αρ. 111800/Γ2/02.09.2008 εγκύκλιος του ΥΠ.Ε.Π.Θ). Οι μαθητές της Α' γυμνασίου έχουν τη δυνατότητα

---

15 Γρίβα, Ε. & Ηλιάδου – Τάχου, Σ. (2010), Ιστορική θεώρηση της καθιέρωσης της αγγλικής γλώσσας στη δημόσια ελληνική εκπαίδευση: Οι στρατηγικές, τα προγράμματα και οι επιδράσεις. *Σύγχρονη κοινωνία, Εκπαίδευση και Ψυχική Υγεία*, τχ. 3, σ.σ. 64-75.

16 Δενδρινού, Β. (2008), Η δημόσια εκπαίδευση. Στο Β. Τοκατλίδου (επιμ.), *Ευρωπαϊκή γλωσσική πολιτική: Θεωρία και πράξη*. Στο http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/europe/A6/04.html (προσπελάστηκε στις 04/09/2017).

επιλογής ανάμεσα σε τρεις γλώσσες: γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά. Ενώ, από την επόμενη σχολική χρονιά (2009-2010), μπορούν να επιλέξουν άλλη μια, την ισπανική γλώσσα, η οποία εισάγεται στο γυμνάσιο και στο γενικό λύκειο, σύμφωνα με την υπ'αρ. 105957/Γ2/03-09-2009 εγκύκλιο του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Ανεξαρτήτως γλωσσών που διδάχτηκαν στο γυμνάσιο, οι μαθητές της Α' λυκείου είναι σε θέση να επιλέξουν ως πρώτη ξένη γλώσσα μεταξύ της αγγλικής, γαλλικής, γερμανικής, ιταλικής και ισπανικής.

Η σχολική πραγματικότητα των προηγούμενων ετών ανατρέπεται από τα ωρολόγια προγράμματα της Α' τάξης του γυμνασίου και του γενικού λυκείου για το σχολικό έτος 2013-2014 (αρ. πρωτ.115475/Γ2/21-08-2013 Υ.Α. / ΦΕΚ τ. Β' 12121). Οι μαθητές του γυμνασίου, εκτός των αγγλικών ως Α' ξένη γλώσσα, επιλέγουν ως Β' ξένη γλώσσα ανάμεσα σε δύο μόνο γλώσσες, τα γαλλικά ή τα γερμανικά. Αναφορικά με τους μαθητές της Α' λυκείου (ημερήσιου και εσπερινού), επιλέγουν ως ξένη γλώσσα μία από τις γλώσσες που διδάχτηκαν στο γυμνάσιο (αγγλικά, γαλλικά ή γερμανικά). Στο εσπερινό γυμνάσιο, η μόνη ξένη γλώσσα που διδάσκεται είναι τα αγγλικά. Τα παραπάνω στοιχεία ισχύουν και για τη σχολική χρονιά 2014-2015, ενώ για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η διδασκαλία της δεύτερης ξένης γλώσσας (γαλλικής και γερμανικής) πραγματοποιείται για δύο ώρες την εβδομάδα στις Ε' και Στ' τάξεις των 6/θέσιων και άνω δημοτικών σχολείων όπως και των σχολείων με Ενιαίο Αναμορφωμένο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα (αριθμ. Φ.52/63/12873/Γ1/6-2-2012 / ΦΕΚ 253, τ. Β').

Κατά το σχολικό έτος 2016-2017, η διδασκαλία της 2^{ης} ξένης γλώσσας, γαλλικής και γερμανικής πραγματοποιείται για δύο ώρες την εβδομάδα στις Ε' & Στ' τάξεις των τετραθέσιων και άνω δημοτικών σχολείων του Ενιαίου Τύπου Ολοήμερου Δημοτικού Σχολείου ενώ η διδασκαλία της 1^{ης} ξένης γλώσσας (αγγλικής) από την Α' δημοτικού (Υ.Α. 26/04/2016 - ΦΕΚ Β' Αριθμ.1324). Όμως, οι μαθητές διδάσκονται ως 2^η ξένη γλώσσα όποια από τις δυο έχει την πλειοψηφία των δηλώσεων προτίμησης σε επίπεδο τμήματος, όπως αυτή διαμορφώνεται μετά τις δηλώσεις των μαθητών που θα φοιτήσουν κατά το επόμενο σχολικό έτος στην Ε' τάξη. Και αν μέχρι την 1^η Οκτωβρίου κάθε σχολικού έτους δεν έχει καλυφθεί η θέση του εκπαιδευτικού της ξένης γλώσσας που επιλέχθηκε από τις δηλώσεις προτίμησης, τότε οι μαθητές διδάσκονται την ξένη γλώσσα για την οποία υπάρχουν διαθέσιμες διδακτικές ώρες σε επίπεδο οικείας Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Στο γυμνάσιο, σύμφωνα με την με αρ.πρωτ. 121072/Δ2/22-07-2016Υ.Α. (ΦΕΚ Β' 12449), η Ιταλική γλώσσα θα διδάσκεται ως δεύτερη ξένη γλώσσα (παράλληλα με τη Γαλλική και τη Γερμανική) στα Γυμνάσια στα οποία οι εκπαιδευτικοί κλάδου ΠΕ34 είναι οριστικά τοποθετημένοι ή θα τοποθετηθούν το σχολικό έτος 2016-2017 οριστικά ή προσωρινά. Βέβαια, σύμφωνα με την υπ'αριθμ.53476/ΓΔ4 Υ.Α. της 04/04/2017 για την «επιλογή της δεύτερης ξένης γλώσσας και τη συγκρότηση τμημάτων», η επιλογή της δεύτερης ξένης γλώσσας που γίνεται στην Ε' τάξη του δημοτικού ισχύει έως και την Γ'

τάξη του γυμνασίου ενώ στα γυμνάσια, όπου λειτουργούν δύο ή περισσότερα τμήματα γενικής παιδείας, δημιουργούνται στην Α' τάξη παράλληλα τμήματα δεύτερης ξένης γλώσσας, ο αριθμός των οποίων δεν μπορεί να υπερβαίνει τον αντίστοιχο αριθμό των τμημάτων γενικής παιδείας της συγκεκριμένης τάξης.

Αναφορικά με το αναλυτικό πρόγραμμα, για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, εκπονήθηκε πρόγραμμα εκμάθησης της αγγλικής σε πρώιμη παιδική ηλικία στο πλαίσιο του έργου με τίτλο «Νέες Πολιτικές Ξενόγλωσσης Εκπαίδευσης στο Σχολείο: Η Εκμάθηση της Αγγλικής σε Πρώιμη Παιδική Ηλικία» για να καλύψει τις ανάγκες των μαθητών της Α' και Β' δημοτικού ως προς τη διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών των Ξένων Γλωσσών (ΕΠΣ-ΞΓ) συνιστά ένα νέο πρόγραμμα σπουδών, κοινό για όλες τις ξένες γλώσσες του σχολείου και ενιαίο για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Προσδιορίζει γενικούς και επιμέρους δείκτες επικοινωνιακής επάρκειας, βάσει των οποίων κρίνεται ο μαθητής (σε ποιο από τα έξι επίπεδα γλωσσομάθειας βρίσκεται σύμφωνα με την έβδομη κλίμακα του Συμβουλίου της Ευρώπης). Εκπονήθηκε στα πλαίσια του Νέου Σχολείου και περιγράφει τις γνώσεις/ επικοινωνιακές δεξιότητες που πρέπει να αποκτηθούν κατά επίπεδο γλωσσομάθειας, όχι κατά τάξη. Υιοθετείται ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς που δεν αντιμετωπίζει τις διαφορετικές γλώσσες ως απομονωμένα γνωστικά αντικείμενα αλλά υιοθετεί μια ενιαία μεθοδολογία, με τελικό στόχο την όσο το δυνατόν ομοιογενή ανάπτυξη ενός γλωσσικού ρεπερτορίου, τη γλωσσική επίγνωση, τη διαπολιτισμική συνείδηση και τη διαμεσολαβητική ικανότητα¹⁷. Με την καθολική εισαγωγή του ΕΠΣ-ΞΓ στην ελληνική δημόσια πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αναζητάται παράλληλα η δημιουργία των προϋποθέσεων σύνδεσης της ξενόγλωσσης εκπαίδευσης στα δημόσια σχολεία με την πιστοποίηση γλωσσομάθειας που παρέχεται από το Υπουργείο Παιδείας μέσα από το θεσμό του Κρατικού Πιστοποιητικού Γλωσσομάθειας (ΚΠγ).

Ως προς τη μεθοδολογία και τις τεχνικές διδασκαλίας, η εφαρμογή του ΕΠΣ-ΞΓ στο δημοτικό και το γυμνάσιο επιχειρεί να στρέψει την ξενόγλωσση εκπαίδευση από την υλικοκεντρική στη μαθησιοκεντρική προσέγγιση, η οποία δεν είναι απλά μια μέθοδος διδασκαλίας αλλά και ένας τρόπος οργάνωσης του διδακτικού/μαθησιακού αντικειμένου της ξένης γλώσσας, κοινός για όλες τις γλώσσες που περιλαμβάνονται στο Σχολικό Πρόγραμμα Σπουδών ή που μπορεί να συμπεριληφθούν στο μέλλον. Σε αυτό το πλαίσιο, προτείνεται η αναδιάρθρωση και ο εξορθολογισμός της διδακτέας ύλης προκειμένου να ανταποκριθεί η διδασκαλία του μαθήματος της ξένης γλώσσας στις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών και να προσαρμοστεί στο επίπεδο γλωσσομάθειάς τους, μετατοπίζοντας την προσοχή από την έννοια της «κάλυψης της ύλης» στον ίδιο τον μαθητή, στο

---

¹⁷ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2007), *Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών των Ξένων Γλωσσών (ΕΠΣ-ΞΓ)*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σ.σ. 7.

τι θα μάθει δηλαδή και όχι στο τι θα διδαχτεί. Συνεπώς, ο εκπαιδευτικός καλείται να σχεδιάσει διαφορετικό αναλυτικό πρόγραμμα για την κάθε τάξη, βάσει των χαρακτηριστικών των μαθητών και του ΕΠΣ-ΞΓ. Σε αυτή την περίπτωση, πρέπει να λάβει υπόψη του τις γενικές απαιτήσεις ανά επίπεδο γλωσσομάθειας, τα είδη γραπτού και προφορικού λόγου που αναμένεται να κατανοεί και να παράγει ο μαθητής σε κάθε επίπεδο, τον τρόπο κατανόησης/αξιολόγησής του, να εκπονήσει κατάλληλα για την κάθε περίπτωση εκπαιδευτικά σενάρια καθώς και να προσαρμόσει τις δραστηριότητες του εγχειριδίου στο επίπεδο γλωσσομάθειας της κάθε τάξης ή και των διαφορετικών μαθητών μέσα στην τάξη, αξιοποιώντας, μεταξύ άλλων, πολυτροπικά κείμενα και το ψηφιακό υλικό που είναι διαθέσιμο για τα μαθήματα Αγγλικής, Γαλλικής και Γερμανικής¹⁸.

Από την άλλη πλευρά, παρατηρούνται αλλαγές στην αξιολόγηση της επίδοσης των μαθητών στη ξένη γλώσσα στο γυμνάσιο. Κατά τη διάρκεια των τετραμήνων, η αξιολόγηση συνίσταται σε μία **διαδικασία** κατά την οποία λαμβάνονται υπόψη δεδομένα όπως: α) η συνολική συμμετοχή του μαθητή στη μαθησιακή διδασκαλία (συνεργατικότητα, κινητοποίηση, ενδιαφέρον, επιμέλεια, κριτική σκέψη, δημιουργικότητα), β) οι εργασίες, ατομικές ή ομαδικές, που εκτελεί ο μαθητής στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας στην τάξη/στο σπίτι, γ) οι συνθετικές, δημιουργικές και διαθεματικές εργασίες, ατομικές ή ομαδικές, που εκτελούνται στο πλαίσιο του μαθήματος, δ) οι ωριαίες γραπτές δοκιμασίες καθώς και ε) οι ολιγόλεπτες γραπτές δοκιμασίες (τεστ). Η επίδοση των μαθητών στην ξένη γλώσσα αξιολογείται, **δηλαδή**, με ατομικές ή ομαδικές δραστηριότητες που γίνονται στην τάξη και σε κατ' οίκον εργασίες και οι οποίες στοχεύουν στην ανάπτυξη επικοινωνιακών ικανοτήτων όπως αυτής της κατανόησης γραπτού λόγου, της γλωσσικής επίγνωσης (λεξιλογικής και γραμματικής ικανότητας), της κατανόησης προφορικού λόγου και της παραγωγής γραπτού λόγου (και γραπτής διαμεσολάβησης από το επίπεδο B1). Επίσης αξιολογείται η επίδοση στην παραγωγή προφορικού λόγου στην ξένη γλώσσα με ατομικές ή ομαδικές δραστηριότητες (π.χ. παιχνίδια ρόλων, προσομοιώσεις, διαλόγους, συζητήσεις σε θέματα που ενδιαφέρουν τους μαθητές)¹⁹. Άλλη μορφή αξιολόγησης του μαθητή είναι και το ευρωπαϊκό portfolio γλωσσών, που υιοθετήθηκε κυρίως στο δημοτικό. Ο πολυγλωσσικός αυτός ατομικός φάκελος δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να διαχειρίζεται την τάξη ανάλογα με το γνωστικό προφίλ, το ψυχο-συναισθηματικό δυναμικό και τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των μαθητών του. Ο μαθητής, από την άλλη πλευρά, έχει τη δυνατότητα αφενός να παρακολουθεί και να καταγράφει την εξελικτική πορεία της οικειοποίησης των

18 Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2016α), *Αναδιάρθρωση και εξορθολογισμός της διδασκίας ύλης των ξένων γλωσσών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο για το σχολικό έτος 2016-2017*. Στο <http://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/3enesglwsses.pdf> (προσπελάστηκε στις 09/09/2017).

19 Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2016β), *Περί σχολικού και διδακτικού έτους και της αξιολόγησης των μαθητών του Γυμνασίου*, Προεδρικό Διάταγμα 126/11-11-2016, αρ. φύλλου 211, τεύχος Α'.

γλωσσών που μαθαίνει εντός και εκτός σχολείου, και αφετέρου να οικοδομεί το πολυπολιτισμικό του *profil*²⁰.

4. Ερμηνεία

Για τη μελέτη της εθνικής ξενόγλωσσης εκπαιδευτικής πολιτικής, υιοθετούμε τη θεώρηση του Παπαδάκη²¹, ο οποίος αντιμετωπίζει την πολιτική ως ένα σύνολο-σώμα τεχνολογιών και πρακτικών εξουσίας, μια «οικονομία της δύναμης» αλλά και μια σύνθεση Λόγου και Δράσης, λέξεων, σημασιών και πράξεων. Στενά συνδεδεμένη με ιδεολογικές εκφορές αλλά και με πρακτικές προεκτάσεις, η πολιτική είναι «αυτό που ενεργοποιείται αλλά και αυτό που αποσκοπείται»²². Υπό αυτό το πρίσμα, θεωρούμε την εκπαιδευτική πολιτική τόσο διαδικασία όσο και αποτέλεσμα, και διαφοροποιούμαστε από την αντίληψη του Heslep ότι «μια εκπαιδευτική πολιτική είναι ένα προϊόν-αποτέλεσμα, όχι μια διαδικασία»²³.

Από την ανάλυση των θεσμικών κειμένων που σχετίζονται με την ξενόγλωσση πολιτική στην ελληνική εκπαίδευση προκύπτουν διάφορες ενδιαφέρουσες επισημάνσεις, που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν, αναζητώντας τη σύνδεσή τους με το ευρωπαϊκό συγκείμενο. Γενικά, επισημαίνεται ότι οι αλλαγές που συντελούνται σε κοινωνικο-πολιτικό και οικονομικο-τεχνολογικό επίπεδο, στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, δημιουργούν μια σειρά προκλήσεων που δεν αφήνουν αμέτοχο το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, επιδρώντας στη διαμόρφωση αλλά και την άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Εξάλλου, πιστεύουμε ότι όλα τα συστατικά της εκπαιδευτικής πολιτικής συνδέονται με το κοινωνικο-πολιτικό και οικονομικο-ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκπονούνται, εκφέρονται, τροποποιούνται και επιχειρούν να υλοποιηθούν²⁴.

Αρχικά, σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού για την νέα γλωσσική εκπαιδευτική πολιτική, το Υπουργείο Παιδείας φαίνεται να αναγνωρίζει σε επίπεδο λόγου τη σημασία της εκμάθησης των ξένων γλωσσών καθώς γίνεται προσπάθεια σχεδιασμού τεκμηριωμένης εκπαιδευτικής γλωσσικής πολιτικής, βάσει των οδηγιών και συστάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Πιο συγκεκριμένα, προωθείται και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ο στόχος της Βαρκελώνης για την ανάπτυξη του γραμματισμού στη μητρική γλώσσα,

20 Καγκά, Ε. (2012), *Οδηγός εφαρμογής του ευρωπαϊκού portfolio γλωσσών στο δημοτικό σχολείο*. Στο http://www.pi-schools.gr/lessons/french/odigos_efarmogis_web_20-09-2010.pdf (προσπελάστηκε στις 09/09/2017).

21 Παπαδάκης, Ν. (2001), *Κράτος, πανεπιστήμιο και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα*. Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ. 44.

22 Ball, S. (1994), *Education reform. A critical and post-structural approach*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press, p. 10.

23 Heslep, R.D. (1987). Conceptual sources of controversy about educational policies. *Educational Theory*, 37 (4), p. 424.

24 Χαραλάμπους, Δ. (1990), *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974)*. Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σελ. 8.

όπως και σε δύο ακόμη ξένες γλώσσες. Βέβαια, ξένες γλώσσες δεν είναι μόνο τα αγγλικά-γαλλικά-γερμανικά-ιταλικά. Η χώρα μας έχει γίνει χώρα υποδοχής παλιννοστούτων Ελλήνων από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης καθώς και μεταναστών, γεγονός που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Εκτός από τη συνεχόμενη μεταναστευτική ροή, μέρος της ελληνικής κοινωνίας αποτελούν και οι μειονότητες των Τούρκων και των Πομάκων στην Θράκη ή των Ρομά. Παράλληλα, δεν μπορεί να μην αναρωτηθεί κάποιος σε ποιο βαθμό ευνοείται η πολυγλωσσία και η ελεύθερη επιλογή των μαθητών να διδαχθούν τη γλώσσα που επιθυμούν, όταν διδάσκονται ως 2^η ξένη γλώσσα όποια από τις δυο έχει την πλειοψηφία των δηλώσεων προτίμησης σε επίπεδο τμήματος; Από την άλλη πλευρά, το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο για την επιλογή της δεύτερης ξένης γλώσσας και τη συγκρότηση τμημάτων οδηγεί στη συρρίκνωση θέσεων εργασίας όσον αφορά γλώσσες σε ύφεση, κάτι που δε συνάδει με την εικόνα ενός εκσυγχρονισμένου κράτους κοινωνικής πρόνοιας, με νέα πολιτική για τη διδασκαλία/εκμάθηση των ξένων γλωσσών²⁵.

Σε επίπεδο αναλυτικών προγραμμάτων, το Πρόγραμμα Εκμάθησης της Αγγλικής στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία (ΠΕΑΠ) και το ΕΠΣ-ΞΓ υλοποιούν ένα σημαντικό κομμάτι της νέας ξενόγλωσσης εκπαιδευτικής πολιτικής της πολιτείας, η οποία ανταποκρίνεται στις νέες προκλήσεις που προκύπτουν από τις πολιτικές της Ε.Ε. και τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2014-2020) για την προώθηση της πολυγλωσσίας καθώς και του Κοινού Ευρωπαϊκού Πλαισίου Αναφοράς. Η εκπόνηση του ΠΕΑΠ δείχνει την ευαισθητοποίηση της ελληνικής πολιτείας προς την καλλιέργεια δεξιοτήτων πολυγραμματισμού που απαιτούνται για τους αυριανούς πολίτες, αρχίζοντας την εκμάθηση της ξένης γλώσσας από την Α' Δημοτικού. Επιπροσθέτως, το ΕΠΣ-ΞΓ δηλώνει το σεβασμό στις γλώσσες της Ευρώπης και την αντιμετώπισή τους ως ισότιμων μεταξύ τους καθώς είναι ένα πρόγραμμα κοινό για όλες τις ξένες γλώσσες της σχολικής εκπαίδευσης. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ των μαθημάτων και των εκπαιδευτικών των ξένων γλωσσών (διαθεματικότητα-διεπιστημονικότητα) καθώς και δυνατότητα ανάπτυξης ενός κοινού επιστημονικού και παιδαγωγικού λόγου για τη διδασκαλία και την εκμάθηση της ξένης γλώσσας²⁶.

Παράλληλα, ο εκπαιδευτικός μπορεί να σχεδιάσει διαφορετικό αναλυτικό πρόγραμμα για την κάθε τάξη, εστιάζοντας στις ανάγκες του κάθε μαθητή αφού το ΕΠΣ-ΞΓ περιγράφει τις γνώσεις και τις επικοινωνιακές δεξιότητες που πρέπει να αποκτηθούν κατά επίπεδο γλωσσομάθειας, όχι κατά τάξη. Συνεπώς, προσφέρεται η δυνατότητα στους μαθητές να μάθουν διαφορετικά πράγματα, με διαφορετικό τρόπο και με διαφορετικούς ρυθμούς.

25 Γαλανοπούλου, Α. (2001), Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών στο ελληνικό δημόσιο σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων*, τχ. 4, σ.σ. 149.

26 Long, M. & Doughty, C. (2011), *The handbook of language teaching*. Oxford: Wiley Blackwell.

Ο μαθητής μαθαίνει να χρησιμοποιεί μια γλώσσα για επικοινωνιακούς σκοπούς χωρίς αυτή να απογυμνώνεται από το πολιτισμικό περιεχόμενο στο οποίο εντάσσεται. Από την άλλη πλευρά, η χρήση διαφορετικών μέσων και πολυμέσων σε ένα διαρκώς εξελισσόμενο ψηφιακό περιβάλλον δημιουργεί νέα δεδομένα στη διδασκαλία και της ξένης γλώσσας²⁷. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει τις νέες τεχνολογίες και τα σύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης, να εφαρμόσει καινοτόμες μεθόδους, να εκπονήσει εκπαιδευτικά σενάρια, χωρίς να είναι αναγκασμένος να χρησιμοποιήσει ένα και μόνο διδακτικό εγχειρίδιο αλλά προωθώντας τη διεπιστημονική και βιωματική προσέγγιση της γνώσης. Το γλωσσικό υλικό μπορεί να απαρτίζεται από ποικίλους τύπους κειμένων - γραπτά, ακουστικά/οπτικοακουστικά, ηλεκτρονικά – τα οποία απεικονίζουν ή χρησιμοποιούνται σε καθημερινές καταστάσεις, ηχητικά αποσπάσματα από συνομιλίες και μεταδόσεις και οπτικά αποσπάσματα τα οποία δημιουργούν/καλύπτουν/αναπαριστούν μία επικοινωνιακή περίσταση²⁸. Εξάλλου, η εισαγωγή χρήσης των ΤΠΕ στη διαδικασία διδασκαλίας ξένης γλώσσας προβλέπεται από το ΕΠΣ-ΞΓ, ενισχύοντας τον ηλεκτρονικό εγγραμματισμό των μαθητών.

Με τις αλλαγές στην αξιολόγηση της επίδοσης των μαθητών στη ξένη γλώσσα στο γυμνάσιο, επιχειρείται η αλλαγή της εικόνας ενός εξετασιοκεντρικού σχολείου με την κατάργηση πολλών εξεταζόμενων μαθημάτων στο γυμνάσιο (εκ των οποίων και οι ξένες γλώσσες) και δίνεται έμφαση στην ενίσχυση της διαδικασίας της μάθησης και της ενεργούς εμπλοκής των μαθητών σε αυτή. Ταυτόχρονα, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις σύνδεσης της ξενόγλωσσας εκπαίδευσης στα δημόσια σχολεία με την πιστοποίηση γλωσσομάθειας που παρέχεται από το Υπουργείο Παιδείας μέσα από το θεσμό του Κρατικού Πιστοποιητικού Γλωσσομάθειας. Όμως, η επιθυμητή σύνδεση της δημόσιας εκπαίδευσης με τη δημόσια πιστοποίηση της γλωσσομάθειας προχωρά με διστακτικά βήματα παρόλο που ο ενδιαφερόμενος εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει τις προτάσεις του ΕΠΣ-ΞΓ και να οδηγήσει τους μαθητές του προς την πιστοποίηση από επίσημο ελληνικό φορέα. Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας είναι η ύπαρξη κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής στη σχολική μονάδα προκειμένου να αξιοποιηθούν τα διαθέσιμα υλικά εκμάθησης της ξένης γλώσσας, και να εφαρμοστούν οι σύγχρονες μέθοδοι και πρακτικές διδασκαλίας²⁹.

Η χρήση του ευρωπαϊκού portfolio γλωσσών, ως εργαλείο αυτοαξιολόγησης του μαθητή, αναδεικνύει καινοτόμες προσεγγίσεις, όπως η διαμορφωτική

27 Jewitt, C. (2006), *Technology, Literacy and Learning. A multimodal approach*. London: Routledge.

28 Dimasi, M., Zaffiri, M. & Konstantinidou, G.C. (2011), *Multimodality and the teaching of foreign languages in tertiary education*. Στο Θ. Γκόγκας & Π. Τάγκας, Π. (επιμ.) (2011). *Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου του 2009 του Τ.Ε.Ι. Ηπείρου: ΔΙΟΝΙΚΟΣ, σ.σ. 250-263.

29 Ζέπος, Δ. (2016), *Νέο Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών για τις Ξένες Γλώσσες και Κρατικό Πιστοποιητικό Γλωσσομάθειας*. Σημεία διεπαφής, αλληλοσυμπλήρωσης και προτροπής χρήσης ΤΠΕ. *Εκπαιδευτικός Κύκλος*, τόμος 4, τχ. 3, σ.σ. 50-61.

αξιολόγηση, η αυτοαξιολόγηση, και η συστηματική καταγραφή των δεξιοτήτων. Το portfolio συνδέεται άρρηκτα με το Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις γλώσσες και ευνοεί την καλλιέργεια ισχυρών γνωστικών και μεταγνωστικών δεξιοτήτων, απαραίτητων για τη δημιουργία ανεξάρτητα σκεπτόμενων ανθρώπων του 21^{ου} αιώνα

Εντούτοις, τα μέτρα προώθησης της πολυγλωσσίας σε επίπεδο Ε.Ε. περιλαμβάνουν και την εκμάθηση ξένων γλωσσών στην τεχνική/επαγγελματική εκπαίδευση, όπως ήδη αναφέρθηκε. Σύμφωνα με το Ψήφισμα του Συμβουλίου της 31^{ης} Μαρτίου 1995 για τη βελτίωση της ποιότητας και της διαφοροποίησης όσον αφορά την εκμάθηση και τη διδασκαλία των γλωσσών στα πλαίσια των εκπαιδευτικών συστημάτων της Ε.Ε., είναι ιδιαίτερα σημαντικό να παρέχεται στους μαθητές της τεχνικής/επαγγελματικής εκπαίδευσης η δυνατότητα απόκτησης των γλωσσικών ικανοτήτων που τους είναι αναγκαίες για την εξεύρεση εργασίας και την πρόοδο στη σταδιοδρομία τους. Δυστυχώς, σε επίπεδο ελληνικού εκπαιδευτικού λόγου, δεν έχουν προβλεφθεί αρκετά μέτρα για την κατάρτιση ή την τελειοποίηση μεθόδων εκμάθησης των γλωσσών, προσαρμοσμένων στην τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση, οι οποίες να λαμβάνουν επίσης υπόψη τις αναγκαίες σχέσεις μεταξύ της γενικής εκπαίδευσης και των αναγκών που χαρακτηρίζουν κάθε επαγγελματικό τομέα. Τέλος, η επιμόρφωση εκπαιδευτικών ξένων γλωσσών σε θέματα αξιολόγησης επικοινωνιακών δεξιοτήτων, η κατάρτισή τους για την ενίσχυση της νέας οικονομίας της γνώσης, η διαχείριση πολυγλωσσικών τάξεων αλλά και η πιστοποίηση γλωσσομάθειας ατόμων με ειδικές ανάγκες και άλλων περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων θα πρέπει να αποτελέσουν εξίσου σημεία ενδιαφέροντος για την εθνική ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική.

5. Συμπεράσματα

Ο χώρος της ξενόγλωσσης εκπαίδευσης αποτελεί «ένα σταυροδρόμι όπου συναντιούνται οι λογικές του οικονομικού και συμβολικού κέρδους, των κοινωνικών αναγκών για την εκμάθηση γλωσσών, των ερευνών και των πολιτικών για τη γλώσσα/τις γλώσσες, την εκμάθηση και την αξιολόγηση της γνώσης της/τους, καθώς και των ιδεολογικών εγγραφών στα κείμενα και στις πρακτικές που τα αξιοποιούν»³⁰.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η διδασκαλία της ξένης γλώσσας στην ελληνική δημόσια εκπαίδευση βρίσκεται σε αυτό το σταυροδρόμι και μετέρχεται ενός σταδίου ουσιαστικής αναμόρφωσης. Η αρμονική συνύπαρξη πολλών γλωσσών στην Ευρώπη είναι ισχυρό σύμβολο της φιλοδοξίας της Ε.Ε. να είναι ενωμένη στην πολυμορφία, πράγμα που αποτελεί έναν από τους

---

30 Δενδρινού, Β. (2016), Εισαγωγή. Βιβλίο περιλήψεων του συνεδρίου *Ο κοινωνικός και πολιτικός λόγος σήμερα για την ξενόγλωσση εκπαίδευση στην Ε.Ε.*, 4-6 Οκτωβρίου 2016, σελ. 4. Στο http://rce1.enl.uoa.gr/synedrio/wp-content/uploads/2016/10/Book_abstracts_FINAL-1.pdf (προσπελάστηκε στις 10/09/2017).

ακρογωνιαίους λίθους του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Οι γλώσσες καθορίζουν την προσωπική ταυτότητα, αλλά αποτελούν επίσης τμήμα μιας κοινής κληρονομιάς. Μπορούν να χρησιμεύσουν ως γέφυρα με άλλους ανθρώπους και να ανοίξουν δρόμους για άλλες χώρες και άλλους πολιτισμούς, προωθώντας την αμοιβαία κατανόηση. Μια επιτυχημένη πολιτική πολυγλωσσίας μπορεί να ενισχύσει τις ευκαιρίες που έχουν οι πολίτες κατά τη διάρκεια της ζωής τους: μπορεί να αυξήσει την απασχολησιμότητά τους, να διευκολύνει την πρόσβασή τους στις υπηρεσίες και τα δικαιώματα και να συμβάλει στην αλληλεγγύη, μέσω της ενίσχυσης του διαπολιτισμικού διαλόγου και της κοινωνικής συνοχής³¹. Και αυτό φαίνεται να γίνεται αντιληπτό από τον επίσημο ελληνικό εκπαιδευτικό λόγο.

Βέβαια, δεν πρέπει να παραγνωρίζονται ενδεχόμενοι κίνδυνοι που μπορεί να προκύψουν, χωρίς κατάλληλες πολιτικές. Η αυξανόμενη γλωσσική πολυμορφία μπορεί να διευρύνει το χάσμα επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικούς πολιτισμούς και να αυξήσει τις κοινωνικές διαιρέσεις, παρέχοντας στους πολύγλωσσους πρόσβαση σε καλύτερες ευκαιρίες ζωής και εργασίας, και αποκλείοντας τους μονόγλωσσους³². Συνεπώς, για την ελληνική ξενόγλωσση εκπαιδευτική πολιτική, η προώθηση της εκμάθησης γλωσσών στην επαγγελματική κατάρτιση (λαμβάνοντας υπόψη τη θετική επίδραση της γλωσσομάθειας στην κινητικότητα και στην ικανότητα προς απασχόληση) αλλά και η διευκόλυνση της ενσωμάτωσης των αλλοφώνων στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην ευρύτερη κοινωνία, φροντίζοντας, μέσω της λήψης μέτρων, και για τη βελτίωση της γνώσης τους της επίσημης γλώσσας ή των γλωσσών διδασκαλίας, με σεβασμό για τη γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους, συνεχίζουν να αποτελούν διακυβεύματα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γαλανοπούλου, Α. (2001), Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών στο ελληνικό δημόσιο σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων*, τχ. 4, σ.σ. 145-158.

Γρίβα, Ε. & Ηλιάδου – Τάχου, Σ. (2010), Ιστορική θεώρηση της καθιέρωσης της αγγλικής γλώσσας στη δημόσια ελληνική εκπαίδευση: Οι στρατηγικές, τα προγράμματα και οι επιδράσεις. *Σύγχρονη κοινωνία, Εκπαίδευση και*

---

31 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση* / COM/2008/0566 τελικό. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52008DC0566> (προσπελάστηκε στις 03/09/2017).

32 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση* / COM/2008/0566 τελικό. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52008DC0566> (προσπελάστηκε στις 03/09/2017).

- Ψυχική Υγεία*, τχ. 3, σ.σ. 64-75.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017α), *Λευκή Βίβλος για το μέλλον της Ευρώπης. Προβληματισμοί και σενάρια για την ΕΕ των 27 έως το 2025*. Βρυξέλλες: COM(2017)2025 της 1 Μαρτίου του 2017.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2009), *Έκθεση σχετικά με την πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση*. Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας. Εισηγητής: Vasco Graca Moura, 24/02/2009, (2008/2225 INI).
- Ζέππος, Δ. (2016), *Νέο Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών για τις Ξένες Γλώσσες και Κρατικό Πιστοποιητικό Γλωσσομάθειας. Σημεία διεπαφής, αλληλοσυμπλήρωσης και προτροπής χρήσης ΤΠΕ. Εκπαιδευτικός Κύκλος*, τόμος 4, τχ. 3, σ.σ. 50-61.
- Κοιλιάρη, Α. (2005), *Πολυγλωσσία και γλωσσική εκπαίδευση. Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Βάνιας.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2007), *Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών των Ξένων Γλωσσών (ΕΠΣ-ΞΓ)*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Παπαδάκης, Ν. (2001), *Κράτος, πανεπιστήμιο και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα*. Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2016β), *Περί σχολικού και διδακτικού έτους και της αξιολόγησης των μαθητών του Γυμνασίου*, Προεδρικό Διάταγμα 126/11-11-2016, αρ. φύλλου 211, τεύχος Α'.
- Χαραλάμπους, Δ. (1990), *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974)*. Δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ξενόγλωσση

- Ball, S. (1994), *Education reform. A critical and post-structural approach*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- Dimasi, M., Zafiri, M. & Konstantinidou, G.C. (2011), *Multimodality and the teaching of foreign languages in tertiary education*. Στο Θ. Γκόγκας & Π. Τάγκας, Π. (επιμ.) (2011). *Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου του 2009 του Τ.Ε.Ι. Ηπείρου: ΔΙΟΝΙΚΟΣ, σ.σ. 250-263.
- Jewitt, C. (2006), *Technology, Literacy and Learning. A multimodal approach*. London: Routledge.
- Heslep, R.D. (1987). *Conceptual sources of controversy about educational policies. Educational Theory*, 37 (4), 415-433.
- Kraus, PA. (2008), *A Union of diversity: language, identity and polity-building in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 76.

- Long, M. & Doughty, C. (2011), *The handbook of language teaching*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Rindler-Schjerve, R. & Vetter, E. (2012), *European multilingualism: current perspectives and challenges*. Bristol: Multilingual Matters.
- Shore, C. (2000), *Building Europe. The cultural politics of European Integration*. London: Routledge.

Ιστοσελίδες

- Council of the European Union (2014), *Conclusions on multilingualism and the development of language competences*. Brussels. Στο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/142692.pdf (προσπελάστηκε στις 04/09/2017).
- Δενδρινού, Β. (2008), Η δημόσια εκπαίδευση. Στο Β. Τοκατλίδου (επιμ.), *Ευρωπαϊκή γλωσσική πολιτική: Θεωρία και πράξη*. Στο http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/europe/A6/04.html (προσπελάστηκε στις 04/09/2017).
- Δενδρινού, Β. (2016), Εισαγωγή. Βιβλίο περιλήψεων του συνεδρίου *Ο κοινωνικός και πολιτικός λόγος σήμερα για την ξενόγλωσση εκπαίδευση στην Ε.Ε.*, 4-6 Οκτωβρίου 2016. Στο http://rcel.enl.uoa.gr/synedrio/wp-content/uploads/2016/10/Book_abstracts_FINAL-1.pdf (προσπελάστηκε στις 10/09/2017).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005), *Ένα νέο στρατηγικό πλαίσιο για την πολυγλωσσία*. [COM(2005) 596 τελικό]. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:c11084> (προσπελάστηκε στις 02/09/2017).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Πολυγλωσσία: πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση* /COM/2008/0566 τελικό. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52008DC0566> (προσπελάστηκε στις 03/09/2017).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017β), *Ο ρόλος της ΕΕ στην προώθηση των γλωσσών*. Στο http://ec.europa.eu/education/policy/multilingualism_el. (προσπελάστηκε στις 07/08/2017).
- Καγκά, Ε. (2012), *Οδηγός εφαρμογής του ευρωπαϊκού portfolioγλωσσών στο δημοτικό σχολείο*. Στο http://www.pi-schools.gr/lessons/french/odigos_efarmogis_web_20-09-2010.pdf (προσπελάστηκε στις 09/09/2017).
- Συμβούλιο Ε.Ε. (1995), *Ψήφισμα του Συμβουλίου της 31^{ης} Μαρτίου 1995 για τη βελτίωση της ποιότητας και της διαφοροποίησης όσον αφορά την εκμάθηση και τη διδασκαλία των γλωσσών στα πλαίσια των εκπαιδευτικών συστημάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (95/C 207/01). Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:31995Y0812\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:31995Y0812(01)) (προσπελάστηκε στις 19/08/2017).

- Συμβούλιο Ε.Ε. (2002), *Ψήφισμα του Συμβουλίου της 14ης Φεβρουαρίου 2002 για την προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας και της εκμάθησης γλωσσών στο πλαίσιο της υλοποίησης των στόχων του Ευρωπαϊκού Έτους Γλωσσών 2001 (2002/C 50/01)*. Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32002G0223\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32002G0223(01)) (προσπελάστηκε στις 02/09/2017).
- Συμβούλιο Ε.Ε. (2009), *Συμπεράσματα του συμβουλίου της 12ης Μαΐου 2009 σχετικά με ένα στρατηγικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης («ΕΚ 2020»)* (2009/C 119/02). Στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:EL:PDF> (προσπελάστηκε στις 03/09/2017).
- Συμβούλιο της Ευρώπης (2001), *Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο αναφοράς για τη γλώσσα: εκμάθηση, διδασκαλία, αξιολόγηση*. Στρασβούργο. Στο http://www.pi-schools.gr/lessons/english/pdf/cef_gr.pdf (προσπελάστηκε στις 04/09/2017).
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2016α), *Αναδιάρθρωση και εξορθολογισμός της διδακτέας ύλης των ξένων γλωσσών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο για το σχολικό έτος 2016-2017*. Στο <http://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/3enesglwsses.pdf> (προσπελάστηκε στις 09/09/2017).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα:

Η κ. **Διπλήρη Χριστίνα** είναι απόφοιτος Γαλλικής και Ισπανικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης και διδακτορικού στις Επιστήμες της Αγωγής. Από το 2001 εργάζεται ως καθηγήτρια γαλλικής γλώσσας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, εκπαιδευτρια ενηλίκων, διδάσκουσα ΠΔ/407 ΠΤΔΕ Πατρών, μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ και εξωτερικός συνεργάτης ΑΣΠΑΙΤΕ Πατρών. Διδάσκει στο Πειραματικό Γυμνάσιο του Πανεπιστημίου Πατρών από το 2013. Στοιχεία Επικοινωνίας: cdiplari@yahoo.gr.

Σαββάκης Μάνος

**«Το Νεκρό Σώμα»:
Ποιοτικές Προσεγγίσεις
των Κοινωνικών Διαδικασιών του Θνήσκειν**

Στη μνήμη της μητέρας μου (1942-2017)

Περίληψη

Ο θάνατος αποτελεί κοινή μοίρα και αναπόφευκτη διαδρομή για όλους τους ζώντες οργανισμούς, φυτά, ζώα και ανθρώπους και τις περισσότερες φορές παρουσιάζεται ως κατεξοχήν βιολογικό φαινόμενο και θεωρείται ότι ανήκει στο χώρο των φυσικών επιστημών στο βαθμό που δύναται να προσδιοριστεί, τις περισσότερες φορές, με ακρίβεια και αντικειμενικότητα.

Την ίδια στιγμή, «το θνήσκειν», δηλαδή ο θάνατος ως κοινωνική διαδικασία, πολιτισμική διεργασία και ψυχοσωματική συνθήκη - μαζί με τις τελετουργικές πρακτικές και τις ατομικές και συλλογικές ερμηνείες που τον συνοδεύουν - αποτελούν αντικείμενο ενασχόλησης των κοινωνικών επιστημών και ειδικότερα της κοινωνιολογίας.

Στην παρούσα συμβολή, ακολουθώντας μια ποιοτική κοινωνιολογική συλλογιστική, υποστηρίζεται ότι ο θάνατος συνιστά μια κοινωνικά, πολιτικά, ιδεολογικά, πολιτισμικά και ιστορικά διαμορφωμένη κατάσταση με υλικές και συμβολικές επιπτώσεις, ορατές και αόρατες, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής των ατόμων.

Λέξεις Κλειδιά: Νεκρό Σώμα, Ποιοτική Έρευνα, Διαδικασίες του Θνήσκειν, Θάνατος.

“The Dead Body”: Qualitative Approaches to Social Processes of Dying

Abstract

Death is a common fate and an inevitable path for all living organisms, both plant, animal and human, that is predominantly understood as a biological phenomenon. Death is often portrayed as an “objective fact with obvious results” thus, mainly belonging as an object of study in the realm of natural sciences. At the same time, the process of thniskhein (dying), i.e. death as a social signifier, cultural condition and psychosomatic entity, along with the ritual practices, individual and collective interpretations, is a concrete subject of social sciences, sociology in particular.

Retaining a qualitative sociological analysis, the contribution advocates that death constitutes a socially, politically, ideologically, culturally and historically shaped phenomenon retaining, profound and latent, material and symbolic effects intermediated by symbolic intermediations such as language, arts, religious rituals and narratives of each culture (e.g. folk beliefs, customs, etc).

Keywords: Dead Body, Qualitative Research, Social Processes of Dying, Death

1. Εισαγωγή

Στο λογοτεχνικό του κείμενο *Περί Θανάτου*, ο Ζοζέ Σαραμάγκου περιγράφει με ειρωνικό χιούμορ ένα φαινομενικά παράδοξο γεγονός: η συνειδητή απόφαση της Θανάτου, ο συγγραφέας την τοποθετεί γένους θηλυκού, να «απέχει των καθηκόντων της» φέρνει σε πλήρη απόγνωση μια ολόκληρη χώρα. Μετά την αρχική γενικευμένη ευφορία που συνοδεύει μια τέτοια ανακοίνωση, διάφορες ασφαλιστικές εταιρείες, εργολάβοι κηδειών, οίκοι ευγηρίας, νοσοκομεία, εκκλησίες, κυβερνητικές υπηρεσίες, οικογένειες, σχολεία, πανεπιστήμια, ασφαλιστικά ταμεία, κτλ φθάνουν στα απόλυτα όρια τους. Η καθημερινότητα διαταράσσεται πλήρως και κανένας ουσιαστικός σχεδιασμός δε δύναται να προκύψει σε προσωπικό ή συλλογικό επίπεδο. Αυτή η «μη κανονική» κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα ένα τεράστιο τμήμα του πληθυσμού να ικετεύει να επιστρέψει η ζωή, διαμέσου του θανάτου, στην προηγούμενη μορφή της.¹

Στην παρούσα συνεισφορά, επικεντρωνόμαστε στο θάνατο λιγότερο ως ιατρικό γεγονός και περισσότερο ως κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο²

1 Σαραμάγκου, Ζ. (2007), *Περί Θανάτου*, Αθήνα: Καστανιώτης.

2 Σαββάκης, Μ. (2008), *Οι Λεπροί της Σπιναλόγκας (1903-1957). Ιατρική, Εγκλεισμός και Βιωμένες Εμπειρίες*,

υποστηρίζεται, ότι ο θάνατος δεν αποτελεί ενιαία συνθήκη για όλους τους ανθρώπους στο βαθμό που δε συντελείται με τον ίδιο τρόπο για όλα τα άτομα. Διαφορετικοί λόγοι και διαφορετικές αιτίες οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα, (π.χ. θάνατος από γήρας, ασθένεια, ατύχημα, πόλεμο, κτλ) γεγονός που επιτρέπει την επιστημονική προσέγγιση του «φαινομένου του θανάτου». Ταυτόχρονα, υποχρεώνει σε μια πολύ προσεκτική ανάλυση που είναι σημαντικό να κρατά αποστάσεις από την ενιοποίηση και την ομογενοποίηση του. Επειδή δεν είναι «όλοι οι θάνατοι οι ίδιοι», έχει σημασία η ερευνητική πρόσβαση στις «κοινωνικές διαδικασίες του θνήσκειν» για να καταδειχθεί η πολλαπλότητα και η ιστορική, πολιτισμική, ουσιαστική πολιτική και κοινωνική διάσταση της συντέλεσης του (π.χ. παιδιά που πεθαίνουν από βομβαρδισμούς, ασθενείς που πεθαίνουν επειδή δεν έχουν κοινωνική ασφάλεια, ηλικιωμένοι που πεθαίνουν αβοήθητοι στους δρόμους, άνεργοι που αυτοκτονούν από απελπισία, σημαντικά πρόσωπα που πεθαίνουν και κηδεύονται δημοσία δαπάνη, κτλ).

Το νόημα του θανάτου ή οι προσπάθειες προσπέλασης του - καθώς και οι ποικίλες μεταστροφές αυτού του κοπιώδους και αγωνιώδους εγχειρήματος στο πέρασμα του χρόνου - συνδέονται σαφώς με θεσμοθετημένες και άρρητες αλλαγές στους τρόπους κατανόησης, εννοιολόγησης και πρακτικής αντιμετώπισης του.³ Επίσης, σχετίζονται με έναν τεράστιο αριθμό διαφορετικών εκδοχών της οδύνης και των τελετουργικών απάλειψης της ή ακόμα και του εορτασμού ενός η περισσότερων θανάτων ως μορφής ατομικής ή συλλογικής υπόμνησης (π.χ. εορτασμός εθελούσιας θυσίας αγωνιστών, ημερομηνία θανάτου κάποιου πολιτικού ηγέτη, ημέρα μνήμης θυμάτων πολέμου, κτλ).

2. Ο Θάνατος ως Κοινωνική Διαδικασία

Οι θεωρητικές και πρακτικές μετατοπίσεις της θέασης του θανάτου ως «πληθυντικότητας» επηρεάζονται από την ιστορική μετεξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών και τις διαφορετικές πολιτικές χρονικότητες οι οποίες «ενοικούν» εντός τους (π.χ. διαφορετικοί κοινωνικοί χρόνοι και ταξικές συνθήκες στην ίδια

Αθήνα: Πιέθρον · Σαββάκης Μ. & Καρατζά, Ε. (2012), «Ιατρική, Επιστήμη, Ασθένεια και Θάνατος: Μια Μικροκοινωνιολογική Ποιοτική Προσέγγιση», στο Σπυριδάκης, Μ. & Οικονόμου, Χ. (Επιμ.), (2012), *Ανθρωπολογικές και Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στην Υγεία*, Αθήνα: Σιδέρης, σ. σ. 285-316 · Σαββάκης, Μ. (2013β), *Μικροκοινωνιολογία και Ποιοτική Έρευνα: Θεωρητικά Παραδείγματα και Εμπειρικές Εφαρμογές*, Αθήνα: Κριτική · Σαββάκης, Μ. (2014), «Ασθενές Σώμα Ιατρική Επιστήμη και «Ηθικός Κίνδυνος» στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 81-108.

3 Αλεξιάς, Γ. (2000), *Λόγος Περί Ζωής και Θανάτου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα · Αλεξιάς, Γ. (2002), «Η Διαχείριση του Θανάτου στο Νοσοκομείο: Η Εργαλειοποίηση της Ανθρώπινης Ύπαρξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 108-109: σ.σ. 229-256 · Exley, C. (2004), "Review Article: The Sociology of Dying, Death and Bereavement", *Sociology of Health and Illness*, 26 (1), σ.σ. 110-122 · Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 13-72.

χώρα, κτλ) ή σε σχέση με διαφορετικές ανθρωπογεωγραφίες (π.χ. κοινωνίες της Δύσης/κοινωνίες του Ισλάμ/κοινωνίες της Αφρικής, κτλ). Ειδικότερα πάντως, στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, με τις όποιες αποκλίσεις ανιχνεύονται στο εσωτερικό τους, φαίνεται να επικρατεί μια δομική αμφιθυμία, μια δυσεπίλυτη αντίφαση και μια κεντρική αμφισημία σχετικά με τη σχέση ζωής-θανάτου.

Από τη μια πλευρά ο θάνατος κάποιου αγαπημένου προσώπου δημιουργεί δυναμικά συνθήκες πένθους, αμηχανίας και οδύνης σε όσους μένουν πίσω. Από την άλλη μεριά, οι διαδικασίες εξατομίκευσης, που τείνουν να κατισχύσουν στις σύγχρονες κοινωνίες, καθιστούν το θάνατο – και ότι τον ακολουθεί για τους οικείους - μια «ιδιωτική», κατά το μάλλον ή ήττον, υπόθεση, η οποία αίρεται, ή τουλάχιστον σχετικοποιείται, όταν πρόκειται για το «πέραςμα απέναντι» ενός «γνωστού» και «σημαντικού» προσώπου.

Η αντίφαση αυτή συνοψίζεται ως εξής: σε παλαιότερες, περισσότερο παραδοσιακές, κοινότητες, ο θάνατος ήταν περισσότερο οικείος στους ζωντανούς και αποτελούσε ένα κοιντό και καθημερινό συμβάν. Για να το θέσουμε διαφορετικά, αποτελούσε συγκροτησιακό στοιχείο της ζωής, έναν καθολικό νόμο που αποτελούσε κοινή μοίρα, διατηρούσε μια απλότητα και δε φαίνεται τελικά να δημιουργούσε καταστάσεις ιδιαίτερα έντονης συγκινησιακής φόρτισης. Η μετάβαση από τον κόσμο των ζωντανών σε εκείνο των νεκρών φαίνεται ότι αποτελούσε ένα γεγονός που αφορούσε, κατά βάση, την κοινότητα και όχι τον εξατομικευμένο εαυτό, δηλαδή το σύγχρονο «ναρκισσιστικό εγώ».⁴

Τα μεμονωμένα ανθρώπινα όντα ήταν θνητά αλλά σε καμιά περίπτωση δε συνέβαινε το ίδιο με τις υπέρτερες από αυτά ολότητες, στις οποίες ανήκαν (π.χ. διευρυμένη οικογένεια, κοινότητα, φυλή, εκκλησία, πολιτικό κόμμα, κτλ). Ο ατομικός θάνατος δεν ήταν μάταιος και αποκτούσε νόημα ακριβώς διότι διασφάλισε την αναπαραγωγή και τη συνέχιση της ζωής αυτής της υπερκειμένης του υποκειμένου συν-ομάδωσης. Η μέριμνα για την ατομική αθανασία φαίνεται ότι εξαντλούταν στην ηθική υποχρέωση του ατόμου να υπηρετεί τη διαιώνιση και τη λειτουργικότητα της ομάδας. Σε αυτή την κατεύθυνση, ο ατομικός, ανώνυμος, θάνατος αποτελούσε μια συλλογική υπόθεση που έβρισκε για παράδειγμα εμβληματική αποτύπωση στα μνημεία των αγνώστων στρατιωτών ή στις αφηγήσεις αυτών που «έμεναν πίσω».⁵

4 Lash, C. (2002), *Η Κουλτούρα του Ναρκισσισμού. Η Αμερικανική Ζωή σε μία Εποχή Μειούμενων Προσδοκιών*, Αθήνα: Νησίδες · Katz S., (2008), «Μέγιστη Διάρκεια Ζωής: Από τα Προνεωτερικά Θαύματα στις Μεταμοντέρνες Φαντασιώσεις», στο Μακρυνιώτη, Δ., (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος: σ. σ. 165-182 · Aries, P. (1997), *Ο Άνθρωπος Ενώπιον του Θανάτου. Η Εποχή των Κοιμωμένων*, Αθήνα: Εστία, σ. σ. 16-162 · Dastur, F. (1999), *Ο Θάνατος. Δοκίμιο για το Πεπερασμένο*, Αθήνα: Scripta · Lash, C. (2002), *Η Κουλτούρα του Ναρκισσισμού. Η Αμερικανική Ζωή σε μία Εποχή Μειούμενων Προσδοκιών*, Αθήνα: Νησίδες · Αλεξιάς, Γ. (2000), *Λόγος Περί Ζωής και Θανάτου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. σ. 205-206.

5 Bauman, Z. (2002), *Η Μετανεωτερικότητα και τα Δεινά της*, Αθήνα: Ψυχογιός, σ. 285 · Bauman, Z. (2008), «Θνητότητα, Αθανασία και άλλες Στρατηγικές Ζωής», στο Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος σ. σ. 132-139 · Lash, C. (2006), *Ο Ελάχιστος Εαυτός*, Αθήνα:

Αντίθετα, στις περισσότερες σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, ο θάνατος τείνει να αποτελεί μια ατομική υπόθεση, η οποία παραμένει στη συλλογική μνήμη, μονάχα αν οι πράξεις του προσώπου προσδιοριστούν από όσους μένουν ζωντανό ως αξιομνημόνευτες, ικανές δηλαδή να τον διατηρήσουν «ζωντανό» στο πέρασμα του χρόνου (π.χ. πολιτικοί, καλλιτέχνες, αθλητές, διανοούμενοι, κτλ).⁶ Ο τερματισμός της ζωής, η εξαφάνιση του εξατομικευμένου εγώ, φαίνεται να προσδίδει στο θάνατο μια δυσάρεστη οσμή, μια απωθητική όψη, μια δυσάρεστη συναισθηματική φόρτιση που δημιουργεί αμηχανία, άγχος, κατάθλιψη, ενοχή, νευρώσεις και διαρκή φόβο.⁷

Η επισφαλής και εύθραυστη εικόνα του εαυτού, η συνειδητοποίηση του εφήμερου της ύπαρξης και η οντολογική ανασφάλεια που επιτείνεται από την αποδόμηση καθολικών σταθερών και δεδομένων σημείων αναφοράς (π.χ. εργασία, πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια, κτλ), βαριές κληρονομίες της νεωτερικής ύπαρξης, υποχρεώνουν τις κοινωνικές πρακτικές που θεσμοθετούν την υποκειμενικότητα, σε μια τάση απομόνωσης και περιχαράκωσης του θανάτου. Την ίδια στιγμή, η ιατρικά υποσχόμενη ικανότητα παράτασης του βίου, η λατρεία του ενσώματου εαυτού, η ιεροποίηση του εγώ και η υποχρέωση της δημιουργίας μιας προσωπικής βιογραφίας φαίνεται να απομακρύνουν το θάνατο από τη δημόσια σφαίρα, αναθέτοντας την αντιμετώπιση του σε επαγγελματίες-ειδικούς (γραφεία εξόδων ακολουθιών, οίκοι κηδεϊών, κτλ).⁸

Ταυτόχρονα, κατά έναν περιεργο τρόπο, ο εξοβελισμός του θανάτου στην ουσία αναδεικνύει ξανά το ζήτημα της θνητότητας μέσα από τη διαρκή προσπάθεια της προσωρινής απομάκρυνσης της. Με άλλα λόγια, η οριστική λήξη του «εμπρόθετου και βουλευσιαρχικού δρώντος υποκειμένου» φέρνει στο προσκήνιο δυο αλληλένδετες διαστάσεις. Η μια αφορά την ικανότητα του ατόμου να παρατηρεί το θάνατο των άλλων, ο οποίος διαμεσολαβεί τη δυνατότητα να σκέφτεται το δικό του θάνατο και πιθανόν να αφηγείται το θάνατο των άλλων.

Νησιδης · Vovelle, M. (2000), *Ο Θάνατος και η Δύση. Από το 1300 ως τις Μέρες μας, Τ. 1*, Αθήνα: Νεφέλη.

6 Bauman, Z. (2002), *Η Μετανεωτερικότητα και τα Δεινά της*, Αθήνα: Ψυχογιός, σ. σ. 286-287 · Bauman, Z. (2008), «Θνητότητα, Αθανασία και άλλες Στρατηγικές Ζωής», στο Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 140-146 · Lash, C. (2006), *Ο Ελάχιστος Εαυτός*, Αθήνα: Νησιδης, .

7 Αλεξιάς, Γ. (2000), *Λόγος Περί Ζωής και Θανάτου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. σ. 207-208 · Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 13-72 · Aries, P. (1997), *Ο Άνθρωπος Ενώπιον του Θανάτου. Η Εποχή των Κοιμημένων*, Αθήνα: Εστία · Ehrenberg, A. (2013), *Η Κούραση να Είσαι ο Εαυτός σου. Κατάθλιψη και Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου Αιώνα.

8 Mellor, M. & Shilling, C. (1993), "Modernity, Self-Identity and the Question of Death", *Sociology*, 27 (3), σ. σ. 411-431 · Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 29-31 · Ρήγου, Μ. (1990), *Ο Θάνατος στη Νεωτερικότητα. Μια Επικοινωνιακή και Ηθική Προβληματική*, Αθήνα: Πλέθρον · Σαββάκης, Μ. (2012), «Μετανάστες, Πρόσφυγες, Κοινωνικοί Παρίες: Πέρα από το Δίλημμα Κοινωνική Ένταξη ή Ενσωμάτωση», στο Τρουμπέτα, Σ. (Επιμ.), (2012), *Το Πρόσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα - Μελέτες και Διαβάσεις Συνόρων*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. σ. 285-316.

Η δεύτερη διάσταση σχετίζεται με το «δικό του» θάνατο ο οποίος δε δύναται να βιωθεί, ούτε μπορεί να γίνει αντικείμενο αφήγησης από τον ίδιο το θανόντα, από το «νεκρό» εγώ. Στην δεύτερη περίπτωση – και σε αυτό το σημείο εντάσσεται η απωθητικότητα και η αμηχανία που αναφέρθηκε νωρίτερα – υπάρχει ένα κενό στο οποίο το «κάθε εγώ» είναι αδύνατον να πάρει θέση για ότι έχει συντελεστεί, είναι αδιανόητο να «επιστρέψει και να μιλήσει για αυτό».⁹

Αυτή η αντιφατική και συγκρουσιακή συνύπαρξη ανάμεσα στην καθημερινή παρουσία του θανάτου που όμως γίνεται στις σύγχρονες κοινωνίες ιατρικά ελεγχόμενος¹⁰ - ή ακόμα και υποβοηθούμενος - και δυνητικά αόρατος ή ακίνδυνος και στην απουσία της θνητότητας που όμως, με τη σειρά της διαψεύδεται σε χιλιάδες στιγμές σε όλα τα σημεία του πλανήτη και είναι πανταχού παρούσα, συνεπικουρείται σε τεράστιο βαθμό, αν δε δημιουργείται κιάλας, από την ραγδαία ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης και της τεχνολογίας. Αυτή η ανάπτυξη, σε συνδυασμό με την πολιτική οικονομία που την υποστηρίζει και την αναπαράγει, δημιουργεί ανομοιογενείς, αλλά όχι πάντα ετερόκλητους, κοινωνικούς θεσμούς (π.χ. νοσοκομεία, μονάδες αυξημένης φροντίδας, ΜΕΘ, μαιευτήρια, οίκοι ευγηρίας, ξενώνες φιλοξενίας ψυχικά πασχόντων, κέντρα κράτησης μεταναστών, σωφρονιστικά καταστήματα, γκριζες ζώνες κράτησης πολιτικών προσφύγων, κτλ). Σε αυτούς τους χώρους, η ιατρική επιστήμη δύναται να λειτουργήσει τόσο ως μορφή βιο-εξουσίας, επιτήρησης και κοινωνικού ελέγχου πάνω στην ασθένεια και στο σώμα, όσο και ως μηχανισμός κοινωνικής φροντίδας και οιονεί παράτασης ή τερματισμού του βίου.¹¹

---

9 Ehrenberg, A. (2013), *Η Κοίραση να Είσαι ο Εαυτός σου. Κατάθλιψη και Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου Αιώνα σ. σ. 213-261 · Bauman, Z. (2008), «Θνητότητα, Αθανασία και άλλες Στρατηγικές Ζωής», στο Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ.σ. 132-133 · Bauman, Z. (2007), *Ρευστός Φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, σ. σ. 37-75 · Αλεξιάς, Γ. (2000), *Λόγος Περί Ζωής και Θανάτου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. σ. 213-219.

10 Alexias, G. Savvakis, M. & Tzanakis, M. (2015), “Breast Cancer in Contemporary Greece: Economic Dimensions and Socio-Psychological Effects”, *International Journal of Latest Trends in Finance και Economic Sciences*, 5 (3), σ. σ. 933-940 · Savvakis, M. Alexias, G. & Tzanakis, M. (2015), “Biographic Strategies of Greek Women with Breast Cancer: From the “Injured” to the “Contributing” Body”, *The Journal of Sociology and Social Work*, 3 (1), σ. σ. 90-97 · Tzanakis, M., Savvakis, M. & Alexias, G. (2016), “Mastectomy and Voluntarism: From the Individualized Self to Solidarity Groups in Greek Women with Breast Cancer”, in Armstrong, W. (ed.), *Breast Cancer: Assessment, Management and Perspectives*, London: Nova Publications, σ. σ. 51-88 · Alexias, G. Savvakis, M. & Stratopoulou, I. (2015a), “Embodiment and Biographical Disruption in People Living with HIV/AIDS (PLWHA)”, *AIDS Care*. Στο: <http://dx.doi.org/10.1080/09540121.2015.1119782>. Alexias, G. Savvakis, M. & Stratopoulou, I. (2015b), “+HIV/AIDS, Stigma and Coping Strategies: A Qualitative study Regarding Contemporary Greece”, *International Journal of Recent Scientific Research*, 6 (10), σ. σ. 6807-6811.

11 Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. «Πρόλογος των Επιμελητών», στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 9-18 · Σαββάκης, Μ. (2014), «Ασθενές Σώμα, Ιατρική Επιστήμη και «Ηθικός Κίνδυνος» στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 81-108 · Mclean, A. (2014), «Υποστήριξη Ατόμων με Άνοια. Οι Τεχνολογίες Παρακολούθησης Παρέχουν Φροντίδα ή Απλώς Επιτήρηση;», στο Αλεξιάς,

Αυτές οι δυο ιατρικές/νοσηλευτικές διαστάσεις αποτελούν όψεις μιας επαγγελματικής ενασχόλησης κάποιου ειδικού, κάποιου «πιστοποιημένου» άλλου, ο οποίος αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει επιτυχώς όλες τις τυπικές διαδικασίες, να επιδείξει επαγγελματική ψυχραιμία και να κατευθύνει σωστά τις σχετικές διαδικασίες (ιατροί, εξειδικευμένο νοσηλευτικό προσωπικό, φροντιστές, επαγγελματίες διαχριστές της οδύνης, γραφεία τελετών, κτλ). Για παράδειγμα, τις περισσότερες φορές, το τελετουργικό της εξόδιου ακολουθίας είναι σχετικά σύντομο, και ακολουθείται με την τυπικότητα γραφειοκρατικής διαδικασίας. Πρωτίστως, δε, έχει ως στόχο τη φυσιολογικοποίηση της ζωής αυτών που απέμειναν και το σύντομο αποχαιρετισμό του νεκρού.¹²

Μετά από αυτές τις εισαγωγικές σκέψεις στην επόμενη ενότητα, θα διερευνηθεί, με επιστημολογικούς και μεθοδολογικούς όρους, η εξέλιξη του σχετικά πρόσφατα αναβαθμισμένου επιστημονικού πεδίου που προτείνει μια κάπως αυτόνομη - όχι όμως αποκομμένη από άλλα κοινωνικά συμβάντα ή προκείμενες - μελέτη του φαινομένου της θνητότητας.

3. Η Εξέλιξη του Επιστημονικού Πεδίου της «Κοινωνιολογίας του Θανάτου»

Όπως σημειώθηκε εισαγωγικά, η λογοτεχνία, αλλά όχι αποκλειστικά, έχει παραδοσιακά καταπιαστεί με το ζήτημα του θανάτου. Με τη σειρά της, η κοινωνιολογία τουλάχιστον μέσα από τη ματιά των κλασικών της θεωρητικών ανέπτυξε, κυρίως μέσα από τα έργα του Ντυρκέμ, *Η Αυτοκτονία* (1897) και *Οι Στοιχειώδεις Μορφές της Θρησκευτικής Ζωής* (1912), ένα καταρχήν θεωρητικό και εμπειρικό ενδιαφέρον τόσο για τις κοινωνικές αιτίες της αυτοχειρίας (μέσα από στατιστικές πληροφορίες) όσο και για την κοινωνική οργάνωση και για τις τελετουργικές διαδικασίες που διέπουν το πένθος και την οδύνη στους Αβοριγίνες της Αυστραλίας (μέσα από εθνογραφικό υλικό). Επίσης ο κοινωνιολόγος Simmel, εννοιολογεί το θάνατο ως διαδικασία που εγγενώς εντάσσεται μέσα στη ζωή και προβάλλει την αξίωση του εαυτού να πραγματοποιήσει τα περιεχόμενα της ζωής εντός δεδομένου και πεπερασμένου βιολογικού χρόνου.¹³

Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ.σ. 207-250.

12 Σαββάκης, Μ. (2012), «Μετανάστες, Πρόσφυγες, Κοινωνικοί Παρίες: Πέρα από το Δύλημμα Κοινωνική Ένταξη ή Ενσωμάτωση», στο Τρουμπέτα, Σ. (Επιμ.), (2012), *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα - Μελέτες και Διαβάσεις Συνόρων*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. σ. 285-316 · Σαββάκης, Μ. (2013β), *Μικροκοινωνιολογία και Ποιοτική Έρευνα: Θεωρητικά Παραδείγματα και Εμπειρικές Εφαρμογές*, Αθήνα: Κριτική, σ. σ. 203-262 · Αλεξιάς, Γ. (2000), *Λόγος Περί Ζωής και Θανάτου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. σ. 215-230 · Αλεξιάς, Γ. (2002), «Η Διαχείριση του Θανάτου στο Νοσοκομείο: Η Εργαλειοποίηση της Ανθρώπινης Ύπαρξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 108-109, σ.σ. 229-256 · Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. «Πρόλογος των Επιμελητών», στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 9-18. .

13 Γάγγας, Σ. (2004), «Εισαγωγή. Προβλήματα και Δυνατότητες μίας Αξιακής Συγκρότησης της

Πάντως, φαίνεται ότι τουλάχιστον αρχικά η κοινωνιολογία είχε στρέψει περισσότερο το ενδιαφέρον της, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά, στον «κόσμο της ζωής» και ασχολήθηκε λιγότερο συστηματικά με το φαινόμενο του θανάτου και τις κοινωνικές διαδικασίες της θνητότητας. Η σχετική αυτονομία του κλάδου είναι μάλλον πρόσφατη, έχοντας ως θεωρητική αφετηρία τη δεκαετία του 1920, ενώ κοινωνιολογικές εργασίες με εμπειρικό προσανατολισμό ξεκίνησαν να δημοσιεύονται τη δεκαετία του 1950, με πρωτοπόρα την εργασία του Gorer, *Η Πορνογραφία του Θανάτου*.¹⁴ Ειδικότερα, στο μεσοδιάστημα 1920-1960 αρκετές εργασίες κοινωνικών ανθρωπολόγων είχαν ασχοληθεί με το ζήτημα των τελετουργικών ταφής, με τις διαδικασίες του πένθους και με τη συμβολική διάσταση του θρήνου. Επίσης, υπήρξαν κάποιες εργασίες Αμερικάνων κοινωνιολόγων που εντρύφησαν στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά ανακαλύπτουν το θάνατο και κάποιων ψυχαναλυτών που υποστήριζαν τη θεραπευτική διάσταση της οδύνης και του πένθους.¹⁵

Τα κοινωνικά και πολιτισμικά αποτελέσματα από τις οι θηριωδίες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπως επίσης και το τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές, υποχρέωσαν την κοινωνιολογική σκέψη σε μια περισσότερο ρεαλιστική προσέγγιση του θανάτου. Διάφορα άλλα σημαντικά γεγονότα όπως η ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, ο πόλεμος στο Βιετνάμ και η απειλή μιας γενικευμένης πυρηνικής σύρραξης συνετέλεσαν στη σημαντική αναβίωση του κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος για το θάνατο, ενδιαφέρον που όπως σημειώθηκε, είχε πρόσκαιρα ατονήσει νωρίτερα το διάστημα 1920-1955.¹⁶

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές διαδικασίες της θνητότητας ευνοήθηκε σε σημαντικό βαθμό από τις ερευνητικές εργασίες μιας σειράς ερευνητών που ανήκουν στο παράδειγμα της αποκαλούμενης εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας. Για παράδειγμα, οι εργασίες των Glaser & Strauss για την κοινωνική οργάνωση του θανάτου στο νοσοκομείο, ανέδειξαν κάποιες παραμελημένες πλευρές της θνητότητας. Τα βιβλία τους έβαλαν εμφατικά

Νεωτερικότητας στην Κοινωνιολογία και τη Φιλοσοφία του George Simmel», στο Simmel, G. (2004), *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. σ. 72-73 · Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 16-17 · Σαββάκης, Μ. (2013α), «Μικροκοινωνιολογία και Κοινωνιολογική Γνώση: Η Βιογραφική Προσέγγιση ως Γέφυρα Ανάμεσα στη Θεωρία και τις Ποιοτικές Μεθόδους», στο Πουρκός, Μ. (Επιμ.), *Δυνατότητες και Όρια της Μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Αθήνα: Ίων, σ. σ. 243-268.

14 Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 18 · Gorer, G. (2008), «Η Πορνογραφία του Θανάτου», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 73-82.

15 Bryant, C. (Ed.), (2003), *Handbook of Death and Dying, V. 1*, Thousand Oaks: Sage, σ. σ. 157-158.

16 Doka, J. (2003), "The Death Awareness Movement: Description, History and Analysis", in Bryant, C. (Ed.), (2003), *Handbook of Death and Dying, V. 1*, Thousand Oaks: Sage, σ. σ. 50-56, Bryant, C. (Ed.), (2003), *Handbook of Death and Dying, V. 1*, Thousand Oaks: Sage, σ. σ. 157-158..

το ζήτημα του προσωπικού νοήματος και των διαφορετικών ερμηνειών που αντιστοιχούν σε μια τέτοια συγκλονιστική εμπειρία και το ζήτημα της κοινωνικής διαντίδρασης ανάμεσα σε ασθενείς, συγγενείς και ιατρικό προσωπικό. Επίσης, θεματοποίησαν διαστάσεις όπως το εάν πρέπει να ανακοινώνεται στους ασθενείς η ιατρική διάγνωση και ο επικείμενος θάνατος τους και ποιες είναι οι «διαδρομές του θανάτου». ¹⁷Σε αντίστοιχο κοινωνιολογικό πλαίσιο, σειρά από εργασίες, από τη δεκαετία του 1960 μέχρι του 1990, έφεραν στο προσκήνιο πληθώρα από θέματα που σχετίζονταν με τις θεωρούμενες ως δεδομένες και αυτονόητες κοινωνικές παραδοχές και πολιτισμικές προσλήψεις του θανάτου.

Οι προηγούμενες μελέτες προβληματοποίησαν την ιδέα του θανάτου ως αποκλειστικά βιολογικού γεγονότος και συνέδεσαν τη θνητότητα με οικονομικές ανισότητες, πολιτικές ασυμμετρίες και ιδεολογικές διεργασίες. Με άλλα λόγια, έφεραν στην επιφάνεια περιοχές εμπειρικής μελέτης που σχετίζονταν με την ιατρική εξουσία, τη νοσοκομειακή περίθαλψη, την παρηγορητική φροντίδα και τα επιτεύγματα της, την ικανότητα πραγματικής κατανόησης του θανάτου του άλλου και του δικαιώματος επιλογής ενός «καλού ή ήρεμου θανάτου» κοντά σε οικεία και σε αγαπημένα πρόσωπα ή δίπλα στη φύση. ¹⁸

Άλλες συνεισφορές ανέδειξαν το ζήτημα της συμβολικής μόλυνσης που προκαλεί ο θάνατος, της φθοράς και της ανικανότητας του σώματος να ανταποκριθεί σε οποιαδήποτε μορφή παρέμβασης ή θεραπείας, και τη συνακόλουθη κοινωνική απαξίωση και απόρριψη που αυτό το «ανίκανο σώμα» δημιουργεί. Εκτός από το προηγούμενο, επικεντρώθηκαν στο αίσθημα μοναξιάς του υποκειμένου που πεθαίνει, στη διατήρηση της αξιοπρέπειας του, ειδικότερα σε μακροχρόνιες εκφυλιστικές ασθένειες ή μεγάλες περιόδους νοσηλείας, στην αρχιτεκτονική και χωροταξική του διευθέτηση και στην πολιτική οικονομία που συνοδεύει τις τελετουργίες ταφής και υπόμνησης της οριστικής αναχώρησης που όμως ευνοούν τη συλλογική μνήμη (π.χ. μνημόσυνα, επέτειοι, κτλ). ¹⁹

Από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα, η δημοτικότητα της κοινωνιολογίας του θανάτου έχει αυξηθεί και στο γεγονός αυτό έχουν συμβάλει ενεργά μια σειρά από εξελίξεις και γεγονότα σε παγκόσμια κλίμακα (π.χ. αποσχιστικοί πόλεμοι, πολύνεκρες βομβιστικές επιθέσεις σε μητροπολιτικά

---

17 Glaser, B. & Strauss, A. (1965), *Awareness of Dying*, Chicago: Aldine, Glaser, B. & Strauss, A. (1968), *Time for Dying*, Chicago: Aldine. .

18 Exley, C. (2004), "Review Article: The Sociology of Dying, Death and Bereavement", *Sociology of Health and Illness*, 26 (1), σ. σ. 113-115 · Lawton, J. (2000), *The Dying Process. Patient's Experience of Palliative Care*, London: Routledge · Σαββάκης, Μ. (2013α), «Μικροκοινωνιολογία και Κοινωνιολογική Γνώση: Η Βιογραφική Προσέγγιση ως Γέφυρα Ανάμεσα στη Θεωρία και τις Ποιοτικές Μεθόδους», στο Πουρκός, Μ. (Επιμ.), *Δυνατότητες και Όρια της Μείζης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Αθήνα: Ίων, σ. σ. 243-268..

19 ΜακρυνιώτηΔ. (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. σ. 19-23, Bryant, C. (2008), "The Sociology of Death and Dying", in Bryant, C. & Peck, D. (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, V. 2, London: Sage, σ. σ. 159-161, Elias, N. (1985), *Loneliness of the Dying*, New York: Sage. .

κέντρα, αναβίωση θρησκευτικών διενέξεων με θύματα, στρατιωτικές επιχειρήσεις, αυτοκτονίες διασήμων, θάνατοι πολιτικών ηγετών, σημαντικών διανοητών, αθλητικών προσωπικοτήτων ή καλλιτεχνών, θάνατοι που οφείλονται σε οικονομικά αίτια, κτλ). Ταυτόχρονα, ένας τεράστιος αριθμός βιβλίων, δι-επιστημονικών συλλογικών τόμων και ερευνητικών εργασιών δημοσιεύθηκε, αρκετές ακαδημαϊκές έδρες και πανεπιστημιακά τμήματα ιδρύθηκαν και αρκετά συμπόσια/συνέδρια διεξάγονται κάθε χρόνο σε ολόκληρο τον πλανήτη με θέμα το θάνατο ή τις πολλαπλές παραλλαγές του.

Επίσης, διάφορες επιστημονικές έρευνες επικεντρώνονται σε πολλαπλές εκδοχές του θανάτου ή του πένθους. Επίσης εστιάζουν στη δυναμική του να παράγει πολιτικές εξελίξεις και να επηρεάζει κοινωνικούς μετασχηματισμούς, στη σύνδεση του με ζητήματα νομικής και ηθικής τάξεως και στη συσχέτιση του με διαστάσεις της βιο-πολιτικής και της θανατο-πολιτικής.²⁰ Άλλες εργασίες αναδεικνύουν ζητήματα όπως η αποσύνδεση του θανάτου από την υπερβατική-πνευματική κληρονομιά ή η πλήρης εκλογίκευση, εκκοσμίκευση και απομυστηριοποίηση του.²¹

Περισσότερο στατιστικά προσανατολισμένες εργασίες αποδεικνύουν την άμεση εξάρτηση των ποσοστών θνητότητας ή του προσδόκιμου μέσου όρου ζωής σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη από πολιτικές που αντί να επενδύουν στις κοινωνικές δαπάνες ή την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων ευνοούν τη μεγέθυνση των οικονομικών διαφορών και των ταξικών φραγμών προκαλώντας χιλιάδες θανάτους, ανθρωπιστικές κρίσεις και φαινόμενα επιδημιών που θα μπορούσαν σε κάθε περίπτωση να είχαν αποφευχθεί (π.χ. ιός Έμπολα, σύνδρομο SARS, κλπ).²²

Την ίδια στιγμή, δεκάδες ποιήματα, τραγούδια, ταινίες, φιλμ τεκμηρίωσης, θεατρικά και έργα τέχνης παράγονται κάθε χρόνο έχοντας ως θέμα το θάνατο και τις διαδικασίες του θνήσκειν, είτε ως τμήμα μιας ζοφερής, αναπόφευκτης και άδικης αλλά πραγματικής ανθρώπινης τραγωδίας είτε ως κομμάτι μιας περισσότερο ιλαρής, κωμικής, γκροτέσκο και μάταιης διάστασης της ανθρώπινης ζωής (π.χ. η προσέγγιση του θανάτου σε ταινίες ή σκετς των Monty Pythons). Από τα κείμενα των αρχαίων κλασικών (π.χ. Μήδεια, Τρωάδες, Αντιγόνη, Ιφιγένεια, κτλ) μέχρι τα σύγχρονα έργα τέχνης, όσο αμφιλεγόμενα ή προκλητικά και αν είναι, (ενδεικτικά αναφέρονται οι παραστάσεις της Μαρίνα Αμπράμοβιτς, ή το κίνημα της death art), αυτό που θίγεται - σε ένα τεράστιο εύρος της ανθρώπινης

---

20 Butler, J. (2009), *Η Ψυχική Ζωή της Εξουσίας*, Αθήνα: Πλέθρον, Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2004), *Τα Όρια του Σώματος. Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, σ. 31-58, Αθανασίου, Α. (2007), *Ζωή Στο Όριο. Δοκίμια για το Σώμα, το Φύλο και τη Βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές. .

21 Gamino, L. & Ritter, H. (2012), "Death Competence: An Ethical Imperative", *Death Studies*, σ. σ. 23-40.

22 Stuckler, D. & Basu, S. (2014), *Πολιτικές Ζωής και Θανάτου. Πως η Κρίση Επηρεάζει την Ανθρώπινη Υγεία*, Αθήνα: Ψυχολόγος.

παραγωγής «πνευματικού» και «υλικού» πολιτισμού - είναι το ζήτημα της θνητότητας ως «πρωταρχικού φόβου», αναπόδραστης κατάληξης και σοβαρής πιθανότητας της καθημερινής ζωής.

Ανεξάρτητα πάντως από τις επιμέρους διαφορές τους στη θεματολογία, την εμπειρική διερεύνηση της θνητότητας ή τη θεωρητική της θεμελίωση, οι εργασίες που κινούνται στην κατεύθυνση της κοινωνιολογίας του θανάτου ακολουθούν δυο βασικά επιστημολογικά και μεθοδολογικά μονοπάτια.

Η πρώτη κατηγορία φαίνεται να ακολουθεί μια πιο μικροκοινωνιολογική και εστιασμένη σε βάθος οπτική και διατηρεί περισσότερο εμπειρικό προσανατολισμό. Επικεντρώνεται σε θέματα όπως η διαντίδραση μεταξύ ιατρικού προσωπικού, ασθενών και οικογενειών, η θεραπευτική σχέση και η δι-υποκειμενική ερμηνεία της διαδικασίας της θνητότητας. Η έμφαση, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, στην ανάλυση αφορά κυρίως θέματα όπως ο φόβος του θανάτου, η διάδραση ανάμεσα σε ασθενείς που βρίσκονται στο τελικό στάδιο, η θλίψη, η οδύνη, το πένθος και η διαχείριση του ή ακόμα και η θεραπευτική-λυτρωτική του διάσταση (π.χ. ο θάνατος ενός υπερήλικα, ή ενός ατόμου με χρόνια ασθένεια ή μακροχρόνια νοσηλεία, κτλ). Αυτή η κατηγορία εργασιών διατηρεί ένα σαφώς εφαρμόσιμο χαρακτήρα, κυρίως μέσα στο πλαίσιο της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας στη σύγχρονη μορφή της.

Οι μελέτες αυτής της κατηγορίας αφενός επιχειρούν να κατανοήσουν τις ερμηνευτικές προκείμενες των εμπλεκόμενων κοινωνικών υποκειμένων, που «αναχωρούν», με ότι αυτό δυνητικά σημαίνει. Αφετέρου επιδιώκουν να προετοιμάσουν τους επαγγελματίες της υγείας για την επαφή με άτομα που νοσούν και βρίσκονται στο κατώφλι του θανάτου, βοηθώντας επαγγέλματα, όπως γιατρούς, νοσηλευτές, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, ψυχοθεραπευτές και διοικητικό προσωπικό που εργάζεται σε υπηρεσίες υγείας. Αυτές οι εργασίες συνήθως συγγράφονται από ψυχολόγους, κλινικούς θεραπευτές, κοινωνικούς επιστήμονες και ιατρούς με έντονη την αίσθηση της ιατρικής ως λειτουργήματος, θεολόγους και ψυχαναλυτές με κλινικό και με εφαρμοσμένο προσανατολισμό.²³

Η δεύτερη κατηγορία ενέχει μια περισσότερο μακροκοινωνιολογική και ανθρωπολογική οπτική. Επικεντρώνεται κυρίως σε περισσότερο «αντικειμενικά» στοιχεία, όπως οι κηδείες, η διάθεση του σώματος, οι μορφές και οι τρόποι έκθεσης του, τα ποσοστά θανάτων, η αιτιολογία τους και τα επιδημιολογικά ή τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά. Επίσης, αναλύει ζητήματα όπως, τα ποσοστά αυτοκτονιών και τα αίτια τους, οι τυπικές διαδικασίες πιστοποίησης και καταχώρισης και οι νομικές εκκρεμότητες ή συνέπειες που εγείρονται από

---

23 Bryant, C. (2008), "The Sociology of Death and Dying", in Bryant, C. & Peck, D. (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, V. 2, London: Sage, σ. σ., 160-161 · Μουντοκαλάκης, Θ. (2005), *Γύρω από την Ιατρική*, Αθήνα: Πιτσυλίδης. · Gawante, A. (2015), *Εμείς οι Θνητοί. Τα Όρια της Ιατρικής και τι Έχει Σημασία Όταν το Τέλος Πλησιάζει*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης · DiMatteo R. M. & Martin, L. R. (2011), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία της Υγείας*, Αθήνα: Πεδίο. .

το «καθεστώς» ή την «αιτιολογία» του θανάτου. Αυτές οι κατηγορίες ερευνών είναι περισσότερο περιγραφικές διατηρώντας πρωτίστως πληροφοριακό προσανατολισμό. Τέτοιες μελέτες συντάσσονται κυρίως από λαογράφους, ιστορικούς, κοινωνιολόγους, φιλόσοφους, ανθρωπολόγους, γεωγράφους, οικονομολόγους, δημογράφους, αρχιτέκτονες, αλλά και ιατροδικαστές ή ανατόμους.²⁴

Οι δυο προηγούμενες οπτικές στις μέρες μας συνομιλούν πιο συστηματικά και έχουν, ειδικότερα την τελευταία δεκαετία, εμπλουτιστεί με συμβολές από άλλες επιστήμες (δι-επιστημονικότητα, πολυ-επιστημονικότητα) όσο και με μικτές μεθοδολογίες ή με μεικτές μεθόδους έρευνας και συνδυασμένες ερευνητικές τεχνικές.²⁵ Το πεδίο της «Κοινωνιολογίας του Θανάτου», χώρος που ακόμα συγκροτείται και τελεί εν τω γίνεσθαι, φέρνει τεράστιες προκλήσεις στην κοινωνική έρευνα, τόσο στην κλασσική όσο και στην περισσότερο, συνδυαστική, σύγχρονη μορφή της. Η επιστημονική γνώση περί των κοινωνικών διαδικασιών του θνήσκειν σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με γνωσιοθεωρητικά, οντολογικά, επιστημολογικά, φιλοσοφικά, ηθικά, πολιτικά, οικονομικά, ιδεολογικά και πρακτικά ζητήματα. Με άλλα λόγια συνδέεται πολύ στενά με τον πυρήνα κάθε ανθρώπινης ύπαρξης.

Στην επόμενη ενότητα θα προσδιοριστούν ορισμένα σχετικά καινούργια πεδία εμπειρικής διερεύνησης της θνητότητας, τα οποία ακολούθως θα συσχετιστούν με σύγχρονες κατευθύνσεις στην ποιοτική κοινωνιολογική έρευνα.

4. Θνήσκειν και Σύγχρονα Πεδία Ποιοτικής Έρευνας

Από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν νωρίτερα γίνεται σαφές ότι ο θάνατος, η θνητότητα, αποτελεί έναν εδραίο τρόπο για να διερευνηθεί κοινωνιολογικά ο «κόσμος της ζωής». Οι αλλαγές στην ιατρική φροντίδα και στην τεχνολογία καθιστούν την προοπτική μετάθεσης του θανάτου ένα σχετικά εφικτό γεγονός, τουλάχιστον για κάποιες κοινωνικές ελίτ ή σε αρκετές περιπτώσεις για κάποιους ανθρώπους με χρόνιες ασθένειες αλλά έγκαιρη διάγνωση (π.χ. κάποιες μορφές καρκίνου, καρδιοαγγειακά νοσήματα, νευρολογικές παθήσεις, ασθένειες του ήπατος, κτλ). Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι από τη στιγμή της ιατρικής πιστοποίησης, αν δεν έχει στο μεταξύ προκύψει άμεσος θάνατος, οι άνθρωποι τελούν σε ένα καθεστώς μιας οιονεί «αναμονής του μοιραίου», προσπαθώντας στο μεσοδιάστημα να διασφαλίσουν το δυνατόν καλύτερες και περισσότερο αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης για τους ίδιους και τους οικείους τους.

---

24 Bryant, C. (2008), "The Sociology of Death and Dying", in Bryant, C. & Peck, D. (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, V. 2, London: Sage, σ. 161 • Exley, C. (2004), "Review Article: The Sociology of Dying, Death and Bereavement", *Sociology of Health and Illness*, 26 (1), σ. σ. 119-120.

25 Savvakis, M. (2014), "Combining Quantitative and Qualitative Methodologies: A Critical Overview", *Statistical Review*, V. 8 (1-2), σ. σ. 53-67.

Ενώ συμβαίνει η προηγούμενη εξέλιξη, τεράστιες δημογραφικές αλλαγές σε παγκόσμια κλίμακα, πόλεμοι, πανδημίες, επιδημίες και ασθένειες που είχαν εκλείψει στο παρελθόν και εμφανίζονται ξανά, περιπλέκουν την κατάσταση δημιουργώντας μια «θολή» και απροσδιόριστη εικόνα σε πλανητικό επίπεδο. Από αυτή την κατάσταση, σε συνδυασμό με τις πολιτικές λιτότητας που ακολουθούνται χρόνια σε διάφορα μέρη του κόσμου (π.χ. Ευρώπη, Ηνωμένες Πολιτείες, Ασία, Αφρική, κτλ) προκύπτουν δυο πραγματολογικά στοιχεία.

Το ένα αφορά τη γήρανση των πληθυσμών κυρίως σε Ευρώπη και Ηνωμένες Πολιτείες και το δεύτερο τις πολιτικές συνδηλώσεις της θνητότητας. Με άλλα λόγια, οι κοινωνίες που αναφέρθηκαν αναμένεται να ζήσουν για πολλά χρόνια διατηρώντας στο εσωτερικό τους μεγάλες ομάδες πληθυσμού (π.χ. άνεργοι χωρίς προοπτική εργασιακής επανένταξης, ηλικιωμένοι χωρίς υποστηρικτικές δομές, εγκλωβισμένοι μετανάστες, πρόσφυγες, χρόνια πάσχοντες, άτομα με ψυχιατρικές διαγνώσεις και έντονα ψυχολογικά προβλήματα, οικογένειες σε πλήρη οικονομική ένδεια, κτλ) που θα αντιμετωπίζουν σοβαρά ζητήματα σωματικής/ψυχικής υγείας και κοινωνικής ένταξης.²⁶

Για αυτό το λόγο, είναι εξαιρετικά πιθανόν αργά ή γρήγορα οι κοινωνικοί σχηματισμοί της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών να υποχρεωθούν να λάβουν μέριμνα για ζητήματα που μέχρι τώρα επιλύονταν με περισσότερο «ενδογενή» τρόπο, αλλά πλέον δε δύναται να συγκαλυφθούν ή να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά (π.χ. μείωση κονδυλίων για κοινωνική φροντίδα και περίθαλψη, αύξηση ατόμων που εργάζονται ανασφάλιστα και δε δικαιούνται υγειονομική περίθαλψη, κλείσιμο βρεφονηπιακών σταθμών, αύξηση των παιδιών σε κάθε σχολική μονάδα, τερματισμός προγραμμάτων βοήθειας και αρωγής στο σπίτι, αδυναμία των οικογενειών να συνεισφέρουν οικονομικά στα έξοδα των παιδιών, παρατεταμένη περίοδος σπουδών, γάμοι σε μεγαλύτερη ηλικία, ραγδαία αύξηση αριθμού αυτοκτονιών, κτλ). Κατά αυτό τον τρόπο, το ζήτημα της διατήρησης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου υγείας και διαβίωσης - ειδικότερα σε χρόνιες ασθένειες ή σοβαρές αναπηρίες - και της ικανότητας «απλής» βιολογικής αναπαραγωγής μεταφράζεται σε ένα περίπλοκο κοινωνιολογικό και ανθρωπολογικό διακύβευμα.²⁷

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι εξαιτίας όλων αυτών των παραγόντων, η κοινωνιολογική έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο αντιμετωπίζει

---

26 Stuckler, D. & Basu, S. (2014), *Πολιτικές Ζωής και Θανάτου. Πως η Κρίση Επηρεάζει την Ανθρώπινη Υγεία*, Αθήνα: Ψυχογίος, σ. σ. 11-21 · Georgaca, E. & Zisi, A., (2017), “Biographical Trajectories of People Struggling with Severe Distress. Mapping the Social Determinants of Recovering in Psychosis”, *Annual Review of Critical Psychology*, 13, σ. σ. 1-20.

27 Καντσά, Β. (2014), «Προσφέροντας Ελπίδα: Τεχνολογίες Σώματος στην Ιατρικά Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή» στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ., 181-20 · Savvakis, M. Alexias, G. & Koutra, L. (2016), “Embodiment and Visual Impairment: Economic Considerations and the Social Construction of Blindness”, *International Journal of Latest Trends in Finance και Economic Sciences*, 6 (2), σ. σ. 1126-1134.

νέες προκλήσεις και καινούργια επιστημολογικά, μεθοδολογικά και πρακτικά/τεχνικά ζητήματα. Αυτά σχετίζονται με την αυξανόμενη πολιτική επιρροή της θνητότητας και του τρόπου με τον οποίο οι διαδικασίες του θνήσκουν συνδέονται αφενός με τη ρύθμιση και τον έλεγχο της ζωής αφετέρου με την άνιση αναδιανομή του οικονομικού πλούτου και την ασύμμετρη κατανομή των κοινωνικών πόρων, η οποία πολύ συχνά εκβάλλει και στην ψυχική συγκρότηση των υποκειμένων δημιουργώντας οριακές εμπειρίες, όπως της ψύχωσης.²⁸

Στο βαθμό που οι οικονομικές πολιτικές δε διαφοροποιηθούν δραστικά, η δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα φαίνεται ότι θα καταστήσει το θάνατο και τις διαδικασίες θνητότητας περισσότερο ορατές από ποτέ, σε όλα τα επίπεδα της καθημερινότητας. Αυτό ενέχει τεράστιες επιπτώσεις στις κοινωνικές σχέσεις, τις πολιτισμικές πρακτικές και τις αξιακές παραδοχές όλων των δρώντων υποκειμένων. Προφανώς, αυτό το γεγονός επηρεάζει και κατευθύνει την κοινωνιολογική έρευνα σε κάποιους τομείς γενικότερου ενδιαφέροντος. Σε αυτή τη συμβολή, κάποιες τρεις ερευνητικές κατευθύνσεις θα προταθούν, όμως ο κατάλογος είναι σίγουρα μεγαλύτερος και οι επιμέρους εξειδικεύσεις οιονεί ανεξάντλητες.

Το πρώτο διευρυμένο πεδίο εμπειρικής διερεύνησης, συγκροτημένο από την οπτική μιας κριτικής κοινωνιολογίας του θανάτου, δυνητικά θα αφορούσε την πολιτισμική βιομηχανία και τη βιομηχανία της κουλτούρας. Η εικόνα του θανάτου, μέσα από ευφείς ή χονδροκομμένους, αλλά σίγουρα διαρκώς παρόντες τρόπους κατακλύζει μέσα από την τηλεόραση, τις ειδήσεις, το ραδιόφωνο, το διαδίκτυο, τη διαφήμιση και την εικόνα, τις ζωές όλων των ανθρώπων, ακόμα και στο μη δυτικό κόσμο, με ποικίλους τρόπους.²⁹

Παραδείγματα όπως η 11/9, οι τρομοκρατικές επιθέσεις σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ή ο τρόπος που καλύπτεται ή αποσιωπάται ένα θανατηφόρο εργατικό ατύχημα ή ένα περιστατικό αστυνομικής βίας που στοιχίζει τη ζωή σε κάποιο διαδηλωτή ή τον πνιγμό σε κάποιο μετανάστη ή η κηδεία κάποιου «διάσημου» αποτελούν μονάχα μερικές αφορμές για να διερευνηθούν τα σχήματα πρόσληψης και οι ερμηνευτικές προκειμένες των δρώντων υποκειμένων σχετικά με το θάνατο «κάποιου άλλου», όπως η εικόνα αυτού του «επικίνδυνου» ή «οικείου άλλου» διαμορφώνεται από την πολιτισμική βιομηχανία.

Σε αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαν επίσης να προταθούν εμπειρικές έρευνες που σχετίζονται με τις καταναλωτικές συνήθειες, τα ερμηνευτικά σχήματα και τις αντιλήψεις για το σώμα, την υγεία, την ασθένεια, την αναπηρία,

28 Georgaca, E. & Zisi, A., (2017), "Biographical Trajectories of People Struggling with Severe Distress. Mapping the Social Determinants of Recovering in Psychosis", *Annual Review of Critical Psychology*, 13, σ. σ. 1-20.

29 Mellor, M. & Shilling, C. (1993), "Modernity, Self-Identity and the Question of Death", *Sociology*, 27 (3), σ. σ. 411-431·Bryant, C. (2008), "The Sociology of Death and Dying", in Bryant, C. & Peck, D. (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, V. 2, London: Sage, σ. σ. 164-165, Willmott, H. (2000), "Death. So What? Sociology, Sequestration and Emancipation", *The Sociological Review*, 48 (4), σ. σ. 649-665

τον ερωτισμό, τη σεξουαλικότητα, την απόκτηση παιδιών, την πατρότητα, τη μητρότητα, τη γονεϊκότητα, την υιοθέτηση νέων προτύπων ζωής και το θανατοτουρισμό ως αποτέλεσμα ακριβώς αυτής της υπερ-προβολής μιας αιτιολογίας του θανάτου και μιας τελεολογίας της θνητότητας. Η ερευνητική στροφή προς μια τέτοια κατεύθυνση θα εμπλούτιζε σε σημαντικό βαθμό τις επιστημονικές γνώσεις για τον τρόπο που η βιομηχανία του θεάματος επηρεάζει και διαμεσολαβεί το πώς και το γιατί τα κοινωνικά υποκείμενα κατανοούν και αξιολογούν τη θνητότητα και τις στρατηγικές που αναπτύσσουν για να επιβιώσουν ή τις τεχνικές που προτάσσουν για να αναβάλουν το «μοιραίο».

Ένα δεύτερο ευρύτερο πεδίο εμπειρικής διερεύνησης θα μπορούσε να είναι η γλώσσα της καθημερινότητας, στο βαθμό που μια σειρά από λέξεις που σχετίζονται με το θάνατο έχουν περάσει σε αυτή και αναπαράγονται στο πέρασμα του χρόνου. Αυτή η συσχέτιση της γλώσσας με το θάνατο – και τις ποικίλες εκδοχές και απεικονίσεις του θα μπορούσε να ανοίξει δρόμους κατανόησης για το πώς περνάει η γλώσσα της ιατρικής, των μαθηματικών, της ψυχολογίας, της νομικής, της δημογραφίας, κτλ με μια λέξη το ιδιόλεκτο της επιστήμης στον κόσμο της καθημερινότητας. Στις πρόσωπο με πρόσωπο διαντιδράσεις, αυτές οι έννοιες συχνά χάνουν τον τεχνικό και απρόσωπο χαρακτήρα τους και μετατρέπονται σε συγκροτησιακά στοιχεία καθημερινών διαλόγων και σκηνών της ζωής των «κοινών θνητών».

Η διεύρυνση του λεξιλογίου που σχετίζεται με το θάνατο μπορεί να αποτελέσει μια σοβαρή ένδειξη του βαθμού ενασχόλησης των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών με τη θνητότητα και έναν αξιοπρόσεκτο δείκτη του προσανατολισμού τους σχετικά με τις διαδικασίες του θνήσκειν. Η κοινωνιολογική έρευνα προς μια αντίστοιχη κατεύθυνση πιθανότατα θα αποκάλυπτε μια «διαμεσολαβημένη από το θάνατο γλώσσα της καθημερινής ζωής». Η γλώσσα αντικατοπτρίζει την κουλτούρα και τον πολιτισμό και δημιουργεί κοινωνικούς κόσμους, σύμπαντα συμβόλων και τρόπων επικοινωνίας.

Κατά συνέπεια, σε αυτό το πεδίο η κοινωνιολογική έρευνα θα έφερνε στην επιφάνεια ένα τεράστιο εύρος πληροφοριών σχετικά με τις συντελούμενες αλλαγές στον «περί θανάτου πολιτισμό», όπως αυτός αντικατοπτρίζεται από την καθημερινή γλώσσα. Η αυξανόμενη χρήση λέξεων και φράσεων που σχετίζονται με την ασθένεια ή το θάνατο στη γλώσσα θα μπορούσε να αποτελεί μια καταρχήν ένδειξη μιας γενικότερης πολιτισμικής στροφής προς τη θνητότητα, και ίσως αυτή η υπέρπυσα τάση χρειάζεται περαιτέρω εμπειρική διερεύνηση.³⁰

Ένα τρίτο πεδίο εμπειρικής διερεύνησης θα μπορούσε να είναι ο χώρος του νοσοκομείου ή των ευρύτερων περιοχών που το σώμα βρίσκεται υπό επιτήρηση μέσα από τις ηθικές και πολιτικές συνδηλώσεις της ιατρικής τεχνολογίας και

---

30 Gamino, L. & Ritter, H. (2012), “Death Competence: An Ethical Imperative”, *Death Studies*, σ. σ. 23-40 · Bryant, C. (2008), “The Sociology of Death and Dying”, in Bryant, C. & Peck, D. (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, V. 2, London: Sage, σ. σ. 164-165.

της ιατρικής φροντίδας. Εκτός από ασθενείς που διαβιούν μέσα σε νοσοκομεία ή σε μετα-ασυλικά δομές, ή σε ξενώνες ηλικιωμένων, σε φυλακές, ή ακόμα και στα σπίτια τους, κτλ υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός δρώντων υποκειμένων που ενοικούν σε «γκρίζες ζώνες» λησμονιάς και εγκατάλειψης.³¹ Σε αυτές τις περιοχές, που συχνά υποστηρίζονται από κοινωνικούς κόσμους ετερόδοξους και «κυβερνώνται» από ανθρώπους δύστροπους, βιώνεται η ασθένεια και η φθορά του σώματος και συντελούνται οι «θάνατοι των κοινωνικά μειονεκτούντων». Τις περισσότερες φορές αυτή η λαθροβίωση συνεπάγεται την άνιση διαπραγματεύση σε καθημερινή βάση της ζωής και του θανάτου μέσα από προσεκτικά και συχνότατα οδυνηρά εκ-μαθημένες πρακτικές αυτό-επιτήρησης, τεχνικές ηνιόχησης και συστημικής διακυβέρνησης.³²

Σε αυτό το τρίτο πεδίο εμπειρικής εφαρμογής αυτό που έχει σημασία να αναδειχθεί είναι η σημασία του θανάτου των κοινωνικά μειονεκτούντων και η συσχέτιση αυτής της θνητότητας - μέσα από το συνδυασμό μεικτών μεθόδων εμπειρικής έρευνας - με τις ακολουθούμενες πολιτικές αποστέρησης βασικών εργασιακών, ασφαλιστικών, στεγαστικών, υγειονομικών, συνταξιοδοτικών, κτλ δικαιωμάτων. Η κοινωνιολογική έρευνα θα εμπλουτιστεί σε μεγάλο βαθμό αν στραφεί στις εμπειρίες αυτών των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκουν.

Ιδανικά, ο σκοπός θα ήταν, πέρα από τη συγκρότηση εδραίας κοινωνιολογικής γνώσης, να προκληθούν, όπου αυτό είναι εφικτό, ρωγμές στο κυρίαρχο ιδεολογικό επιχείρημα για την αναγκαιότητα αποψίλωσης του κοινωνικού κράτους από τις εναπομείναντες δυνατότητες αρωγής σε μια πληθώρα από κοινωνικές ομάδες. Την ίδια στιγμή, ένα αντίστοιχο εγχείρημα θα αναδείκνυε τις στρατηγικές επιβίωσης αυτών των ομάδων ως καλές κοινωνικές πρακτικές διαχείρισης αντίστοιχων προβλημάτων σε καθημερινό επίπεδο και ως μορφές πολιτικής πρότασης.

Η κοινωνιολογία διατηρεί μια μακρά παράδοση συγκρότησης επιστημονικών επιχειρημάτων που αποδομούν κριτικά και παραγωγικά σειρά από «κοινούς τόπους» και πληθώρα από «δεδομένους και αυτονόητους τρόπους»

---

31 Lawton, J. (2000), *The Dying Process. Patient's Experience of Palliative Care*, London: Routledge, Exley, C. (2004), "Review Article: The Sociology of Dying, Death and Bereavement", *Sociology of Health and Illness*, 26 (1), σ.σ. 110-122, Κωστακιάτης, Γ. (2014), «Ζώνες Εγκατάλειψης: Η Εξώθηση των Αδύναμων Ηλικιωμένων από τους Χώρους Κρατικής Παρέμβασης», στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 251-284.

32 Τζανάκης, Μ. (2014), «Αυτοεπιτήρηση και Διακυβέρνηση του Εαυτού στη Μετα-ασυλική Εποχή της Ελληνικής Ψυχιατρικής», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 335-364· Τζάρτα, Κ. (2014), «Γκρίζες Ζώνες και Μετρημένη Ελευθερία: Διαπραγματεύσεις Καθημερινών Ζητημάτων σε έναν Ξενόνα Ψυχιατρικής Φροντίδας», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο, σ. σ. 303-334.

δράσης, όταν αυτοί, με όρους μιας επιτυχημένης ηγεμονίας, δεν εξυπηρετούν τα «ενδιαφέροντα ζωής» του συνόλου ενός κοινωνικού σχηματισμού. Ίσως είναι καιρός για την κοινωνιολογική έρευνα που αφορά την περιοχή του θανάτου και της θνητότητας να εξετάσει όχι μονάχα εκείνους που μειονεκτούν στον τρόπο που πεθαίνουν, και δεν είναι ελάχιστοι στον αριθμό, αλλά και εκείνους που αδυνατούν – προφανώς όχι με τη θέληση τους - να ζήσουν αξιοπρεπώς και να πεθάνουν όπως επιθυμούν.

5. Συμπεράσματα

Ο θάνατος αποτελεί τελική κατάληξη για όλους μας. Πέρα από τις αδιαμφισβήτητες βιολογικές του διαστάσεις αποτελεί ένα σημαντικό «κοινωνικό γεγονός», μια ιδιαίτερη πολιτισμική διαδικασία, και ως τέτοιο μελετάται από τις κοινωνικές επιστήμες. Αρχικά περισσότερο διστακτικά, στη συνέχεια με μεγαλύτερο θεωρητικό ενδιαφέρον, το φαινόμενο του θνήσκειν, ή της θνητότητας, δηλαδή ο θάνατος ως διαρκές ιστορικό σημαίνον και ως συμβολικό πολυδύναμο σημασιόμοιο, αποτελεί αντικείμενο ενασχόλησης των κοινωνικών επιστημών και ειδικότερα της κοινωνιολογίας.

Στην παρούσα συμβολή αρχικά αναλύθηκε η κοινωνιολογική χρηστικότητα της θνητότητας και το πέρασμα από την εποχή του θανάτου ως φυσιολογικότητας (παραδοσιακές κοινωνίες), στη εποχή της σχετικής σιωπής (μοντέρνες δυτικές κοινωνίες) και στη συνέχεια στην εποχή της διαρκούς υπόμνησης του (κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας). Στη συνέχεια, επισκοπήθηκε, στο μέτρο του δυνατού, η ανάπτυξη της γνωστικής περιοχής της κοινωνιολογίας του θανάτου με αναφορά στις συγκεκριμένες επιστημολογικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις στις οποίες προσανατολίζεται, μέσα από παραδείγματα εμπειρικών μελετών που κινούνται τόσο σε μικρο όσο και σε μακρο επίπεδο ανάλυσης.

Τέλος, συνδέθηκε το θνήσκειν με την ποιοτική κοινωνιολογική έρευνα, προτάθηκαν νέα πεδία εμπειρικής διερεύνησης και επισημάνθηκαν οι γνωσιοθεωρητικές και μεθοδολογικές προκλήσεις που προκύπτουν από μια αντίστοιχη επιστημονική ενασχόληση με ποιοτικά, και ποσοτικά, χαρακτηριστικά ή ακόμα καλύτερα με το συνδυασμό των δυο ανωτέρω προσεγγίσεων.

Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Bauman, ανιχνεύονται βασικά τρεις υποκειμενικές στρατηγικές που αποβλέπουν να καταστήσουν βιώσιμη μια ζωή με την επίγνωση του επικείμενου θανάτου της.

Η πρώτη συνίσταται στη γεφύρωση της θνητής ζωής με την αιωνιότητα, μέσα από την ανασκευή του θανάτου ως νέας αρχής αντί ως έσχατου τέλους (υπερβατική προσέγγιση). Η δεύτερη επιδιώκει να εκτρέψει την προσοχή και την ανησυχία από τον ίδιο το θάνατο, ως οικουμενικό και αναπόδραστο συμβάν, στα ειδικά και συγκεκριμένα αίτια που τον προκαλούν και τα οποία δυνητικά χρίζουν εξουδετέρωσης ή καταπολέμησης (ιατρική προσέγγιση). Η τρίτη συνδέεται με

τη «μεταφορική πρόβα του θανάτου» ως ενός τετριμμένου συμβάντος μεταξύ πολλών άλλων, ως μιας «φυσικής» σκέψης και κατάληξης της ζωής (καθημερινή προσέγγιση).³³ Όποιες, πάντως στρατηγικές και αν επιλεγούν, αυτόνομα ή συνδυαστικά, η αλήθεια παραμένει ότι το κοινωνικό υποκείμενο καλείται – ειδικότερα στην εποχή της «ρευστής αβεβαιότητας και του ρευστού φόβου» - να ζήσει έχοντας το φοβερό καθήκον να επιβιώσει αυτής της γνώσης και να σχεδιάσει τη βιογραφική του διαδρομή έχοντας επίγνωση του αναπόφευκτου του θανάτου και παρά αυτή την επίγνωση.³⁴

Ο φόβος του θανάτου, ειδικότερα όταν δεν υπάρχουν ισχυρά υπερβατικά στηρίγματα που δυνητικά θα υπόσχονταν μια νέα αρχή, αποτελεί το αρχέτυπο όλων των φόβων, το πρωτότυπο από το οποίο όλοι οι φόβοι αντλούν νόημα και περιεχόμενο. Θέτει σε κίνηση το ημερολόγιο κάνοντας τις ημέρες να μετράνε, τους ανθρώπους αντίστοιχα να τις μετράνε ενώ συνάμα τους αφαιρεί το νόημα. Όλες οι μάχες μπορούν δυνητικά να κερδηθούν, όμως ο πόλεμος ενάντια στο θάνατο είναι πάντα, στο διηνεκές, ολότελα χαμένος.³⁵

Μετατρέποντας σε ερώτηση την κατάφαση του Πολωνού στοχαστή, ο άνθρωπος μήπως τελικά εξανθρωπίζεται, επειδή είναι ένας συνεχόμενος και διαρκής θάνατος εν τω γίνεσθαι;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αθανασίου, Α. (2007), *Ζωή Στο Όριο. Δοκίμια για το Σώμα, το Φύλο και τη Βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- Αλεξιάς, Γ. (2000), *Λόγος Περί Ζωής και Θανάτου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αλεξιάς, Γ. (2002), «Η Διαχείριση του Θανάτου στο Νοσοκομείο: Η Εργαλειοποίηση της Ανθρώπινης Ύπαρξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 108-109: 229-256.
- Αλεξιάς, Γ. (2014), «Μια Κοινωνιολογική Ανάλυση της Σύγχρονης Γενετικής: Ο Ιατρικός Λόγος ως Μορφή Βιο-πολιτικής», στο Αλεξιάς Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 109-142.
- Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. «Πρόλογος των Επιμελητών», στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας*

33 Bauman, Z. (2007), *Ρευστός Φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, σ. 71.

34 Bauman, Z. (2007), *Ρευστός Φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, σ. 47.

35 Bauman, Z. (2007), *Ρευστός Φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, σ. σ. 74-75.

- και της Κοινωνικής Φροντίδας, Αθήνα: Πεδίο: 9-18.
- Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο.
- Γάγγας, Σ. (2004), «Εισαγωγή. Προβλήματα και Δυνατότητες μίας Αξιακής Συγκρότησης της Νεωτερικότητας στην Κοινωνιολογία και τη Φιλοσοφία του George Simmel», στο Simmel, G. (2004), *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια: 27-73.
- Καντσά, Β. (2014), «Προσφέροντας Ελπίδα: Τεχνολογίες Σώματος στην Ιατρικά Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή» στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 181-206.
- Κωστακιώτης, Γ. (2014), «Ζώνες Εγκατάλειψης: Η Εξώθηση των Αδύναμων Ηλικιωμένων από τους Χώρους Κρατικής Παρέμβασης», στο Αλεξιάς, Γ., Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 251-285.
- Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2004), *Τα Όρια του Σώματος. Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος.
- Μακρυνιώτη, Δ., (2008), «Εισαγωγή», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος: 13-72.
- Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος.
- Μουντοκαλάκης, Θ. (2005), *Γύρω από την Ιατρική*, Αθήνα: Πιτσιλίδης.
- Ρήγου, Μ. (1990), *Ο Θάνατος στη Νεωτερικότητα. Μια Επικοινωνιακή και Ηθική Προβληματική*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Σαββάκης, Μ. (2008), *Οι Λεπτοί της Σπιναλόγκας (1903-1957). Ιατρική, Εγκλεισμός και Βιωμένες Εμπειρίες*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Σαββάκης, Μ. (2012), «Μετανάστες, Πρόσφυγες, Κοινωνικοί Παρίες: Πέρα από το Δίλημμα Κοινωνική Ένταξη ή Ενσωμάτωση», στο Τρουμπέτα, Σ. (Επιμ.), (2012), *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα - Μελέτες και Διαβάσεις Συνόρων*, Αθήνα: Παπαζήσης: 73-93.
- Σαββάκης, Μ. (2013α), «Μικροκοινωνιολογία και Κοινωνιολογική Γνώση: Η Βιογραφική Προσέγγιση ως Γέφυρα Ανάμεσα στη Θεωρία και τις Ποιοτικές Μεθόδους», στο Πουρκός, Μ. (Επιμ.), *Δυνατότητες και Όρια της Μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Αθήνα: Ίων: 243-268.
- Σαββάκης, Μ. (2013β), *Μικροκοινωνιολογία και Ποιοτική Έρευνα: Θεωρητικά Παραδείγματα και Εμπειρικές Εφαρμογές*, Αθήνα: Κριτική.

- Σαββάκης, Μ. (2014), «Ασθενές Σώμα, Ιατρική Επιστήμη και «Ηθικός Κίνδυνος» στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 81-108.
- Σαββάκης, Μ. (2017), «Σώμα, Βίωμα και Ποιοτική Έρευνα: Μεθοδολογικά Ζητήματα», στο Πουρκός, Μ. (Επιμ.), *Το Σώμα ως Τόπος Πληροφορίας, Μάθησης και Γνώσης: Νέες Προοπτικές στην Επιστημολογία και Μεθοδολογία της Ποιοτικής Έρευνας*, Θεσσαλονίκη: Δίστιγμα: 199-214.
- Σαββάκης, Μ. & Καρατζά, Ε. (2012), «Ιατρική, Επιστήμη, Ασθένεια και Θάνατος: Μια Μικροκοινωνιολογική Ποιοτική Προσέγγιση», στο Σπυριδάκης, Μ. & Οικονόμου, Χ. (Επιμ.), (2012), *Ανθρωπολογικές και Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στην Υγεία*, Αθήνα: Σιδέρης: 285-316.
- Σαραμάγκου, Ζ. (2007), *Περί Θανάτου*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Τζανάκης, Μ. (2014), «Αυτοεπιτήρηση και Διακυβέρνηση του Εαυτού στη Μετα-ασυλική Εποχή της Ελληνικής Ψυχιατρικής», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 335-364.
- Τζάρτα, Κ. (2014), «Γκρίζες Ζώνες και Μετρημένη Ελευθερία: Διαπραγματεύσεις Καθημερινών Ζητημάτων σε έναν Ξενώνα Ψυχιατρικής Φροντίδας», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 303-334.

Ξενόγλωσση

- Alexias, G. Savvakis, M. & Stratopoulou, I. (2015b), “+HIV/AIDS, Stigma and Coping Strategies: A Qualitative study Regarding Contemporary Greece”, *International Journal of Recent Scientific Research*, 6 (10): 6807-6811.
- Alexias, G. Savvakis, M. & Tzanakis, M. (2015), “Breast Cancer in Contemporary Greece: Economic Dimensions and Socio-Psychological Effects”, *International Journal of Latest Trends in Finance και Economic Sciences*, 5 (3): 933-940.
- Aries, P. (1997), *Ο Άνθρωπος Ενώπιον του Θανάτου. Η Εποχή των Κοιμωμένων*, Αθήνα: Εστία.
- Atkinson, M. (1978), *Discovering Suicide: Studies in the Social Organization of Sudden Death*, London: Macmillan.
- Bauman, Z. (2002), *Η Μετανεωτερικότητα και τα Δεινά της*, Αθήνα: Ψυχογιός.

- Bauman, Z. (2007), *Ρευστός Φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον.
- Bauman, Z. (2008), «Θνητότητα, Αθανασία και άλλες Στρατηγικές Ζωής», στο Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος: 131-163.
- Bryant, C. (2008), “The Sociology of Death and Dying”, in Bryant, C. & Peck, D. (eds.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook, V. 2*, London: Sage: 156-166.
- Bryant, C. (Ed.), (2003), *Handbook of Death and Dying, V. 1*, Thousand Oaks: Sage.
- Butler, J. (2009), *Η Ψυχική Ζωή της Εξουσίας*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Dastur, F. (1999), *Ο Θάνατος. Δοκίμιο για το Πεπερασμένο*, Αθήνα: Scripta.
- Doka, J. (2003), “The Death Awareness Movement: Description, History and Analysis”, in Bryant, C. (Ed.), (2003), *Handbook of Death and Dying, V. 1*, Thousand Oaks: Sage: 50-56.
- DiMatteo R. M. & Martin, L. R. (2011), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία της Υγείας*, Αθήνα: Πεδίο.
- Ehrenberg, A. (2013), *Η Κούραση να Είσαι ο Εαυτός σου. Κατάθλιψη και Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου Αιώνα.
- Elias, N. (1985), *Loneliness of the Dying*, New York: Sage.
- Exley, C. (2004), “Review Article: The Sociology of Dying, Death and Bereavement”, *Sociology of Health and Illness*, 26 (1): 110-122.
- Gamino, L. & Ritter, H. (2012), “Death Competence: An Ethical Imperative”, *Death Studies*, 36: 23-40.
- Gawante, A. (2015), *Εμείς οι Θνητοί. Τα Όρια της Ιατρικής και τι Έχει Σημασία Όταν το Τέλος Πλησιάζει*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Georgaca, E. & Zisi, A., (2017), “Biographical Trajectories of People Struggling with Severe Distress. Mapping the Social Determinants of Recovering in Psychosis”, *Annual Review of Critical Psychology*, 13: 1-20.
- Glaser, B. & Strauss, A. (1965), *Awareness of Dying*, Chicago: Aldine.
- Glaser, B. & Strauss, A. (1968), *Time for Dying*, Chicago: Aldine.
- Gorer, G. (2008), «Η Πορνογραφία του Θανάτου», στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος: 73-82.
- Katz S., (2008), «Μέγιστη Διάρκεια Ζωής: Από τα Προνεωτερικά Θαύματα στις Μεταμοντέρνες Φαντασιώσεις», στο Μακρυνιώτη, Δ., (Επιμ.), (2008), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος: 165-182.
- Lash, C. (2002), *Η Κουλτούρα του Ναρκισσισμού. Η Αμερικανική Ζωή σε μία Εποχή Μειούμενων Προσδοκιών*, Αθήνα: Νησίδες.
- Lash, C. (2006), *Ο Ελάχιστος Εαυτός*, Αθήνα: Νησίδες.

- Lawton, J. (2000), *The Dying Process. Patient's Experience of Palliative Care*, London: Routledge.
- Mclean, A. (2014), «Υποστήριξη Ατόμων με Άνοια. Οι Τεχνολογίες Παρακολούθησης Παρέχουν Φροντίδα ή Απλώς Επιτήρηση;», στο Αλεξιάς, Γ. Τζανάκης, Μ. & Χατζούλη, Α. (Επιμ.), (2014), *Σώμα υπό Επιτήρηση. Ηθικές και Πολιτικές Διαστάσεις της Ιατρικής Τεχνολογίας και της Κοινωνικής Φροντίδας*, Αθήνα: Πεδίο: 207-250.
- Mellor, M. & Shilling, C. (1993), "Modernity, Self-Identity and the Question of Death", *Sociology*, 27 (3): 411-431.
- Prior, L. (1989), *The Social Organization of Death in Belfast*, London: Macmillan.
- Savvakis, M. (2014), "Combining Quantitative and Qualitative Methodologies: A Critical Overview", *Statistical Review*, V. 8 (1-2): 53-67.
- Savvakis, M. Alexias, G. & Koutra, L. (2016), "Embodiment and Visual Impairment: Economic Considerations and the Social Construction of Blindness", *International Journal of Latest Trends in Finance και Economic Sciences*, 6 (2): 1126-1134.
- Savvakis, M. Alexias, G. & Tzanakis, M. (2015), "Biographic Strategies of Greek Women with Breast Cancer: From the "Injured" to the "Contributing" Body", *The Journal of Sociology and Social Work*, 3 (1): 90-97.
- Stuckler, D. & Basu, S. (2014), *Πολιτικές Ζωής και Θανάτου. Πως η Κρίση Επηρεάζει την Ανθρώπινη Υγεία*, Αθήνα: Ψυχογιός.
- Tzanakis, M., Savvakis, M. & Alexias, G. (2016), "Mastectomy and Voluntarism: From the Individualized Self to Solidarity Groups in Greek Women with Breast Cancer", in Armstrong, W. (ed.), *Breast Cancer: Assessment, Management and Perspectives*, London: Nova Publications: 51-88.
- Vovelle, M. (2000), *Ο Θάνατος και η Δύση. Από το 1300 ως τις Μέρες μας, Τ. 1*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Willmott, H. (2000), "Death. So What? Sociology, Sequestration and Emancipation", *The Sociological Review*, 48 (4): 649-665.

Ιστοσελίδα

- Alexias, G. Savvakis, M. & Stratopoulou, I. (2015a), "Embodiment and Biographical Disruption in People Living with HIV/AIDS (PLWHA)", *AIDS Care*. Στο: <http://dx.doi.org/10.1080/09540121.2015.1119782>. (Προσπελάστηκε στις 20/10/2017).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Σαββάκης Μάνος** διδάσκει σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο ως Επίκουρος Καθηγητής Μικροκοινωνιολογίας και Ποιοτικών Μεθόδων στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα γνωστικά του ενδιαφέροντα σχετίζονται κυρίως με τη μικροκοινωνιολογία, τις ποιοτικές μεθόδους και τεχνικές των κοινωνικών επιστημών, τη σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία και την κοινωνιολογία της υγείας, της ασθένειας και του σώματος. Στοιχεία Επικοινωνίας: **msavvakis@soc.aegean.gr**

Ορφανάκη Καλλιόπη

**Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις
των κρατούμενων γύρω από το χώρο
εγκλεισμού -
Η περίπτωση του Κ. Κ. Κορυδαλλού**

Περίληψη

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου αποτελεί η παρουσίαση των κοινωνικών αναπαραστάσεων του έγκλειστου πληθυσμού γύρω από το χώρο της φυλακής, όπως αναδύονται στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας στην δικαστική φυλακή Κορυδαλλού, κατά τη χρονική περίοδο 2007- 2015. Δεδομένου ότι ο χώρος αποτελεί ένα κοινωνικό πεδίο που επιδρά στη διαμόρφωση της συλλογικής συμπεριφοράς, κεντρικό ερώτημα αποτέλεσε πώς αναπαρίσταται ο χώρος της φυλακής στη συνείδηση του φυλακισμένου έτσι ώστε να οδηγηθούμε στη βαθύτερη κατανόηση του ρόλου της φυλακής στη σύγχρονη κοινωνία. Για τη διερεύνηση των ερευνητικών στόχων, διενεργήθηκε ποιοτικού χαρακτήρα έρευνα, με τη διεξαγωγή ελεύθερων ημιδομημένων ομαδικών και ατομικών συνεντεύξεων σε δείγμα κρατούμενων συνολικού αριθμού 235 ατόμων καθώς και με συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο έρευνας.

Λέξεις-κλειδιά: Κοινωνικές αναπαραστάσεις, κρατούμενος, χώρος, πόλη, φυλακή, κελί

Παραπομπή: Ορφανάκη, Κ. (2018), Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των κρατούμενων γύρω από το χώρο εγκλεισμού - Η περίπτωση του Κ.Κ.Κορυδαλλού, *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 6/2018, σ.σ. 51-76. Στο: <http://politika.inpatra.gr>

Social Representations of Adult Prisoners around spatial dimension of prison. The case of Korydallos Athens Prison

Abstract

The subject of this article is the study of the social representations of the incarcerated population around the spatial factor of prison, in the Second Chance School of Korydallos Athens Prison during the period 2007-2015. Given that spatial dimension is a social field that affects the shaping of collective behavior, a central research question was how the prison space is represented in the prisoner's consciousness so as to lead to a deeper understanding of the role of the prison in modern society. For this research objective, a qualitative method research was conducted with free semi-structured group and individual interviews on a sample of 235 prisoners and participatory observation in the field of research.

Key words: Social representations, prisoner, space, city, jail, cell.

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου αποτελεί η παρουσίαση των κοινωνικών αναπαραστάσεων του έγκλειστου πληθυσμού γύρω από το χώρο της φυλακής, όπως αυτές αναδύονται στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, στη δικαστική φυλακή Κορυδαλλού, κατά τη χρονική περίοδο 2007- 2015. Δεδομένου ότι ο χώρος αποτελεί ένα κοινωνικό πεδίο που επιδρά στη διαμόρφωση της συλλογικής συμπεριφοράς, κεντρικό ερώτημα αποτέλεσε πώς αναπαρίσταται ο χώρος εγκλεισμού στη συνείδηση του φυλακισμένου ώστε να αναλυθεί σε βάθος ο ρόλος της φυλακής, ως παν-πειθαρχικού μηχανισμού που τροφοδοτείται από τη σχέση της με το κοινωνικό σύστημα και σώμα. Εκκινώντας με βασικά εννοιολογικά εργαλεία τη θεωρία των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας και τη σύγχρονη εγκληματολογική θεωρία διενεργήθηκε έρευνα ποιοτικού χαρακτήρα με τη διεξαγωγή ελεύθερων ημι-δομημένων ομαδικών και ατομικών συνεντεύξεων των φυλακισμένων καθώς και με συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο έρευνας. Στο παρόν άρθρο, αφού παρουσιάζεται η έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων, σκιαγραφείται το θεωρητικό μοντέλο και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας και παρατίθενται τα ερευνητικά πορίσματα κατά τη διάρκεια της οποίας τα υποκείμενα της έρευνας κλήθηκαν να τοποθετηθούν στα εξής ερωτήματα: Ποιος είναι ο χαρακτήρας του αναπαριστώμενου χώρου της φυλακής από τον έγκλειστο πληθυσμό; Σε ποια σημεία συναντώνται ο «δημόσιος» και ο «ιδιωτικός» χώρος της φυλακής και ποιοι χώροι αναδύονται σε αυτά τα σημεία τομής; Το παρόν άρθρο κλείνει με την παρουσίαση συμπερασματικών παρατηρήσεων και με την παράθεση ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας.

2. Το Θεωρητικό Πλαίσιο

2.1. Κοινωνικές Αναπαραστάσεις

Η πρώτη συστηματική θεωρητική επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, έγινε από το Moscovici (1961), στο έργο του «Η Ψυχανάλυση, η Εικόνα της και το Κοινό της»¹. Ο Moscovici δημιούργησε ένα αναλυτικό εργαλείο για τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνονται οι στάσεις απέναντι στον κοινωνικό Εαυτό και στον κοινωνικό Άλλον. Γενικά, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αφορούν τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα προσλαμβάνουν τα γεγονότα της καθημερινής ζωής, τα δεδομένα του περιβάλλοντος, τις πληροφορίες. Αποτελούν συλλογικά προϊόντα που εκφράζουν την ταυτότητα της ομάδας που τα παράγει, τα ενδιαφέροντα των μελών της, την ιστορία της.² Η κοινωνική αναπαράσταση είναι η απλοϊκή, αυθόρμητη γνώση, η γνώση της κοινής γνώμης, η οποία όμως δεν είναι απλά, μια αποτύπωση των αντικειμένων ή των φαινομένων, η οποία συντελείται στη συνείδηση των ανθρώπων για τα πρόσωπα του κοντινού ή μακρινού περιγύρου. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν κοινωνικές εικόνες οι οποίες, ως επί το πλείστον, είναι παραλλαγμένες απεικονίσεις, εφόσον όλη η διαδικασία της διαμόρφωσης και παγίωσής τους, λειτουργεί σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Κατά συνέπεια, η κοινωνική αναπαράσταση του φυλακισμένου για το χώρο είναι η τροποποιημένη αποτύπωση των εικόνων, των αντικειμένων, των ιδεών, μια μετάφραση της πραγματικότητας, εξαιτίας της παρεμβολής κοινωνικών μεταβλητών, η οποία έχει προσδιορίσει τη νοητική υποδομή υποδοχής.³

Οι εγκληματολογικές προσεγγίσεις αναλύουν το φαινόμενο της παρέκκλισης μέσα από δύο μεγάλες κατηγορίες θεωριών. Στην πρώτη κατηγορία, εντάσσονται οι επιστημονικές θεωρίες (θεωρίες της ανομίας, του διαφορικού συγκρωτισμού και του κοινωνικού ελέγχου), ενώ στη δεύτερη οι λεγόμενες ανθρωπιστικές ή φαινομενολογικές προσεγγίσεις (η θεωρία του χαρακτηρισμού-της ετικέτας και η θεωρία της σύγκρουσης).⁴ Κριτήριο διαφοροποίησης των δύο κατηγοριών αποτελεί το ότι, οι πρώτες εστιάζουν στις αιτίες της κοινωνικής παρέκκλισης, ενώ οι δεύτερες στα νοήματα της παρέκκλισης.⁵ Οι φαινομενολογικές εγκληματολογικές θεωρίες δίδουν αρκετές απαντήσεις στην ερμηνεία των κοινωνικών αναπαραστάσεων των υποκειμένων της έρευνας και

1 Moscovici, S., (1999), *Η Ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της* Αθήνα :Οδυσσέας, σ. 72.

2 Παπαστάμος, Σ., (1993), *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 418.

3 Μαντόγλου, Α., & Μελέτη, Κ., (2013), *Επιστημονικός Λόγος περί Κοινωνικών Αναπαραστάσεων και Ιδεολογιών*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 12.

4 Becker, H. (2000), *Οι περιθωριοποιημένοι*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ.9.

5 Φαρσεδάκης, Ι. (1990), *Η Εγκληματολογική Σκέψη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, όπως και Φαρσεδάκης, Ι. (1986), *Ιστορία των εγκληματολογικών θεωριών*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη σ.σ. 38-39. Όπως και Αλεξιάδης Σ., (1989) *Εγκληματολογία*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σ.σ. 126-134.

ως εκ τούτου κρίνεται ουσιαστική η συνοπτική παράθεση των βασικών αρχών τους.⁶

2.2. Οι θεωρίες της κοινωνικής σύγκρουσης (conflict theory)

Οι θεωρίες της κοινωνικής σύγκρουσης (conflict theory) βασιζόμενες στη μαρξιστική σκέψη και στην ύστερη εργασία του Simmel,⁷ εστιάζουν στην εγκληματοποίηση ως τη διαδικασία η οποία εκφράζει το συσχετισμό δυνάμεων και συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.⁸ Κεντρικό σημείο ανάλυσης των αυτών των θεωριών αποτελεί η θέση ότι η κοινωνική κατάσταση στην οποία περιέρχονται οι παραβάτες κατά την έκτιση της ποινής τους γίνεται κατανοητή αν λάβουμε ως προϋπόθεση ότι το εγκληματικό φαινόμενο αποτελεί ένα πολιτικό ζήτημα σε ό,τι αφορά τις αιτίες, την αντιμετώπιση αλλά και την ιστορία του.⁹ Εφόσον οι θεωρίες της σύγκρουσης αποτελούν μια ερμηνευτική προσέγγιση που ανάγει τα αίτια του εγκλήματος και της αντίδρασης σε όρους αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας κάθε είδους, η επιστημονική έρευνα οφείλει να λάβει υπόψη τόσο τα δομικά αίτια και όσο και τους μακρο- και μικρο-οικονομικούς παράγοντες που συμβάλλουν στην προσπάθεια επιβίωσης των κρατούμενων από την απειλητική ηγεμονία των κυρίαρχων ελίτ.

2.3. Οι θεωρίες του χαρακτηρισμού

Η θεωρία της ετικέτας (Labeling theory) εμφανίστηκε λίγο μετά τα μέσα του προηγούμενου αιώνα στις ΗΠΑ, μέσα σε μια περίοδο γενικότερης αλλαγής αλλά και αμφισβήτησης των εκάστοτε μηχανισμών οργάνωσης της εξουσίας.¹⁰ Ως εξέλιξη και συνέχεια της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η θεωρία της ετικέτας, με βασικούς εκπροσώπους τους Becker, Lemert και Erikson, έρχεται να δώσει στην ανάλυση της παρέκκλισης μια περισσότερο πολιτική χροιά.¹¹ Δίνοντας απάντηση στο ερώτημα του H. Becker «ποιος θέτει τους κανόνες και γιατί», το κέντρο βάρους μετατίθεται από τα ατομικά

---

6 Rock, P.(2002), Sociological theories of crime. Στο Maguire M., Morgan R., Reiner R., (Ed) *The Oxford Handbook of Criminology*. N.York: Oxford University Press, σ.σ. 52-82.

7 Simmel, G. (2004). *Παρέκβαση για τον ξένο*. Στο G. Simmel, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα: κοινωνιολογικά, φιλοσοφικά και αισθητικά κείμενα* (Γ.Συγκριώτης, & Ο. Σταθάτου, Μεταφρ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Επίσης, Γεωργίου, Γ., (2009), Ο Georg Simmel και η σχολή του Σικάγου. Σχέσεις και επιδράσεις. Στο Τάτσης, Ν.& Θανοπούλου, Μ. (επιμ.) *Η κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*. Αθήνα: Παπαζήση, σ.σ. 83-101.

8 Robert J. L., Cullen, F.T., Ball, R.A., (2007) *Criminology Theory-Context and Consequences*, USA: Sage Publ., σ. 150.

9 Muncie J., (2001) Conflict Theory. Στο Mc Laughlin, E./J. Muncie , *The Sage Dictionary of Criminology*. London: Sage Publications, Thousand Oaks, σ.σ. 64-65.

10 Αρχιμανδρίτου Μ., (1996), *Η Διαχρονική Εξέλιξη της προσέγγισης της Ετικέτας*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σελ.6-7.

11 Λάζος Γ., (2007), *Κριτική Εγκληματολογία*, Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη , σ.160.

χαρακτηριστικά του δράστη, στη διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα σ' αυτόν και το κοινωνικό περιβάλλον, στο πλαίσιο της οποίας αποδίδεται στο άτομο ο χαρακτηρισμός του παρεκκλίνοντα. Η απόδοση του χαρακτηρισμού είναι το συμβάν που οδηγεί στη διαμόρφωση της ταυτότητας, μόνο όταν σε επόμενη φάση, το άτομο αποδέχεται το χαρακτηρισμό.¹² Πρόκειται για μια διαδικασία η οποία αποτελεί περισσότερο προϊόν κάποιων κοινωνικών αποφάσεων, παρά ιδιότητα της συγκεκριμένης δράσης του υποκειμένου αφού ο κοινωνικός έλεγχος ορίζει επιλεκτικά, με βάση τους συσχετισμούς δύναμης και ισχύος, ποιες συμπεριφορές χαρακτηρίζονται ως παραβατικές και ποιες όχι. Αυτή η διαδικασία κατασκευής του «εγκληματία» συντελείται μέσα από τρία στάδια: α) προβολή ενός χαρακτηριστικού της προσωπικότητας, β) σύνδεση της στερεότυπης συμπεριφοράς με την προσωπικότητα του ατόμου (αναδρομική ανάγνωση) και επαναξιολόγηση της προσωπικότητας με βάση τις νέες πληροφορίες και, τέλος, γ) ο χαρακτηρισμός του ατόμου ως παρεκκλίνοντος.¹³ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, η διαδικασία του χαρακτηρισμού δεν αποτελεί μια στατική χρονικά διαδικασία, αλλά εμπεριέχει αφενός μια ποικιλία χαρακτηρισμών, αφετέρου συνδέεται με τελετουργικές αξιολογήσεις, μέσα από τις οποίες αποδίδεται στο άτομο ο νέος απαξιωτικός ρόλος που επανα-ορίζει τη θέση του στην κοινωνία ή καλύτερα στο περιθώριο της.

Η συνεισφορά της εν λόγω ερμηνευτικής προσέγγισης συνοψίζεται στην αποκάλυψη της σημασίας των επίσημων φορέων εξουσίας στην παραγωγή και στην αναπαραγωγή της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, καθώς και στην αναπαραγωγή του χαρακτηρισμού μέσα σε μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα. Η θεωρία της ετικέτας αναδεικνύει τον ρόλο της κοινωνικής αντίδρασης στην ψυχολογία των παρεκκλινόντων ατόμων, τη σημασία της υποτροπής στις εγκληματικές δραστηριότητες καθώς και τον τρόπο διαμόρφωσης στρατηγικών, σχεδιασμών και μέτρων σε νομοθετικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, με σκοπό την πρόληψη της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.¹⁴

2.4. Η συμβολή του E. Goffman

Σημαντική θεωρείται η θεωρητική συνεισφορά του E. Goffman. Με τα έργα «Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates» (1961) και «Stigma: Notes on the management of spoiled identity» (1968), ο Goffman εστίασε στη μελέτη της καθημερινής συμπεριφοράς, μέσα από τη διάκριση της κοινωνικής ζωής σε δύο μέρη, το προσκήνιο και το παρασκήνιο. Η

---

12 Paternoster R., Iovanni L., (1989), *The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence*, Justice Quarterly, 6 (3), σ. 362-363.

13 Kitsuse J. I., (1962), *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, Social Problems, , 9(3), σ. 248.

14 Λαμπροπούλου Ε., (1994), *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, Αθήνα: Παπαζήση, σ.120.

κοινωνική ζωή μπορεί να συγκριθεί με μια σκηνή, όπου οι ηθοποιοί αναπαριστούν τον εαυτό τους και ερμηνεύουν ρόλους σύμφωνα με μια «κατάσταση».¹⁵ Ο Goffman δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο καθοριστικό στοιχείο της συν-παρουσίας στη διαμόρφωση της ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Στο καθημερινό περιβάλλον του ολοπαγούς ιδρύματος, και αυτό μπορεί να είναι ένα νοσοκομείο ή μία φυλακή, αναλύονται οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τροφίμων και προσωπικού, μέσα από τις οποίες κατασκευάζονται τα νοήματα που προσδίδονται στη δράση των μελών. Κάνοντας αναγωγή της ανάλυσης του Goffman για τα ψυχιατρεία στη λειτουργία των σωφρονιστικών καταστημάτων, θα σημειώναμε ότι η φυλακή θέτει όρια και φραγμούς τα οποία δεν εγκλείουν απλώς τους κρατούμενους σε ένα εδαφικό περιβάλλον αλλά διαμορφώνουν ένα πλαίσιο περιστολής όλων των πλευρών της καθημερινής ζωής, μέσα από τη συρρίκνωση του ιδιωτικού βίου και ελέγχου του σώματος δια της εδαφικής οριοθέτησης και περιχαράκωσης. Στο χώρο της φυλακής, ο κρατούμενος δέχεται μια εικόνα του εαυτού, που του επιτρέπει να διατηρεί ένα πρόσωπο προς τα έξω ή έστω να μην το χάνει. Ο κρατούμενος απογυμνώνεται από τη σκευή της ταυτότητας, με συνέπεια την προσωπική παραμόρφωση και την εμπλοκή σε δραστηριότητες, οι συμβολικές συνεκδοχές των οποίων είναι ασυμβίβαστες με την ιδέα που έχει ο κάτοχος της ταυτότητας για τον εαυτό του πριν τον εγκλεισμό.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα τελευταία χρόνια κυριαρχεί μια μετατόπιση του επιστημονικού ενδιαφέροντος από τη γνώση των γενεσιουργών παραγόντων στην ερμηνεία της πολλαπλότητας των αιτιών του εγκλήματος. Παράλληλα, με τον ρόλο των δομικών συνθηκών και των τρόπων με τους οποίους βιώνει το άτομο το status του περιθωριακού, ιδιαίτερα σημαντική είναι η τάση για την υπεράσπιση του κοινωνικού νοήματος που έχει η δράση για τον ίδιο το φυλακισμένο. Πρέπει να τονίσουμε ότι η ανάλυση του κοινωνικού μικρόκοσμου της φυλακής δεν έχει ως σκοπό να παρουσιάσει τους κρατούμενους ως απλούς κατόχους ρόλων, που μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής διαντίδρασης απλά «παρουσιάζουν» τους εαυτούς τους ούτε να ελαχιστοποιήσει τον ρόλο των δομικών συνθηκών στη διαμόρφωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Η κουλτούρα της φυλακής, έτσι όπως αναπτύσσεται στη Δικαστική Φυλακή του Κορυδαλλού, διαμορφώνεται βάσει καθολικών κοινωνικών μηχανισμών, μέσα από τους οποίους αναδύονται οργανωμένα πλέγματα κοινωνικών σχέσεων, που επιδρούν στο περιεχόμενο των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατούμενων. Αλλά ποια είναι η λειτουργία των κοινωνικών αναπαραστάσεων;

2.5. Η Θεωρία των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων

Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων βασίζεται στην αναγκαιότητα

---

15 Goffman, E. (2001) *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 67. Όπως και Goffman, E., (1994) *Άσυλα*. Τρίκαλα: Ευρύαλος, σ. 19.

σύνδεσης του κοινωνιολογικού με το ψυχολογικό, ώστε να κατανοηθεί η διαδικασία διαμόρφωσης της συλλογικής συμπεριφοράς. Κάτω από αυτήν την οπτική, ο όρος αναπαράσταση παρουσιάζει δύο εναλλακτικές διαστάσεις: Μια παθητική και μια ενεργητική.¹⁶ Η παθητική διάσταση αφορά στην πιστή αντιγραφή της εξωτερικής πραγματικότητας ενώ η ενεργητική, στην κατασκευή ερεθισμάτων και εκδηλώνεται όταν γίνεται αναφορά σε ομάδες.

Σύμφωνα με τον Abrie¹⁷, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις επιτελούν γνωστικές λειτουργίες, λειτουργίες ταυτότητας και προσανατολισμού καθώς και αιτιολογικές λειτουργίες. Επιτελώντας αυτές τις λειτουργίες, η αναπαράσταση προβιβάζεται σε ιδεολογία με βασικά χαρακτηριστικά την «επιλεκτικότητα» των στοιχείων της συμπεριφοράς που ενισχύουν την κοινωνική ταυτότητα και την «προγνωστικότητα»¹⁸, κατά την οποία αποδίδεται εύνοια στη συμπεριφορά της ενδο-ομάδας. Η οργάνωση και λειτουργία των κοινωνικών αναπαραστάσεων συντελούνται μέσα από ένα σύστημα δύο διαστάσεων: α) των συστατικών της στοιχείων (περιφερειακά) και β) την εσωτερική δομή (πυρήνας). Γύρω από τον κεντρικό πυρήνα θα πάρουν θέση τα περιφερειακά στοιχεία και είναι αυτός που θα καθορίσει το βάρος τους, την αξία τους και τις σχέσεις που διατηρούν μεταξύ τους. Ο κεντρικός πυρήνας εξασφαλίζει σταθερότητα και διάρκεια στην αναπαράσταση, η οποία εξελίσσεται ή μεταμορφώνεται με πολύ αργό ρυθμό. Επομένως, στις αναπαραστάσεις υπάρχουν στοιχεία εύκαμπτα και κινούμενα (περιφερειακά στοιχεία) και άλλα άκαμπτα και σταθερά (κεντρικός πυρήνας), τα οποία αντιστέκονται στην αλλαγή. Η αναπαράσταση παράγεται κοινωνικά και ιστορικά, αλλά ταυτόχρονα μέσω της αναπαράστασης, η κοινωνική σκέψη δεν μπορεί να εξηγηθεί έξω από την ατομική υπόσταση.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η κοινωνική αναπαράσταση σφραγίζεται τόσο από την κοινωνική θέση του υποκειμένου όσο και από το σύνολο πληροφοριών, εικόνων, απόψεων, στάσεων κλπ, που διαθέτει για το αντικείμενο αναπαράστασης. Κατά αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση του αναπαραστατικού λόγου των υποκειμένων της έρευνας μπορεί να φέρει στο φως τόσο την κοινωνική έκφραση όσο και τη δομή της ατομικής συνείδησης.

2.6. Η ετεροτοπία της απόκλισης στη σκέψη του M.Foucault¹⁹

Για τον Foucault, η φυλακή αποτελεί μια ετεροτοπία στην οποία συντελείται

---

16 Παπαστάμου Σ., (1995), *Σύγχρονες Έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία - Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, Αθήνα: Οδυσσέας, σελ.17.

17 Abrie, J.C. (1994), *L'organisation interne des presentations sociales: systeme central et systeme peripherique*. In Ch.Guimell (ed), *Structures et transformations des representations sociales* (pp.73-84).Paris: Delachaux et Niestle.

18 Μαντόγλου, Α., & Μελέτη, Κ., (2013), *Επιστημονικός Λόγος περί Κοινωνικών Αναπαραστάσεων και Ιδεολογιών*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 75-77.

19 Foucault, M., (2011), *Επιτήρηση και τιμωρία – Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Πλέθρον.

η αποκλίνουσα συμπεριφορά.²⁰ Ο μετασχηματισμός των χωρικών σχέσεων που συντελείται κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής, εντάσσεται σε μια πειθαρχική λογική που βιώνεται από τον κρατούμενο ως μια αυτοτελής διαδικασία, με τους δικούς της νόμους και ρυθμούς. Αυτή η μορφή πειθαρχίας ενισχύεται από την κατανομή των ατόμων στο χώρο. Σύμφωνα με τη φουκωική προσέγγιση, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός του χώρου της φυλακής συμβάλλει στην αγριότητα της τιμωρίας μέσω του σχεδιασμού και της οργάνωσης του χώρου και των σχέσεων. Οι πειθαρχικές λειτουργίες αναδύονται αφού η φυλακή:

- (α) οφείλει να είναι περικλειστη, σύνθετη, ιεραρχημένη και ενίοτε εκδικητική.
- (β) χαρακτηρίζεται από την αρχή της στοιχειώδους εντόπισης ή «δικτύωσης». Ο κρατούμενος τοποθετείται σε μια θέση, αποφεύγονται οι συναναστροφές διαφορετικών ομάδων και ο πειθαρχικός χώρος τείνει να διαιρείται σε τόσα τεμάχια, όσα είναι και τα σώματα που πρέπει να κατανεμηθούν. Στη φυλακή απαγορεύεται η ανεξέλεγκτη εξαφάνιση των ατόμων, οι άτακτες μετακινήσεις τους, η μη-χρησιμοποίησιμη και επικίνδυνη συναδέλφωσή τους.
- (γ) διαμορφώνει «χρήσιμους» χώρους. Η κατανομή των σωμάτων οδηγεί στη χωρική τακτοποίηση του συστήματος, το οποίο διασφαλίζεται μέσα από την κατανομή των ατόμων σε διάφορες μορφές δραστηριότητας. Η κατανομή των «θέσεων» οδηγεί με τη σειρά της στην παραγωγή ενός μόνιμου αστυνομευτικού δικτύου: τα άτομα επιτηρούνται κατά την κίνησή τους. Κάθε μεταβλητή - ταχύτητα, επιδεξιότητα, σταθερότητα, σθένος - παρατηρείται, εκτιμάται και καταγράφεται. Όλη αυτή η κίνηση και κατανομή στο χώρο, αναπαρίσταται στα έγγραφα – πίνακες που έχει ο αρμόδιος σωφρονιστικός υπάλληλος που καταγράφει τη μετακίνηση του κρατούμενου στο χώρο και στο χρόνο.

2.7. Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας αποτελεί η βαθύτερη κατανόηση της επίδρασης του χώρου της φυλακής στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας των κρατουμένων. Θεωρήσαμε ότι ο χώρος αποτελεί «εξωτερικό» γεγονός εξαιρετικής σημασίας προκειμένου να κατανοήσουμε σε βάθος τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των εγκλειστών, που ως συλλογικό υποκείμενο διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη κοινωνική συμπεριφορά και ένα συγκεκριμένο τρόπο κοινωνικής σκέψης, ακριβώς επειδή διαβιούν στη φυλακή.

2.8. Υποθέσεις της έρευνας

Η επιστημονική διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατουμένων του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού γύρω από την επίδραση του χώρου

---

20 Foucault, M., (1984), Ομιλίες και Γραπτά 1984, Περί αλλοτινών χώρων (διάλεξη στη λέσχη αρχιτεκτονικών μελετών, 14 Μαρτίου 1967). *Architecture, Mouvement, Continuité*, τεύχος 5ο, Οκτώβριος, 46-49.

βασίστηκε στις εξής βασικές ερευνητικές υποθέσεις:

2.8.1. Γενική υπόθεση

Ο έγκλειστος πληθυσμός αποκτά κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του μια συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα ως συνέπεια της διαχείρισης των δεινών του εγκλεισμού. Το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζει όχι τόσο στο κοινωνικό παρελθόν του εγκλειστού αλλά κυρίως στην επίδραση της φυλάκισης.

2.8.2. Επιμέρους υποθέσεις

1. Ο χώρος της φυλακής αποτελεί παράγοντα που επιδρά στη συνθήκη διαβίωσης και συντελεί στη διαμόρφωση της κοινωνικής και ατομικής ταυτότητας.
2. Κατά τη φάση έκτισης της ποινής ο κρατούμενος μετασχηματίζει το χώρο διαβίωσης στην προσπάθεια διαχείρισης της καθημερινότητάς του.
3. Οι κοινωνικές εικόνες των κρατούμενων για το χώρο εγκλεισμού διαφέρουν από τις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις.
4. Οι χωρικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο κατάστημα κράτησης αναπαράγουν το σύστημα επιτήρησης και πειθαρχίας, ανακατασκευάζοντας την αντίληψη του φυλακισμένου για το εξουσιαστικό σύστημα.

3. Μεθοδολογία της έρευνας

3.1. Δείγμα της έρευνας

Η συγκέντρωση του υλικού των ομαδικών συνεντεύξεων προέκυψε από το καθολικό δείγμα των μαθητών /μαθητριών (80 άνδρες και 35 γυναίκες), που φοίτησαν στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού κατά τις σχολικές περιόδους 2007-2009. Κατά τις υπόλοιπες σχολικές περιόδους (2009–2015), το εμπειρικό υλικό συγκεντρώθηκε με τις τεχνικές των ατομικών συνεντεύξεων και της παρατήρησης σε τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα κρατούμενων συνολικού αριθμού 235 ατόμων. Η μεθοδολογική αλλαγή από το καθολικό στο τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα, οφείλεται στην πληροφοριακή αφθονία που εξασφαλίστηκε με τις ομαδικές συνεντεύξεις της πρώτης περιόδου της έρευνας. Το τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα των υποκειμένων της έρευνας που διεξήχθη μεταξύ 2010-2015 επελέγη, ώστε να επιτευχθεί ο πληροφοριακός κορεσμός (grounded theory).

3.2. Ερευνητικά εργαλεία και τρόπος ανάλυσης ερευνητικών δεδομένων

Για την εκπόνηση της παρούσας έρευνας συνελέγησαν ποιοτικού χαρακτήρα

δεδομένα, με τη διεξαγωγή ελεύθερων ημιδομημένων ομαδικών και ατομικών συνεντεύξεων καθώς και με συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο έρευνας.

Η μελέτη του εμπειρικού υλικού έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου με άξονα τον επαγωγικό τρόπο συγκρότησης των εννοιολογικών κατηγοριών, λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά ερωτήματα και το σκοπό της έρευνας. Όσον αφορά στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, θεωρήθηκαν ως παραγωγοί εννοιολογικού περιεχομένου (producers of content) οι ομαδικές και ατομικές συνεντεύξεις και τα ερευνητικά ημερολόγια που συντάχθηκαν κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας. Ως μονάδα ταξινόμησης χρησιμοποιήθηκε το θέμα (item) και ως μονάδα συμφραζομένων (context unit), όλες οι ενότητες της κάθε αφήγησης που αναφέρονται στο θέμα. Τα θέματα (items) προσδιορίστηκαν από τα βασικά ερωτήματα των ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Ως αξίες ή στόχοι (values ή goals) θεωρήθηκαν οι αντιλήψεις και οι προσδοκίες των κρατούμενων. Τέλος, βασικό δρών υποκείμενο (actor) της ανάλυσης ήταν ο κρατούμενος. Τα θέματα της ανάλυσης που περιγράφονται στο παρόν άρθρο είναι τα εξής : 1.οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των κρατούμενων για το χώρο έξω από το κατάστημα και 2. οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για το χώρο μέσα στο κατάστημα. Προς την κατεύθυνση αυτή χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά τρία μεθοδολογικά εργαλεία: συνεντεύξεις, επιτόπια παρατήρηση και γραπτά και οπτικά τεκμήρια.

3.3. Η διεξαγωγή της έρευνας

Όσον αφορά στις συνεντεύξεις, ύστερα από τη χορήγηση όλων των απαιτούμενων αδειών από τους αρμόδιους φορείς για τη διεξαγωγή της έρευνας (Υπουργείου Δικαιοσύνης και Συμβουλίου της Φυλακής, INEDIBIM – ΥΠΕΠΘ και του Συλλόγου Καθηγητών του σχολείου) και την ενημέρωση των υποκειμένων για τους στόχους της έρευνας, επιλέχθηκε η τεχνική της συνέντευξης με ομάδες (group interview) ως το πιο κατάλληλο μέσο για την εξεύρεση δεδομένων. Για τις απαιτήσεις της έρευνας δημιουργήθηκαν 15 ομάδες ατόμων, η κάθε μία από τις οποίες αριθμούσε 6 ή 7 υποκείμενα. Η διάκριση και η συγκρότηση των ομάδων έγινε με ελευθερία επιλογής των κρατούμενων. Ο τόπος των συνεντεύξεων ήταν ο χώρος του σχολείου, μέσα στη δικαστική φυλακή Κορυδαλλού, κατά τις πρωινές ώρες. Η χρονική διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε στις δύο ώρες κατά μέσο όρο, γύρω, οι συναντήσεις όμως, διαρκούσαν περίπου δύομισι ώρες, ενίοτε και περισσότερο.

Σε πρώτη φάση έγιναν πέντε πιλοτικές συνεντεύξεις σε ένα δείγμα 25 εγκλειστών μαθητών (ανδρών και γυναικών) με χρήση μαγνητοφώνου, όπου γρήγορα διαπιστώθηκαν οι πρώτες αδυναμίες. Ωστόσο, από τη συστηματική ανάγνωση του υλικού των πιλοτικών συνεντεύξεων αναδείχθηκαν τα πρώτα κεντρικής σημασίας θέματα, τα οποία τέθηκαν ως ερευνητικά ερωτήματα για την έναρξη των κυρίως συνεντεύξεων. Σε δεύτερη φάση, η έρευνα προχώρησε στη

διεξαγωγή των κύριων συνεντεύξεων με τις υπόλοιπες ομάδες. Ο αριθμός των συνεντεύξεων προσδιορίστηκε μέσω του πληροφοριακού κορεσμού, ο οποίος επετεύχθη στη έβδομη συνέντευξη. Σε τρίτη φάση, προχωρήσαμε στην επεξεργασία του εμπειρικού υλικού. Πιο συγκεκριμένα, έγινε άμεση απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, ανάγνωση του υλικού των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων και χωρισμός τους κατά θέμα, καταγραφή θεωρητικών, μεθοδολογικών και περιγραφικών σημειώσεων, δημιουργία φακέλων και λιστών από τις πληροφορίες που έχουν δοθεί, κατηγοριοποίηση των λιστών με τρόπους που να περιγράφει το τι αφορά το κάθε απόσπασμα της αφήγησης, σύνδεση των κατηγοριών και ταξινόμησή τους ανάλογα με τη σημασία τους σε μείζονες και δευτερεύουσες, έλεγχος, αν δύο ή περισσότερες κατηγορίες ταίριαζαν μεταξύ τους, ώστε να αποτελέσουν μία, επιστροφή στο αρχικό κείμενο και έλεγχος των τμημάτων των κειμένων που δεν έχουν ενταχθεί σε κάποια κατηγορία.

Η παρατήρηση συνοδεύεται από την πιστή καταγραφή δεδομένων σε ερευνητικό ημερολόγιο. Τα ημερολόγια είναι προϊόντα που παρήχθησαν εν καιρώ μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, η επεξεργασία των οποίων έγινε με βάση την αντίστοιχη διαδικασία που ακολουθήθηκε στην ανάλυση των συνεντεύξεων. Δημιουργήθηκαν δύο ειδών ημερολόγια. Το ημερολόγιο ανδρών και το ημερολόγιο γυναικών. Η καταγραφή στο ημερολόγιο γινόταν ημερολογιακά. Έτσι, το κάθε ημερολόγιο αποτελείται από αντίστοιχα κεφάλαια του έτους της παρατήρησης. Τα ημερολόγια εμπλουτίζονταν μέχρι το 2015, βάσει των θεμάτων και των κατηγοριών που είχαν προκύψει από τις συνεντεύξεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι η παρατήρηση δεν καταργεί την αναλυτική χρησιμότητα των συνεντεύξεων. Λειτουργεί συμπληρωματικά και διασφαλίζει την ακρίβεια των δεδομένων για το παρατηρήσιμο γεγονός.

4. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1. Ο σαρκασμός της πόλης

Ο Κορυδαλλός είναι ένα προάστιο του Πειραιά που, εκτός του ότι ανήκει στην ομάδα των υποβαθμισμένων προαστίων (όπως το Αιγάλεω, το Πέραμα, η Αγία Βαρβάρα κτλ.),²¹ έχει στο έδαφός της και τη μεγαλύτερη φυλακή της χώρας. Αναφορικά με το ιστορικό της ανέγερσης της φυλακής Κορυδαλλού, ο Δημόπουλος γράφει²² ότι, ύστερα από προκήρυξη διαγωνισμού το 1931, αγοράστηκε οικόπεδο 100 στρεμμάτων στην περιοχή Κορυδαλλού για την ανέγερση καταστημάτων

21 Μαλούτας, Θ., (2003), *Προβλήματα Κοινωνικά Βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα : οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής*. Αθήνα: ΕΚΚΕ, σελ. 11-13.

22 Δημόπουλος, Χ., (2003), *Η Φυλακή. Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση*. Αθήνα- Κομοτηνή: Σάκκουλα, σ. 711.

κράτησης. Ο πόλεμος όμως, οι αναθέσεις του έργου σε φίλους της πολιτικής εξουσίας, οι ανακολουθίες, η επιδείνωση των συνθηκών εγκλεισμού στις ήδη υπάρχουσες φυλακές, η γενικότερη πολιτική αστάθεια καθυστέρησαν την ολοκλήρωση του έργου. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1958 εγκαινιάστηκε η φυλακή Κορυδαλλού, η οποία άρχισε να λειτουργεί το 1962, μετά το κλείσιμο των Φυλακών της Καλλιθέας και τη μεταφορά των κρατούμενων. Φυσικά η έκταση που κάλυπταν τότε οι εγκαταστάσεις των φυλακών ήταν πολύ μικρότερη από τη σημερινή. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1967-1974) αποφασίστηκε η ίδρυση και των Γυναικείων Φυλακών, ενώ ακολούθησε το χτίσιμο του σημερινού Ψυχιατρείου. Σήμερα, η Δικαστική φυλακή Κορυδαλλού καταλαμβάνει έναν εδαφικό χώρο που βρίσκεται μέσα στον αστικό ιστό.

Από την πρώτη στιγμή της ίδρυσης της φυλακής, ο Δήμος Κορυδαλλού ζητά την απομάκρυνση της φυλακής από την κατοικημένη περιοχή σε μια λογική υποβάθμισης της πόλης από την ύπαρξή της. Παρόλα αυτά όμως μπορεί το αίτημα της απομάκρυνσης να υπάρχει στο δημόσιο λόγο, τελικά δε φαίνεται να υποστηρίζεται και τόσο έντονα.²³ Αυτό συμβαίνει γιατί μεταξύ φυλακής και πόλης υπάρχει εδαφική εγγύτητα, ταυτόχρονα όμως υπάρχει κοινωνική απόσταση. Στο πλαίσιο της εδαφικής συνύπαρξης πόλης και καταστήματος, η διασφάλιση της κοινωνικής απόστασης επιτυγχάνεται μέσω νέου τύπου ορίων/ συνόρων αναφορικά με το μέσα και το έξω. Όριο δεν είναι ένα σημείο στο οποίο ένα πράγμα τελειώνει, είναι μάλλον ένα σημείο που ξεκινώντας από κει, ένα άλλο πράγμα αρχίζει να υπάρχει. Έτσι, το σύνορο ενυπάρχει ουσιαστικά και μεταφορικά, αποτελεί μια ιδιαίτερη συνθήκη σύμφωνα με την οποία υπάρχουν δύο διακριτοί χώροι, ο ένας του βίου (πόλη) και ο άλλος, που είναι εκτός βίου (φυλακή). Σ' αυτό το πλαίσιο, οι κρατούμενοι είναι κυριολεκτικά οι άνθρωποι των συνόρων. Σ' αυτούς τους ανθρώπους των συνόρων, η φυλακή είναι το έδαφος που προσφέρει το κράτος. Σ' αυτό το έδαφος όμως υπάρχει μια καθοριστική χωρική μορφή εκ-τοπισμού. Η φυσική ζωή ενσωματώνεται στους μηχανισμούς της εξουσίας, οι οποίοι παραδίδουν έναν τόπο σε μια «περιττή» ανθρωπότητα, που προερχόμενη από μια «επικίνδυνη» κοινωνική τάξη²⁴, εγκλείεται σ' αυτόν το χώρο. Ας σκεφτούμε τις πρεσβείες. Σε τι διαφέρουν εξωτερικά από ένα ίδρυμα κράτησης; Ψηλοί τοίχοι, ένοπλοι φρουροί, συρματοπλέγματα, αυστηρή αστυνόμευση συνιστούν χαρακτηριστικά που συναντάμε και στις πρεσβείες. Γιατί οι ακαλαίσθητοι τοίχοι και τα συρματοπλέγματα να ενοχλούν, για παράδειγμα, στον Κορυδαλλό και όχι στο Κολωνάκι, όπου εδρεύει η Αμερικάνικη Πρεσβεία; Μία πρεσβεία εμβάλλει την περιοχή σε μεγαλύτερο κίνδυνο από ό,τι οι φυλακές.

23 Ζαραφωνίτου, Χ., (Επιστημ. Υπεύθ.) & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών (Συνεργ.), (2014) *(Αν) ασφάλεια, θυματοποίηση και στάσεις των δημοτών απέναντι στο έγκλημα και τις τοπικές πολιτικές πρόληψης: Διαγνωστική Έρευνα στο Δήμο Κορυδαλλού*, Αθήνα: Έκθεση Ερευνητικών Πορισμάτων, σ. 10.

24 Melossi, D. (2006), *Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών στους Marx και Foucault»*, στο Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής*, Αθήνα: Πατάκης

Η διαφορά είναι ότι στη φυλακή βρίσκεται εγκατεστημένη με όρους μονιμότητας η *underclass*, η «επικίνδυνη υποτάξη», που σημασιοδοτεί με την ύπαρξή της, την ύπαρξη της νομοταγούς, ειρηνικής και φιλήσυχης τάξης. Σ' αυτόν το χώρο της φυλακής αποκτά υπόσταση το γεγονός του μη ανήκειν του φυλακισμένου.

4.2. Ο χώρος έξω από το Κατάστημα. Τα σύνορα.

Το πρώτο όριο που τίθεται ανάμεσα στην πόλη και το κατάστημα αφορά στη λεωφόρο. Κατά κάποιον τρόπο ο δρόμος αποτελεί ένα συμβολικό κλειστό όριο το οποίο βρίσκεται στη δικαιοδοσία της Αστυνομίας και όχι του Καταστήματος. Αστυνομικές δυνάμεις, με πρόσχημα το όφελος για την κοινωνική ασφάλεια και τη διατήρηση της τάξης, περιφρουρούν το δρόμο (κυρίως την οδό Σολωμού). Εξακρίβωση στοιχείων των πολιτών, υπόπτων από την αστυνομία, απαγόρευση παρκαρίσματος, σταμάτημα της κυκλοφορίας σε περίπτωση δίκης ή σε περίπτωση διέλευσης οχήματος μεταγωγών κλπ. αποτελούν καθημερινότητα. Το δεύτερο όριο είναι η περίφραξη. Ο αύλειος χώρος της φυλακής περιχαρακώνεται από κάγκελα, ενώ το κατάστημα περιβάλλεται από τείχη. Στις γωνίες των τειχών υπάρχουν οι αντίστοιχες φρουρές-φυλάκια, ενώ σε κάποια σημεία υπάρχουν σύρματα οροφής. Συνεπώς, δημιουργείται μια νεκρή ζώνη γύρω από τον περιμετρικό τοίχο της φυλακής και κυρίως στο σημείο της εισόδου. Οι όψεις του κτηρίου δεν μπορούν να φανούν από έξω και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός παρουσιάζει την εικόνα της φυλακής ως ενός κόσμου άγνωστου, που κρύβεται πίσω από αυτόν τον τοίχο. Κατά συνέπεια, μπορεί η φυλακή να είναι εντός πόλης εδαφικά, ωστόσο ο χώρος κατακερματίζεται και η περικλειστη επικράτεια οριοθετείται, όχι μόνο για τους κρατούμενους και τις οικογένειές τους, αλλά εν συνόλω και για τους έξω, τους κατοίκους. Τα τείχη, τα κάγκελα, ο δρόμος, τα σύρματα στην οροφή, η έντονη παρουσία της αστυνομίας κατοχυρώνουν την αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και το κατάστημα. Οι έννοιες του μέσα και του έξω, της πυκνότητας, του όγκου, του πάνω, του κάτω, των ορίων περιστρέφονται γύρω από την ιδέα ότι ο ένας χώρος επιδέχεται έλεγχο και αποικισμό από τον άλλο.²⁵

4.3. Ο χώρος μέσα στο κατάστημα

Το κτήριο – Κορυδαλλός αποτελεί ένα ισχυρό και στιβαρό σύμβολο τιμωρίας. Η φυλακή ακολουθεί μια μεζ, μουντή, ορθογωνική, περικεντρική διάταξη με μια αυστηρή μορφολογική όψη.²⁶ Ο αρχικός αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των φυλακών Κορυδαλλού προέβλεπε την ύπαρξη 4 πτερύγων, η κάτοψη των οποίων

25 Γκανιάτσας, Β., (1990), Η φυλακή ως «ετεροτοπία»: συμβολή στη θεώρηση του Φουκό για τους χώρους εγκλεισμού. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 41-42, σ.59.

26 Μαρτινίδης, Ι., (2006), Φυλακές: Οι περιορισμοί μιας περιοριστικής αρχιτεκτονικής. Στο Κουκουτσάκη Α., (επιμ.) *Εικόνες Φυλακής*, Αθήνα: Πατάκη, σ. 95.

θα σχημάτιζε ένα «Η». Το 1980 κτίστηκε ακόμη μια πτέρυγα για ανήλικους κρατούμενους και μέχρι το 2002 είχε κτιστεί ακόμα μία, η οποία φιλοξενούσε μέχρι πρόσφατα τα μέλη της 17 Νοέμβρη. Σημειώνεται ότι οι φυλακές Κορυδαλλού διαθέτουν, εκτός από τα κελιά, τις διοικητικές αίθουσες και τα γραφεία, χώρο και υποτυπώδεις εγκαταστάσεις για ιατρικές εξετάσεις, αναρρωτήριο, ένα γυμναστήριο, κήπο, εργαστήρια-χώρους εργασίας (τυπογραφείο, ξυλουργείο, καντίνα για κάθε πτέρυγα, σιδηρουργείο, σχολείο, ΚΕΘΕΑ, καφενείο για τους υπάλληλους του καταστήματος), ντους, βιβλιοθήκη, ένα χώρο εκκλησιασμού και ειδικούς χώρους προαυλισμού για κάθε πτέρυγα ξεχωριστά.

Σήμερα, το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού διαθέτει 6 πτέρυγες, οι οποίες διαχωρίζονται σε συγκεκριμένα σημεία (τα λεγόμενα σημεία Τ) με κιγκλίδες και μαγνητικές πύλες, οι οποίες τοποθετήθηκαν προκειμένου να περιοριστεί η μετακίνηση κρατουμένων από την μία πτέρυγα στην άλλη. Κάθε ακτίνα αποτελείται από ένα ισόγειο και δύο ορόφους. Οι ακτίνες είναι βαμμένες σε μπεζ χρώμα. Στην ακτίνα Α. βρίσκονται συνήθως Έλληνες κρατούμενοι, κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα καθώς και οι Πυρήνες της Φωτιάς. Η ακτίνα Β., αποτελείται από κρατούμενους αραβικής καταγωγής και τοξικομανείς, η ακτίνα Γ., από κρατούμενους από τη Γεωργία, την Αλβανία και γενικότερα από χώρες των Βαλκανίων, η ακτίνα Δ, αποτελείται αποκλειστικά από κρατούμενους από την Αλβανία, η ακτίνα Ε. από κρατούμενους αραβικής καταγωγής, κρατούμενους εργαζόμενους σε διάφορα πόστα (σιδηρουργείο, καφενείο κτλ.), μεταγώμενους κρατούμενους²⁷ και η ακτίνα ΣΤ. είναι μια μικρή πτέρυγα στην οποία διαβιούν κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα, κυρίως Έλληνες και κρατούμενοι λευκού περιλαίμιου ή αλλιώς κολάρου.²⁸ Αυτές οι χωρικές διακρίσεις δημιουργούν εδάφη με τη μορφή συνόρων, με προεκτάσεις χαρτογραφικές (κάγκελα, φυλάκια και πρόσφατα μαγνητικές πύλες), αλλά και πολιτισμικές (κυρίως μέσα από τη γλώσσα). Ας σκεφτούμε τον νεοεισερχόμενο κρατούμενο. Ο διάδρομος που οδηγεί στην ακτίνα είναι ο χώρος που προηγείται από τον τελικό προορισμό και προετοιμάζει το άτομο για την κατάσταση που θα συναντήσει. Η ποικιλία των συναισθημάτων και των εικόνων που λαμβάνει ο έγκλειστος στη διαδρομή του από την πύλη στην ακτίνα επιδρά στην ολοκλήρωση της τελετουργικής διαδικασίας εισόδου, αφού οι επιτρεπόμενες κινήσεις του είναι περιορισμένες. Συνοδευόμενος ο κρατούμενος από τον υπάλληλο, μετακινείται γρήγορα προς την ακτίνα, χωρίς περιθώριο να κοντοσταθεί και να παρατηρήσει.

Στην πρώτη περιήγηση, η πρώτη εικόνα που αποκομίζει ο κρατούμενος μέσα στην ακτίνα είναι εκτός από οπτική και ηχητική. Η εικόνα της σειριακής

27 Μεταγώμενος κρατούμενος ονομάζεται ο κρατούμενος ο οποίος έχει καταδικαστεί με ποινή φυλάκισης την οποία εκτίει σε κάποιο κατάστημα αλλά έχει μεταφερθεί προσωρινά στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού γιατί πρέπει να παραστεί στο δικαστήριο.

28 Κρατούμενοι λευκού περιλαίμιου ή κολάρου ονομάζονται οι κρατούμενοι που προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και έχουν δεχτεί ευνοϊκή μεταχείριση από τον Ποινικό Μηχανισμό απονομής της δικαιοσύνης.

γραμμής των κελιών εξωτερικά, των διαδρόμων έξω από τα κελιά, στο ισόγειο και στους ορόφους, είναι μια εικόνα αναμενόμενη γι' αυτόν, καθώς παραπέμπει σε εικόνες οικείες κυρίως μέσα από τις ταινίες φυλακής. Αυτό που του προκαλεί ωστόσο την πρώτη έκπληξη είναι η οχλαγωγία και η μυρωδιά. Σ' αυτήν την οχλαγωγία όμως ο πρωτόπειρος κρατούμενος θα εντοπίσει τη μητρική του γλώσσα. Αρχικά, το άκουσμα της μητρικής γλώσσας θα καταπραΰνει τα συναισθήματα του φόβου και της ανασφάλειας, που είναι φυσικό να υπάρχουν σε ένα άγνωστο περιβάλλον. Σταδιακά, η γλώσσα γίνεται ο χώρος για τον αλλοδαπό κρατούμενο. Είναι η γλώσσα-χώρος, στην οποία μαζί με τους ομογλώσσους του, το υποκείμενο μπορεί να καταφύγει, να κλειστεί και να νιώσει ασφάλεια. Η γλώσσα είναι το μέσο που οι άλλοι, κυρίως οι φορείς εξουσίας μέσα στο κατάστημα (σωφρονιστικοί υπάλληλοι, δικηγόροι, εκπαιδευτικοί, θεραπευτές) δεν καταλαβαίνουν και μέσα στο οποίο οι κρατούμενοι μεταφέρουν τον τόπο τους. Η γλώσσα είναι το πρώτο βήμα για τη συγκρότηση κοινοτήτων, η συνθήκη βάσει της οποίας δημιουργούνται ομάδες κρατουμένων. Με αυτήν την έννοια, οι ομάδες των κρατουμένων ανά εθνότητα συνιστούν ετεροτοπίες, γιατί εκεί αναδύεται ένας άλλος πολιτισμικός «τόπος», που αντιδιαστέλλεται από την ελληνική τάξη του υπάρχοντος. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι η δημιουργία των εθνοτικών ομάδων είναι το αποτέλεσμα μιας ελεύθερης επιλογής, ή ότι αφορά μόνον στην άμυνα των εγκλείστων απέναντι στον κοινωνικό αποκλεισμό της φυλακής. Είναι μάλλον η δημιουργία ενός κοινωνικού τόπου-πεδίου σε ένα αφιλόξενο περιβάλλον που στερεί την ταυτότητα, που δεν είναι αποδεκτός από το σωφρονιστικό κατάστημα, αλλά υπάρχει για τη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας μεταξύ των εγκλείστων.

4.3.1. Ο «δημόσιος» χώρος μέσα στη φυλακή

Η διάκριση ανάμεσα στο «ιδιωτικό» και στο «δημόσιο» επιδέχεται πολλές αναλύσεις²⁹ κυρίως στο πεδίο της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας που αναδεικνύουν το δυναμικό χαρακτήρα της κοινωνικής δράσης.³⁰ Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, ως «δημόσιο χώρο» ορίζουμε το χώρο συναναστροφής με μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων- κρατουμένων, υπαλλήλων, επισκεπτών κτλ.- πέραν των συγκρατούμενων στο κελί. Στο «δημόσιο» χώρο του προαυλίου, των διαδρόμων έξω από το κελί, στα ντους, στο γυμναστήριο, στο ιατρείο, στην καντίνα κτλ., προσδιορίζονται τύποι προσωπικής εδαφικότητας και ο σεβασμός των ορίων χρησιμοποιείται ως βασικό μέσο ρύθμισης της αμοιβαίας παρουσίας. Ενδεικτικά παραδείγματα:

29 Ενέτ, Ρ., (1999), *Η Τυραννία της Οικειότητας. Ο Δημόσιος και ο Ιδιωτικός Χώρος στον Αντικό Πολιτισμό*, Αθήνα: Νεφέλη.

30 Σταυρίδης, Σ., (1999), *Προς μια ανθρωπολογία του κατωφλιού. Ουτοπία*, τ. 33, Ιανουάριος – Φεβρουάριος, σελ. 107 – 121.

4.3.2. Το προαύλιο

Το προαύλιο της κάθε ακτίνας είναι ένας κενός, τσιμεντοστρωμένος χώρος, ο οποίος χαρακτηρίζεται από έλλειψη πρασίνου και ο οποίος δεν αξιοποιείται επαρκώς για τη δημιουργική διαχείριση του ελεύθερου χρόνου των κρατούμενων. Η παραμονή στο προαύλιο δίνει την ίδια αίσθηση με το να βρίσκεσαι στον πάτο ενός πηγαδιού. Λόγω του μικρού τους μεγέθους, του ελάχιστου εξοπλισμού τους, των τσιμεντένιων δαπέδων, των ψηλών τσιμεντένιων τοίχων, της απουσίας εξωτερικής θέας και του γενικότερου αποστειρωμένου χαρακτήρα τους, οι αύλειοι χώροι «μυρίζουν» φυλακή. Στο χώρο αυτό οι κρατούμενοι προαυλίζονται κάνοντας γρήγορο βάδισμα σ' όλο το μήκος του προαυλίου, ευθεία ή σε κύκλο, προκειμένου να ασκηθούν. Σπανίως στέκονται στο κέντρο του προαυλίου, συνήθως κινούνται και στέκονται περιφερειακά. Συνηθίζουν επίσης να κάθονται στα γόνατα παίζοντας κομπολόι - αντικείμενο φετίχ του κρατούμενου-. Η στάση αυτή μαρτυρεί την αίσθηση της αναμονής και της ανίας. Στο προαύλιο συνήθως υπάρχει μια μπασκέτα, που χρησιμοποιείται από τους κρατούμενους όταν υπάρχει μπάλα. Πολλά κλασικά περιστατικά συγκρούσεων μπορούν να επισυμβούν στο προαύλιο, ως αποτέλεσμα οξείας παραβίασης των εδαφικών διευθετήσεων. Αντίστοιχες καταπατήσεις γίνονται και στο δημόσιο χώρο «εντός» της φυλακής, π.χ. στο διάδρομο έξω από τα κελιά όπως όταν κάποιος κρατούμενος που επισκέπτεται την καντίνα καθυστερεί ή στρέφεται για να ακούσει μια συνομιλία τρίτων, ή απευθύνει μια ενδιάμεση φράση σε κάποιον που δεν έχει εμπλακεί σε συνομιλία.

4.3.3. Η Εκκλησία

Η Εκκλησία αποτελεί ένα δημόσιο χώρο, όπου οι κρατούμενοι μπορούν να εκκλησιαστούν εκ περιτροπής ανά πτέρυγα - συνήθως μία φορά ανά 6 εβδομάδες-. Η εκκλησία είναι μικρή σε μέγεθος και βρίσκεται εκτός πτέρυγας, κοντά στο χώρο του αρχιφυλακείου και του σχολείου. Σε περίπτωση που ένας κρατούμενος επιθυμεί τον εκκλησιασμό εκτός της ημερομηνίας που έχει οριστεί για την πτέρυγά του, πρέπει να πάρει προφορική άδεια από τον αρχιφύλακα, γεγονός σπάνιο. Στο χώρο της εκκλησίας τελούνται επίσης τελετουργίες (γάμοι, βαπτίσεις). Σ' αυτές τις τελετές, που αποτελούν στην ουσία τεχνικές αποφυγής των δεινών του εγκλεισμού, στις εξαιρετικές περιπτώσεις που γίνονται, μπορούν να παρευρίσκονται κατόπιν άδειας συγγενικά πρόσωπα του κρατούμενου ή μέλη του προσωπικού της φυλακής. Πάντως, η Εκκλησία αναπαριστάται ως προνομιακός χώρος, γι' αυτό και εκεί εργάζονται συνήθως οι «επιφανείς παρεκκλίνοντες», οι οποίοι επωφελούνται από τον ευεργετικό υπολογισμό της ποινής. Επιπρόσθετα, οι χώροι αυτοί αποτελούν εδάφη απομακρυσμένα από το πολύβουο χώρο της ακτίνας, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν σημεία πρόσβασης και συνάντησης με πρόσωπα δηλαδή εκτός φυλακής (ιερείς, δασκάλους, θεραπευτές, κοινωνικούς λειτουργούς κτλ).

4.3.4. Τα Ντους

Πρόκειται για δημόσιους χώρους που χρησιμοποιούνται από μια μειοψηφία των κρατούμενων. Τα ντους έχουν διαμορφωθεί για τη χρήση 10 περίπου ατόμων ανά πτέρυγα. Βρίσκονται στο ισόγειο της πτέρυγας και θεωρούνται μέρη που συνήθως χρησιμοποιούνται από κρατούμενους αραβικής καταγωγής. Οι κρατούμενοι άλλων εθνοτήτων αξιολογούν τους χώρους αυτούς ως μαρούς, ως χώρους μετάδοσης ασθενειών και δεν τους χρησιμοποιούν. Η χρήση των ντους θεωρείται άλλωστε ένδειξη χαμηλού γοήτρου για κάποιες ομάδες κρατούμενων. Οι περισσότεροι κρατούμενοι κάνουν ντους στο κελί, χρησιμοποιώντας νερό που ζεσταίνουν σε αυτοσχέδιους θερμοσίφωνες (το λεγόμενο «κλέφτη») ή, αν έχουν, στο μάτι κουζίνας, στο κελί.

4.3.5. Το Ανθοκήπειον

Πρόκειται για ένα χώρο που υπάρχει έξω από το αρχιφυλακείο της φυλακής. Ο χώρος αυτός περιλαμβάνει ένα μικρό γήπεδο ποδοσφαίρου με πράσινο, στο οποίο έχει αναρτηθεί ένα πανό του ΚΕΘΕΑ, το καφενείο, στο οποίο εργάζονται κρατούμενοι και εξυπηρετεί τις ανάγκες των υπαλλήλων του καταστήματος, λουλούδια και δέντρα. Υπάρχει ακόμα μια μεγάλη μακέτα της Αγια- Σοφιάς, μια μικρή πισίνα και κυκλοφορούν αρκετές αδέσποτες γάτες, οι οποίες έχουν κατά καιρούς υιοθετηθεί από τους κρατούμενους που εργάζονται στο καφενείο. Ο κήπος αποτελεί ένα χώρο διέλευσης υπαλλήλων, ιερέων που οδηγούνται προς την εκκλησία της φυλακής, καθηγητών, δικηγόρων, επισκεπτών, θεραπειών κτλ. που κατευθύνονται προς τις ακτίνες. Είναι ευχάριστος και αποτελεί μια μικρή όαση στο τσιμεντοκρατούμενο σύμπαν της φυλακής. Πρόκειται για ένα χώρο που εξασφαλίζει το δημόσιο χαρακτήρα του μέσα από τη συνεχή διέλευση ανθρώπων που δεν είναι κρατούμενοι. Στη μοναδική περίπτωση που αυτός ο χώρος έχει χρησιμοποιηθεί από κρατούμενους είναι, εκτός από την περίπτωση των εργαζομένων – κρατούμενων που φροντίζουν το χώρο, κατά την οργάνωση ποδοσφαιρικών αγώνων είτε από το ΚΕΘΕΑ είτε από το σχολείο, είτε από κάποια πρωτοβουλία ενός πολιτικού φορέα. Σ' οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, στο χώρο δεν υπάρχει πρόσβαση από τον έγκλειστο πληθυσμό.

4.4. Ο «ιδιωτικός χώρος». Η φυλακή σπίτι – Κατοίκηση/κατοίκηση³¹

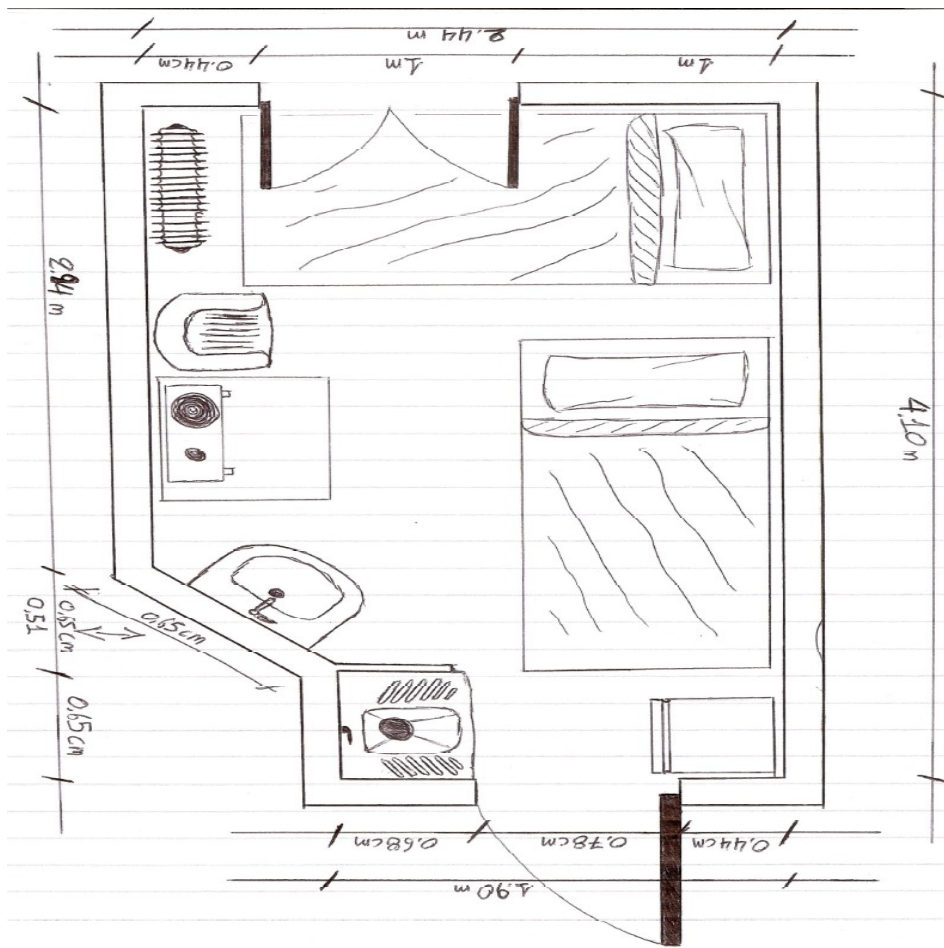
Η διαβίωση μέσα στο κελί είναι σημαντική για να «βγάλεις τη φυλακή» και γι' αυτό οι συγκατοίκοι πρέπει να προχωρήσουν σε αμοιβαίες υποχωρήσεις,

---

31 Κατοίκηση. Με την έννοια «βιώνω ένα χώρο». Η παραμονή, μόνιμη ή μη, για μεγάλο διάστημα ενός ατόμου σ' έναν ορισμένο τόπο. Η έννοια της κατοίκησης συνδέεται με την έννοια του χρόνου. Ταυτόχρονα, ως έννοια συνδέεται με την έννοια του αποικισμού.

προκειμένου να διαβιώνουν αρμονικά μαζί. Το κελί, το οποίο αρχιτεκτονικά έχει διαμορφωθεί για να φιλοξενήσει 2 άτομα, κατοικείται από 4 κρατούμενους, ενώ κατά το 2013-14 σε πάρα πολλά κελιά υπήρχαν μέχρι και 6 κρατούμενοι. Πώς είναι ο χώρος του κελιού;

Εικόνα 1. Σχεδιαστική απεικόνιση κελιού στη φυλακή Κορυδαλλού από κρατούμενο

Ο χώρος είναι ορθογώνιος σχήμα ιδιαίτερα ενοχλητικό για τους κρατούμενους, οι οποίοι υποχρεώνονται έτσι να βαδίζουν μέσα στο κελί τους μόνο μπρος – πίσω κατά τη μία κατεύθυνση. Η περιορισμένη επιμήκης επιφάνεια του κελιού δεν επιτρέπει εξάλλου μεγάλη ποικιλία στη διαρρύθμισή του. Έτσι, στο χώρο αυτό υπάρχουν δύο διάφορα κρεβάτια, στα οποία μπορεί να υπάρχει

κουρτίνα, ένα ψυγείο φορητό, ένα νιπτήρας, μια τουαλέτα οθωμανικού τύπου στην οποία υπάρχει κουρτίνα, ηλεκτρικό μάτι κουζίνας, ένα καλοριφέρ. Ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα του κρατούμενου, μπορεί να υπάρχει τηλεόραση και, αν κάποιος το επιθυμεί και μπορεί να πληρώνει, μπορεί να έχει συνδρομητική τηλεόραση. Στο κελί η τηλεόραση είναι κρεμασμένη σε κάποιο σημείο, ή μπορεί να έχει τοποθετηθεί στο χώρο του κρεβατιού. Επιπρόσθετα, υπάρχει ένα παράθυρο μεγέθους 1X1, στον αντιδιαμετρικά αντίθετο τοίχο από αυτόν στον οποίο βρίσκεται η πόρτα του κελιού, το οποίο παρέχει ελάχιστο φως κατά τη διάρκεια της ημέρας. Εκεί υπάρχει κουρτίνα και συνήθως οι κρατούμενοι στεγνώνουν τα ρούχα τους, τοποθετώντας μια βέργα προς τα έξω, ή σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να υπάρχει ένα φυτό. Τεχνητό φως υπάρχει σ' όλα τα κελιά. Δεδομένου ότι οι περισσότεροι κρατούμενοι είναι καπνιστές, το παράθυρο είναι συνεχώς ανοικτό ύστερα από συνεννόηση που κάνουν μεταξύ τους οι «συν-κελίτες». Η πόρτα του κελιού είναι σιδερένια και έχει μία στρογγυλή τρύπα από την οποία μπορεί ο σωφρονιστικός υπάλληλος να ελέγξει το εσωτερικό του κελιού, όταν περνά από το διάδρομο. Γενικά, οι αιφνιδιαστικές επισκέψεις των υπαλλήλων δεν είναι ιδιαίτερα συχνές και γίνονται συνήθως όταν υπάρχει πληροφορία ότι διακινούνται παράνομα αγαθά.

Τα περισσότερα κελιά έχουν το χρώμα της ώχρας, το οποίο χρησιμοποιείται σχεδόν σε όλους τους χώρους, χωρίς καμία διαφοροποίηση. Το κελί ενδέχεται να βαφτεί από τους ίδιους τους κρατούμενους, προκειμένου να αφαιρέσουν την υγρασία. Οι κρατούμενοι διακοσμούν το χώρο είτε με φωτογραφίες των οικείων είτε του τόπου προέλευσης. Τα είδη υγιεινής παρέχονται με φειδώ από την υπηρεσία με συνέπεια, αρκετοί κρατούμενοι να τα προμηθεύονται από την καντίνα. Συνήθως βασικά είδη ρουχισμού (σεντόνια, κουβέρτες κλπ), τα προμηθεύονται από τους οικείους. Το κατάστημα προβαίνει σε μυοκτονίες, οι κρατούμενοι ωστόσο είναι επιφυλακτικοί για την αποτελεσματικότητά τους και γι' αυτό αναλαμβάνουν οι ίδιοι με αυτοσχέδια υλικά την απολύμανση και απεντόμωση του χώρου. Στον Κορυδαλλό υπάρχουν καλοριφέρ, τα οποία δε λειτουργούν ποτέ. Τους μήνες του χειμώνα οι κρατούμενοι θερμαίνονται από κάποια σόμπα αλογόνου, ενώ πηγή θερμότητας αποτελεί και το μάτι της κουζίνας. Η έλλειψη θέρμανσης σε συνδυασμό με την αυξημένη υγρασία καθιστά τη διαβίωση ακόμα πιο δύσκολη. Το μεγαλύτερο πρόβλημα στη φυλακή Κορυδαλλού εντοπίζεται κατά τους θερινούς μήνες.

Στο κελί εκτυλίσσεται η καθημερινότητα των κρατούμενων. Το κελί των κρατούμενων αποτελεί μια άβολη συνθήκη διαβίωσης. Σπίτι είναι το κελί, το κρεβάτι, ένα κάθισμα ή ακόμα και η αποσκευή. Κατά τη φάση του εγκλεισμού σε μια δικαστική φυλακή υπάρχει μια κατάσταση συνεχούς εκκρεμότητας, μια εφήμερη και μεταβαλλόμενη κατάσταση, όπου ο κρατούμενος είναι υπ'ατμόν, αφού περιμένει ένα αποτέλεσμα, μια συνέπεια ύστερα από τη διεξαγωγή της δίκης. Σ' αυτή τη φάση της προφυλάκισης που μπορεί να διαρκέσει μέχρι

18 μήνες, ο κρατούμενος καταβάλλει έντονη προσπάθεια να δημιουργήσει μέσα στο κελί τις συνθήκες ενός σπιτικού, να οικειοποιηθεί το χώρο, σφραγίζοντας τον με την προσωπική του παρουσία. Γίνεται γι' αυτό εφευρετικός, αυτοσχεδιάζει αξιοποιώντας ακόμα και τα ευτελέστερα μέσα που έχει στη διάθεσή του. Αυτοσχέδιοι θερμοσίφωνες, κατασκευή αντικειμένων με ευτελή υλικά (ξυλάκια από σουβλάκια, κουκούτσια κτλ), απαγορευμένα αντικείμενα (γυάλινα ποτήρια, κούπες του καφέ, κλπ), τοποθέτηση κουρτίνας στο κρεβάτι αλλά και στην τουαλέτα, φωτογραφίες των οικείων αλλά και του τόπου προέλευσης, σεντόνια, κουβέρτες, μαγειρικά σκεύη, αυτοσχέδιες σημαίες κτλ., όλα αυτά τα αντικείμενα ιεροποιούνται και προδίδουν τη διάθεση για την οικειοποίηση του χώρου ως σπιτιού, και γενικότερα του χώρου. Ταυτόχρονα, ο τόπος μεταφέρεται ως μνήμη μέσα από τις συνήθειες. Η μουσική που ακούγεται, οι τηλεοπτικές εκπομπές, οι διατροφικές συνήθειες, οι θρησκευτικές τελετές, όλα αυτά συντελούνται μέσα στον ιδιωτικό χώρο του κελιού. Σε πολλά κελιά ο χάρτης του τόπου καταγωγής και οι σημαίες αποτελούν διακοσμητικό στοιχείο στον τοίχο. Οι κρατούμενοι τρώνε συνήθως στο κελί, φαγητό που μαγειρεύουν συνήθως οι ίδιοι ή έχουν προμηθευτεί από συγγενικά πρόσωπα. Οι πόρτες των κελιών παραμένουν ανοικτές κατά τη διάρκεια της ημέρας επιτρέποντας στους κρατούμενους να μπεινοβγαίνουν σε αυστηρά οριοθετημένη ζώνη κίνησης. Με αυτόν τον τρόπο τους παρέχεται η ευκαιρία να ανταποδίδουν επισκέψεις και να οργανώνουν μικρές συγκεντρώσεις στο πλαίσιο του ελεύθερου χρόνου τους. Η ελευθερία αυτή ανακαλείται σε περίπτωση παραπτώματος, ενώ η καθημερινότητα οριοθετείται από ένα πλήρες οργανωμένο πρόγραμμα, που ορίζει σε ποιο ακριβώς σημείο βρίσκεται ο κρατούμενος και σε ποια χρονική στιγμή.

Ταυτόχρονα, η κατοίκηση στο κελί διέπεται από το στοιχείο του εφήμερου. Ο κρατούμενος θα αποφυλακιστεί, ή μάλλον θα μεταχθεί σ' άλλη φυλακή, οπότε ό,τι συνιστά το σπιτικό πρέπει να μπορεί εύκολα να μετακινηθεί και να καλύπτει τις προϋποθέσεις της άνετης διαβίωσης σ' ένα πλαίσιο α- χρονικότητας. Ο κρατούμενος πρέπει να είναι σε θέση να φύγει για κάπου αλλού, σε μια χρονική στιγμή που τις περισσότερες φορές μπορεί να μη γνωρίζει. Ειδοποιείται πολλές φορές το προηγούμενο βράδυ της μεταγωγής του σ' άλλο κατάσταση και στο διάστημα που απομένει οφείλει να διαμοιράσει στους συγκρατούμενούς του τη σκεύη του, μέσα από μια τελετουργική διαδικασία αποχαιρετισμού. Ιδιαίτερα διαδομένη είναι εξάλλου η πρόληψη ανάμεσα στους κρατούμενους ότι αυτός που αποφυλακίζεται και αφήνει ρούχα στο κελί σύντομα θα επιστρέψει πίσω στη φυλακή. Πρόληψη που ενδεχομένως διευκολύνει πρακτικά τη διαδικασία μετακίνησης των κρατουμένων από τον ένα χώρο στον άλλον.

Εφόσον το έδαφος σχετικοποιείται ανάλογα με το χώρο που έχει βιωθεί, ταυτόχρονα ως έδαφος διαγράφει τη δική του ιστορία. Έτσι, υπάρχουν κελιά που θεωρούνται ότι έχουν τη δική τους ιστορία (π.χ. το κελί 33). Το κελί απο-εδαφικοποιείται, γιατί είναι ανακατεμένο με μύθους φυγής ή καταστροφής.

Έτσι η ακτίνα και στη συνέχεια το κελί μαρτυρούν την παρουσία κρατούμενων ως σημαινόντων άλλων, γεγονός που δημιουργεί μια αξία ιδιοκτησίας. Το άτομο- κρατούμενος ανήκει στο κελί αλλά και το κελί τού ανήκει μέσα από μια σχέση ιδιοκτησίας που αναπτύσσει με το χώρο, αφού οικειοποιείται το χώρο, δημιουργεί ένα έδαφος, μια επικράτεια μεταβαλλόμενη, μέσα από την μετακίνηση στο εχθρικό έδαφος της φυλακής, μέσα από μια διαδρομή που δημιουργείται βήμα προς βήμα ξεπερνώντας το φόβο. Με τους τρόπους αυτούς, ο κρατούμενος εξασφαλίζει μια δυναμική απέναντι στον εγκλεισμό. Δεν μπορεί ο οποιοσδήποτε να εισβάλλει συνεχώς στο κελί και η νέα χωροταξία δημιουργείται με προσωρινές οικειοποιήσεις του κλειστού χώρου. Διαμορφώνονται νέοι τύποι χωρικής συνείδησης, νέες σφαίρες λειτουργίας και αλληλεγγύης.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το παρόν άρθρο στόχευσε στην περιγραφή των κοινωνικών εικόνων των κρατούμενων γύρω από το χώρο της φυλακής. Ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα, ο κρατούμενος ως κοινωνικός ομιλητής αναπαριστά το έδαφος της φυλακής ως ένα πεδίο σαφώς διαχωρισμένο από την πόλη στη λογική ενός δίπολου ανάμεσα στο μέσα και στο έξω. Αυτή η χωρική διχοτόμηση βιώνεται από τον κρατούμενο ως αποεδαφικοποίηση την οποία πρέπει να διαχειριστεί σε μια απόπειρα οικειοποίησης χώρων που βιώνει ως ιδιωτικούς. Ο «δημόσιος» και ο «ιδιωτικός» χώρος βιώνεται με άλλους όρους σε μια προσπάθεια του εγκλειστού να διαχειριστεί τη φθαρμένη ταυτότητα. Η φυλακή του Κορυδαλλού απαιτεί από το υποκείμενο να διαμορφώσει τις συνθήκες προσαρμογής του στο χώρο, μια απαίτηση που υπόσχεται ότι θα εξασφαλίσει είτε τη γρήγορη έξοδο, είτε την ευκολότερη προσαρμογή σε ένα άλλο κατάσταση κράτησης, όπου θα μεταχθεί. Ο χώρος της δικαστικής φυλακής γίνεται το «κατώφλι» όπου το υποκείμενο διάγει μια «γυμνή ζωή»,³² αφού καλείται μέσα σε άσχημες συνθήκες εγκλεισμού να αναπτύξει στοιχεία μετασχηματισμού του χώρου, μέσα από μια τάση επιβίωσης και αυτο-οργάνωσης της καθημερινότητάς του. Όσο ο κρατούμενος οικειοποιείται το χώρο, τόσο γίνεται ιδιοκτησία του, την οποία προστατεύει με νύχια και με δόντια.

Εν κατακλείδι, για τον κρατούμενο, μια φυλακή στο κέντρο της πόλης, η ορατότητά της, τα σύνορα, η σχέση της με την τοπική κοινωνία, το κτήριο και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, το σύστημα επιτήρησης, η διαχείριση του «δημόσιου» και «ιδιωτικού» χώρου, ο συνωστισμός, ο εθνικός χαρακτήρας των ακτίνων, η κατοίκηση στο κελί, όλα αυτά και άλλα, καθορίζονται από τις αρχές του φυλακτικού συστήματος. Με αφορμή την πρόσφατη πανηγυρική υποδοχή από τον τύπο γκρεμίσματος τοίχου των φυλακών στην περιοχή του Κορυδαλλού

32 Agamben, G., (2005), *Homo Sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Αθήνα: Scripta.

θυμηθήκαμε το Ζ. Ζενέ. «... η φυλακή προσφέρει στον κρατούμενο το ίδιο αίσθημα ασφάλειας που προξενεί στον καλεσμένο ενός βασιλιά το βασιλικό ανάκτορο... την ίδια ασφάλεια μου προσφέρει και η φυλακή. Αυτή δεν γκρεμίζεται με τίποτα. Ανεμοστρόβιλοι, θύελλες, φαλιμέντα, τίποτα δεν μπορούν να της κάνουν. Η φυλακή συνεχίζει να είναι σίγουρη για τον εαυτό της, κι εσείς που ζείτε στην καρδιά της φυλακής να είστε σίγουροι για τον δικό σας. ... παραδέχομαι πως (οι φυλακές) έχουν τα θεμέλια τους μέσα μου, πως είναι των πιο άγριων, ακραίων τάσεων μου οι απεικονίσεις, και πως το διαβρωτικό μου πνεύμα έχει αρχίσει κιόλας να καταστρώνει το σχέδιο του εξολοθρεμού τους»³³.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Agamben. G., (2005), *Homo Sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Αθήνα: Scripta.
- Αλεξιάδης Σ., (1989) *Εγκληματολογία*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Αρχιμανδρίτου Μ., (1996), *Η Διαχρονική Εξέλιξη της προσέγγισης της Ετικέτας*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Becker, H. (2000), *Οι περιθωριοποιημένοι*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γεωργίου. Γ., (2009), Ο Georg Simmel και η σχολή του Σικάγου. Σχέσεις και επιδράσεις. Στο Τάτσης, Ν.& Θανοπούλου, Μ. (επιμ.) *Η Κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 83-101.
- Γκανιάτσας. Β., (1990), Η φυλακή ως «ετεροτοπία»: συμβολή στη θεώρηση του Φουκώ για τους χώρους εγκλεισμού. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 41-42.
- Δημόπουλος, Χ., (2003), *Η Φυλακή. Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.
- Goffman, E., (2001), *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Goffman, E., (1994), *Άσυλα*. Τρίκαλα: Ευρύαλος
- Ενέτ, Ρ., (1999), *Η Τυραννία της Οικειότητας. Ο Δημόσιος και ο Ιδιωτικός Χώρος στον Δυτικό Πολιτισμό*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Ζαραφονίτου, Χ., (1995), *Εμπειρική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφονίτου, Χ., (Επιστημ. Υπεύθ.) & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών (Συνεργ.), (2014) *(Αν) ασφάλεια, θυματοποίηση και στάσεις των δημοτών απέναντι στο έγκλημα και τις τοπικές πολιτικές πρόληψης: Διαγνωστική Έρευνα στο Δήμο Κορυδαλλού*, Αθήνα: Έκθεση Ερευνητικών Πορισμάτων, , σ. 10.
- Λάζος, Γ., (2007), *Κριτική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

33 Genet, J., (2008) *Το ημερολόγιο ενός κλέφτη*. Αθήνα : Εξάντας, σελ. 126-7.

- Λαμπροπούλου Ε., (1994), *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, Αθήνα: Παπαζήση
- Λυδάκη, Α., (2001), *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μαλούτας, Θ., (2003), *Προβλήματα Κοινωνικά Βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα : οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μαρτινίδης, Γ., (2006), Φυλακές. οι περιορισμοί μιας περιοριστικής αρχιτεκτονικής. Στο Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.) *Εικόνες Φυλακής*, Αθήνα: Πατάκη.
- Μαντόγλου. Α, & Μελέτη. Κ, (2013), *Επιστημονικός Λόγος περί Κοινωνικών Αναπαραστάσεων και Ιδεολογιών*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Melossi, D. (2006), «Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών» στους Marx και Foucault», στο Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής*, Αθήνα: Πατάκης
- Moscovici, S., (1999), *Η Ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*. Αθήνα : Οδυσσέας.
- Σταυρίδης, Σ., (1999), Προς μια ανθρωπολογία του κατωφλιού. *Ουτοπία*, τ. 33, Ιανουάριος – Φεβρουάριος, σελ. 107 – 121.
- Genet, J., (2008), *Το ημερολόγιο ενός κλέφτη*. Αθήνα : Εξάντας.
- Παπαστάμος, Σ., (1993), *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Simmel, G. (2004). *Παρέκβαση για τον ξένο*. Στο G. Simmel, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα: κοινωνιολογικά, φιλοσοφικά και αισθητικά κείμενα* . Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τριανταφυλλίδη, Γ., (1964), *Η αρχιτεκτονική των φυλακών Διδακτορική διατριβή με ιστορικά, κοινωνικά, πολεοδομικά και κτιριολογικά στοιχεία για τις φυλακές από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Θεσσαλονίκη: «Δημοσιεύματα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισζομένων Θεσσαλονίκης».
- Φαρσεδάκης, Ι., (1990), *Η Εγκληματολογική Σκέψη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκης, Ι., (1986), *Ιστορία των εγκληματολογικών θεωριών*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Foucault, M., (2011) *Επιτήρηση και τιμωρία – Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M., (1984), Ομιλίες και Γραπτά 1984, *Περί αλλοτινών χώρων (διάλεξη στη λέσχη αρχιτεκτονικών μελετών, 14 Μαρτίου 1967)*. *Architecture, Mouvement, Continuité*, τεύχος 5ο, Οκτώβριος, 46-49.

Ξενογλώσση

- Abric, J.C.,(1994),L'organisation interne des presentations sociales: systeme central et systeme peripherique. In Ch.Guimell (ed), *Structures et transformations des representations sociales* (pp.73-84).Paris: Delachaux et Niestle.
- Garlard, D., (2001), *The Culture of Control. Crime and Social Order in contemporary Society*, Oxford University Press,
- Garland D., (1990), *Punishment and Modern Society. A study in Social Theory*, Clarendon Press.
- Liebling, A. and Maruna, S. (eds) (2005), *The Effects of Imprisonment*, Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Giedion, S., (1966), *Space, Time and Architecture. The growth of a New Tradition*. Massachusetts Cambridge: Harvard University Press.
- Hubbard Ph.(Editor), Kitchin R. (Editor), (2011) , *Key Thinkers on Space and Place*, Great Britain: CPI
- Antony Rowe
- Irwin, J., (1985),*The jail: Managing the underclass in American society*, Berkely: CA University of California Press.
- Kitsuse J. I., (1962), *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, Social Problems, 9(3), σ. 248.
- Maguire M., Morgan R., Reiner R (Ed) (2002), *The Oxford Handbook of Criminology*. N.York: Oxford University Press.
- Matza, D. (1969), *Becoming Deviant*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Melossi, D., (1989), An introduction : fifty years later, Punishment and Social Structure in comparative analysis. *Contemporary Crisis* 13 311-326, , No 4, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Muncie J., (2001) Conflict Theory. Στο Mc Laughlin, E./J. Muncie, *The Sage Dictionary of Criminology*. London: Sage Publications, Thousand Oaks, σ. 64-65.
- Paternoster R., Iovanni L., (1989) *The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence*, *Justice Quarterly*, 6 (3), σ. 362-363.
- Pontell, N. H., (1999), *Social Deviance Readings in Theory and Research*, 3th ed. University of California, Prentice Hall.
- Rock. P,(2002), Sociological theories of crime. Maguire M., Morgan R., Reiner R., (Ed) *The Oxford Handbook of Criminology*. N.York: Oxford University Press, σ. 52-82.
- Robert J. L., Cullen, F.T., Ball, R.A., (2007) *Criminology Theory-Context and Consequences*, USA: Sage Publication.
- Zieleniec, A., (2007), *Space and Social Theory* (BSA New Horizons in Sociol-

ogy). USA: Sage Publication.
Young, J., (1999), *The Exclusive Society*, London: Sage.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η Δρ. **Ορφανάκη Καλλιόπη** σπούδασε στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Πολιτική Θεωρία και Κοινωνιολογία» του ΕΚΠΑ καθώς και στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Παντείου Πανεπιστημίου «Κοινωνικός Αποκλεισμός, Μειονότητες και Φύλο» με ειδίκευση στην εγκληματολογία. Το 2016 αναγορεύτηκε διδάκτορας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο, στον τομέα εγκληματολογίας. Έχει συμμετάσχει ως εισηγήτρια σε επιστημονικά συνέδρια και σήμερα εργάζεται ως εκπαιδευτικός στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, σε δομές αντισταθμιστικής αγωγής και στην εκπαίδευση ενηλίκων ευάλωτων ομάδων. Στοιχεία επικοινωνίας: **pepiorf@hotmail.com**

Νοβάκος Ιωάννης

Οι ελληνικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ υπό το πρίσμα της διεθνοποίησης

Περίληψη

Όλοι μας παρατηρούμε ότι ένα χαρακτηριστικό παγκόσμιο φαινόμενο, τελευταία, συνιστά η αλματώδη αριθμητική αύξηση των ΜΚΟ (Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις) σε συνδυασμό με την αναβαθμισμένη ουσιαστική τους παρέμβαση. Σκοπός του εν λόγω πονήματος είναι, να δούμε μέσα από την οργάνωση, διάρθρωση και λειτουργία των ΜΚΟ και, κατ' επέκταση του περιβαλλοντικού κινήματος, την ανταπόκριση αυτών των οργανώσεων στα νέα περιβαλλοντικά δεδομένα. Επιπρόσθετα, επιχειρούμε να κατανοήσουμε τη σύστοιχη λειτουργία τους, ως μορφή ανταγωνιστικού πόλου εν σχέσει με τις κυβερνήσεις, τις επιχειρήσεις και τους κυβερνητικούς φορείς. Κατά συνέπεια, αποπειρόμαστε μια περιοδολόγηση στη θεωρητική παρουσία των εννοιών της συλλογικότητας, της ιστορικής εξέλιξης των ΜΚΟ, καθώς και του ρόλου τους σήμερα. Σ' όλα τα παραπάνω, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε το ρόλο της πολιτείας, τη συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού συνόλου στη σχηματοποίηση, διαμόρφωση και λειτουργία των ελληνικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ.

Λέξεις-κλειδιά: ΜΚΟ, κοινωνία πολιτών, συντεταγμένη οργάνωση, συλλογική διεκδίκηση, αποτελεσματικότητα.

Greek environmental NGO (non-governmental organizations) in the light of internationalization

Abstract

A characteristic worldwide phenomenon which is observed lately, is the great arithmetic increment of the NGO (non-governmental organizations), along with the upgrade of their essential interventions. This paper purports to examine, through the organization, structure and function of the NGO, and through the environmental movement in general, the response of these organizations to the new environmental findings. In addition, we try to understand their parallel function, as a way of antagonism against governments, cooperation's and other governmental bodies. Consequently, we attempt a periodic review of the theoretical concepts of collectivity, historical evolution of NGO, and their contemporary role. In the aforementioned, we are obliged to underline the role of the state, the contribution of the European Union and the way of social organization in shaping, configuration and function of the Greek environmental NGO.

Keywords: NGO, society, coordinated organization, collective assertion, shaping and function of the Greek NGO's

1. Εισαγωγή

Πλέον, διανύουμε το μέσον μιας εποχής, που παρόμοια δεν υφίστατο στο παρελθόν. Αναμφισβήτητα, ζούμε σε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα εποχή, όπου τα πράγματα και οι συνθήκες αλλάζουν όπως σχεδόν ποτέ άλλοτε άρδην. Ως άτομα και ως κοινωνικές ομάδες, απαιτείται από τη μεριά μας στο πλαίσιο της προσπάθειας που καταβάλλουμε για ανταπόκριση στις προκλήσεις που μας περιβάλλουν, αποτελεσματικότερη ικανότητα για τη διαχείριση των αλλαγών. Η διαμόρφωση και σχηματοποίηση του νέου τοπίου, που οφείλεται στην άνθηση των νέων διεθνών αγορών, στην ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών και στην ασφυκτική πίεση για ολοένα και καλύτερη απόδοση, εξαναγκάζουν τις κοινωνίες να εισέλθουν σε μια λογική του «αλλάζουμε ή πεθαίνουμε», αποκτώντας με τον τρόπο αυτό οικολογική συνείδηση. Συγκεκριμένα, αναφαίνεται ότι η συλλογική κινητοποίηση μέσω των μη κυβερνητικών οργανώσεων, δύναται να συντείνει στη δημιουργία ενός συστήματος, με κριτήρια την κοινωνική δικαιοσύνη και την περιβαλλοντική και κοινωνική βιωσιμότητα. Πρωταρχικά, διαπιστώνεται ότι η εμφάνιση προβλημάτων, όπως είναι η μόλυνση της ατμόσφαιρας και των νερών,

η όξινη βροχή, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η ρύπανση, η τρύπα του όζοντος και η σταδιακή εξαφάνιση ειδών χλωρίδας και πανίδας, ευαισθητοποίησε τις κοινωνίες του δυτικού κόσμου σε θέματα κοινωνικής συνείδησης¹.

Γι' αυτό το λόγο, διακρίνεται στις αρχές του 20ού αιώνα να σχηματίζονται στις αστικοποιημένες κοινωνίες τα πρώτα περιβαλλοντικά κινήματα για τη διατήρηση του οικοσυστήματος. Τα κινήματα αυτά τροφοδότησαν και ήγειραν αργότερα ανάλογες συνθήκες, για οργανωμένες προσπάθειες και μεθοδολογικές ενέργειες λειτουργίας των περιβαλλοντικών κινήματων. Η παγκοσμιοποίηση δεν επέφερε τις ανάλογες εκβάσεις στη ζωή των ανθρώπων, καθώς τα επιτεύγματα της τεχνολογικής προόδου και των ανοιχτών αγορών, δεν οδήγησαν τελικά στην εξάλειψη της φτώχειας, της ανεργίας και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Στην ουσία παρέμειναν άλυτα τα προαναφερθέντα κοινωνικά προβλήματα και ζητήματα τόσο για τις αναπτυσσόμενες όσο και για τις αναπτυσσόμενες χώρες^{2,3}. Επιπρόσθετα, αντιλαμβανόμαστε ότι η δημιουργία και εμφάνιση της Κοινωνίας των Πολιτών (*Civil Society*)⁴, ως μια αναγκαιότητα της κοινωνίας να διευρύνει το ρόλο της στην παγκοσμίως μεταβαλλόμενη πολιτική σκηνή, επιχειρεί να παρέχει λύσεις στην κρίση της έμμεσης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

2. Ανάλυση και παρουσίαση της συγκρότησης, δομής και λειτουργίας των ΜΚΟ

2.1. Εννοιολογήσεις περί δημιουργίας των ΜΚΟ

Η Κοινωνία των Πολιτών⁵ μέσω των συλλογικών οργανωμένων δράσεων, διαθέτει την απαιτούμενη ισχύ, έτσι ώστε να διεκδικεί το αναφαίρετο δικαίωμα των πολιτών για μια καλύτερη ζωή. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις με τη μαζική και συντονισμένη δράση τους, πιέζουν προς τη μεριά των κέντρων λήψης αποφάσεων, προκειμένου να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση, το σχεδιασμό και την εφαρμογή της δημόσιας πολιτικής σε ευαίσθητους τομείς, όπως είναι λόγου χάριν το περιβάλλον. Με τη σειρά τους τώρα οι πολίτες, δύνανται να διεκδικήσουν βάσει του νόμιμου δικαϊωμάτος τους, πρώτα από τη διοίκηση και εν συνεχεία από τα δικαστήρια, εάν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους, οτιδήποτε δεν υποβαθμίζει την ποιότητα της ζωής τους και, δη ένα βιώσιμο και

1 Kousis, M., della Porta, D. & Jimenez, M. (2008). Southern European Environmental Movements in comparative perspective. *American Behavioral Scientist*, 51(11), pp. 1627-1647.

2 ECB (2013). *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey*. Frankfurt: European Central Bank.

3 Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ., Καναβιτσά, Ε. & Φλεβοτόμου, Μ. (2017). *Μια Αποδοτικότερη Πολιτική για την Καταπολέμηση της Ακραίας Φτώχειας*. Στο: http://www.dianecosis.org/wpcontent/uploads/2017/05/ftwxcia_new_4_5_2017.pdf (προσπελάστηκε στις 10/06/2017).

4 Ένωση Πολιτών για την παρέμβαση (2017). *Οι θέσεις μας*. Στο: <http://www.koinoniapoliton.gr/tautothta/oi-theseis-mas.html> (προσπελάστηκε στις 10/06/2017).

5 Αφουξενίδης, Α. & Γαρδίκη, Μ. (2014). Χαρτογραφώντας την κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα σήμερα: προβλήματα και προοπτικές. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 143, σ.σ. 33-53.

ανθρώπινο περιβάλλον. Υπό το πνεύμα αυτό, διαπιστώνουμε ότι μέσω και μέσα από τους συλλογικούς φορείς, η διεκδίκηση δύναται να καταστεί τελέσφορη.

Οι κοινωνικοί φορείς μέσω της επιβολής αυξημένων ελέγχων (*checks balances*) και της άσκησης αυξημένης πίεσης, συνεπώς, επιχειρούν να εντείνουν την κοινωνική και πολιτική ισχύ τους και να καταπολεμήσουν συλλογικά και μαζικά την κρατική αυθαιρεσία⁶. Συνάμα, πιθανολογούμε ότι η εξυγίανση της πολιτικής σκηνής, του κρατικού μηχανισμού της χώρας και η καλύτερη ποιότητα της δημοκρατίας, δύνανται να καταστήσουν πιο τελέσφορη τη διεκδίκηση των αυτονόητων δικαιωμάτων και αξιώσεων των πολιτών. Ιδιαίτέρως σε κρίσιμους τομείς, όπως είναι του περιβάλλοντος, θεωρούμε ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις δύνανται να κινητοποιήσουν τους πολίτες, προκειμένου να συμμετάσχουν σε συλλογικές μορφές εκπροσώπησης, με στόχο την αύξηση του ελέγχου και της πίεσης προς την κεντρική σκηνή και εξουσία⁷.

Προφανώς, αντιλαμβανόμαστε ότι οι δράσεις, οι μορφές χρηματοδότησης και ο ρόλος και ο τρόπος λειτουργίας των ΜΚΟ, βρίσκονται σε πλήρη σύμπλευση με όψεις των φορέων της Κοινωνικής Οικονομίας, ενώ συνταυτίζονται και με το σύγχρονο ρόλο που διαδραματίζει η Κοινωνία των Πολιτών. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, διαπιστώνουμε ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις συνιστούν φορείς Κοινωνικής Οικονομίας και μορφές εκπροσώπησης της Κοινωνίας των Πολιτών⁸. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις ως φορείς Κοινωνικής Οικονομίας⁹, διαθέτουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα όπως είναι η λειτουργία τους άνευ οικονομικού κινήτρου και η εγγενής ιδρυτική και καταστατική τους αρχή για ανεξάρτητη δημοκρατική διοίκηση¹⁰.

Σ' όλες τις αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες Ευρωπαϊκές χώρες, πλέον, μεταξύ των αγορών (Πρώτος Τομέας) και του κράτους (Δεύτερος Τομέας), αναπτύσσεται και ο (Τρίτος Τομέας-Πόλος) της «Κοινωνικής Οικονομίας». Σίγουρα, διακρίνουμε ότι όλες οι μη κυβερνητικές οργανώσεις του τομέα αυτού, εδράζονται στην εθελοντική προσφορά υπηρεσιών και στη συνεργασία και αλληλεγγύη μεταξύ των μελών τους¹¹. Οι οργανώσεις αυτές, εντούτοις, εκτός από την κοινωνική συμβολή τους, συντείνουν στην κοινωνική συνοχή, αναπτύσσουν

---

6 Dreiling, M. & Wolf, B. (2001). Environmental Movement Organizations and political strategy. *Organization and Environment*, 14(1), pp. 34-54.

7 Spanou, C. (1995b). Public Administration and the Environment: The Greek Experience. In M. Skourtos & K. Sofoulis (Eds.), *The Environmental Policy in Greece: Analyzing the environmental issue through the social sciences* (pp. 115-175). Athens: Typothito-Dardanos.

8 Ανθόπουλος, Χ. (2003). Πολιτικά Κόμματα και ΜΚΟ. Στο Δ. Τσάτσος & Ξ. Κοντιάδης (Επιμ.), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων* (σ.σ. 175-191). Αθήνα: Παπαζήσης.

9 Karamichas, J. & Botetzagias, I. (2003). Green Party factionalism: The case of the Ecologists-Alternatives of Greece. *South European Society and Politics*, 8(3), pp. 65-93.

10 Otto, D. (1996). Non-Governmental Organizations in the United Nations System: The Emerging Role of International Civil Society. *Human Rights Quarterly*, 18(1), pp. 107-141.

11 Atkinson, R. & Davoudi, S. (2001). The concept of social exclusion the European Union: context development and possibilities. *Journal of Common Market Studies*, 38(3), pp. 427-448.

την κοινωνική εμπιστοσύνη και συντελούν στην απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Εν τοιαύτη περιπτώσει, διαφαίνεται ότι ο νεολογισμός μη κυβερνητικές οργανώσεις, αποδίδει στα ελληνικά τον αγγλικό όρο *Non-Governmental Organizations*. Ο προκείμενος όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στο άρθρο 71 του καταστατικού χάρτη του Ο.Η.Ε. Συνεπώς, αναφερόμαστε σε αναγνωρισμένες Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις, που οι διάφοροι εθνικοί ή διεθνείς οργανισμοί συμβουλευονται στα κατά τόπου μέρη της δραστηριοποίησής τους¹².

Οι διάφορες ενώσεις (ομάδες ή κινήματα) που ιδρύονται από ιδιώτες, οι οποίοι επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν σε εθνικό, διεθνικό ή πλανητικό επίπεδο και, δεν έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα, θα μπορούσαν επίσης, να οριστούν ως μη κυβερνητικές οργανώσεις. Εν αντιθέσει με τις υπερεθνικές ή διακρατικές επιχειρήσεις, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις αφορούν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, που δεν έχουν σκοπό τον προσπορισμό του κέρδους. Τα μέλη τους ξεχωρίζουν για τη συμμετοχή τους, καθώς συμμαρίζονται τους ίδιους προβληματισμούς σε μια καθαρά εθελοντική βάση¹³. Τα πεδία στα οποία δραστηριοποιούνται οι μη κυβερνητικές οργανώσεις είναι τα εξής: η μειονότητα, οι μετανάστες, τα εργασιακά δικαιώματα, η κατάργηση των διακρίσεων κ.ά. Ο «Ερυθρός Σταυρός» θεωρείται μία από τις πρώτες μη κυβερνητικές οργανώσεις. Τα άτομα με βάση πάντα τους κανόνες και τους ρόλους της συλλογικότητας, δύνανται να επιλέγουν ποιους από τους ρόλους και τους κανόνες θέλουν να αποδεχθούν, για ποιους αμφιβάλλουν, σε ποιους θέλουν να αντισταθούν, και όλα αυτά, με πιθανές συνέπειες την απώλεια στήριξης της συλλογικότητας¹⁴.

Σύμφωνα με την άποψη του Wahl¹⁵, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις συνιστούν αγαθοεργείς/ευαγείς ενώσεις, μη κερδοσκοπικές ανεξάρτητες από τα πολιτικά κόμματα και το κράτος, που αποδέχονται στους κόλπους τους όλα τα άτομα, ανεξαρτήτου θρησκείας, φύλου και φυλής. Ο δημοκρατικός τρόπος λειτουργίας τους, η καταστατική κατοχύρωσή τους, η ιδιωτική πρωτοβουλία ίδρυσης και οργάνωσή τους και η διοικητική ανεξαρτησία τους, είναι κάποια ακόμη στοιχεία, που δύνανται να προστεθούν στον προαναφερόμενο ορισμό¹⁶. Η κοινωνία απ' την άλλη, εδρασμένη στην ορθή και σωστή συντήρηση και οργάνωση βάσεων δεδομένων, είναι σε θέση να ταυτίσει τη συνείδησή της με τους υφιστάμενους πόρους της, έτσι ώστε να αντιστρέψει και να ανατρέψει

12 Anheier, H.K. (2004). *Civil society: Measurement, evaluation, policy*. London: Earthscan.

13 Dekker, P. (2004). The Netherlands. From private initiatives to non-profit hybrids and back? In A. Evers & J. Laville (Eds.), *The third sector in Europe* (pp. 144-166). London: Edward Elgar.

14 Edwards, M. & Hulme, D. (1998). Too close for comfort? The impact of official aid on non-governmental organizations. *Current Issues in Comparative Education*, 1(1), pp. 961-973.

15 Wahl, P. (1997). *Mythos un Realitaent internationaler zivilgesellschaft, venetz und verstick. Nicht vegieruggsorganisationer als gessellschaftiliche Produkti vkraft*. Minister: Westfaelisches Dampgboot.

16 Bello, W. (2006). The rise of the relief-and-reconstruction complex. *Journal of International Affairs*, 59(2), pp. 281-296.

σταδιακά το αρνητικό κλίμα, προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες της. Με την εμφάνιση των μη κυβερνητικών οργανώσεων, παύει εφεξής, η συλλογικότητα να είναι μια κατ' επίφαση αόριστη έννοια. Ουσιαστικά, μετασχηματίζεται σε μια οιονεί διαδικασία που αλληλοϋποστηρίζει και ενισχύει δράσεις, ούτως ώστε να υπάρχει τελεσφόρηση του συγχρονισμού των διάφορων ενεργημάτων των ανθρώπων που επιθυμούν να εκφραστούν μέσα από την κοινωνία των πολιτών.

2.2. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ΜΚΟ

Οι Arenas et al.¹⁷ από τη δικής τους σκοπιά, ορίζουν τις μη κυβερνητικές οργανώσεις ως μη κερδοσκοπικές ιδιωτικές επιχειρήσεις, με διακριτό χαρακτήρα, που κατατείνουν και στοχεύουν στο κοινό καλό. Εντούτοις, δυνάμεθα να παρατηρήσουμε ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, διαθέτουν μια κατ' επίφαση αυτονομία σε σχέση με τους κρατικούς ή παρακρατικούς και διακυβερνητικούς οργανισμούς. Πέραν των άλλων, συνιστούν ως μορφώματα δομημένοι και σχηματοποιημένοι οργανισμοί, οι οποίοι εκφράζουν συγκεκριμένες ανησυχίες ή/και ενδιαφέροντα και συμφέροντα μιας ομάδας δρώντων υποκειμένων. Τα κύρια και κοινά χαρακτηριστικά όλων των μη κυβερνητικών οργανώσεων, ανεξαρτήτου κατηγορίας και είδους είναι ο δημοκρατικός τρόπος λειτουργίας τους, η εξυπηρέτηση των κοινών συμφερόντων με σκοπό την επίτευξη του κοινού καλού και η ανεξαρτησία της δράσης τους¹⁸.

Σε μια περιοδολόγηση στη δεκαετία του '80, διαπιστώνουμε εκείνη την περίοδο να εμφανίζονται οι πρώτες μη κυβερνητικές οργανώσεις. Συγχρόνως την ίδια περίοδο, δημιουργούνται και πάρα πολλά κοινωνικά κινήματα, που το αντικείμενο ενασχόλησής τους αφορά την ποιότητα και βελτίωση της ζωής των ανθρώπων. Φυσικά, αναφερόμαστε κυρίως, σε οικολογικά και ουμανιστικά κινήματα, που διακρίνονται για το στοιχείο της διαφοροποιημένης στάσης τους, έναντι της στάσης που τηρούσαν τα διάφορα κόμματα και κράτη της εποχής. Κατά συνέπεια, αντιλαμβανόμαστε ότι όλες αυτές οι εθελοντικές οργανώσεις και κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του '80, συνιστούν τις μη κυβερνητικές οργανώσεις πρώτης γενιάς¹⁹. Ακολούθως τη σκυτάλη αναλαμβάνουν οι ΜΚΟ της δεκαετίας του '90, οι οποίες στο πλαίσιο της φυσικής τους ανάπτυξης και εξέλιξης, έχουν διεθνή δικτύωση, καλύτερη οργάνωση, ασκούν κριτική στο δημόσιο χώρο και έχουν αυξημένη ισχύ. Δεδομένων τούτων, αναγνωρίζουμε ότι το κύριο χαρακτηριστικό των μη κυβερνητικών οργανώσεων της δεύτερης γενιάς, είναι η ανάληψη ευθύνης

---

17 Arenas, G., Lozano, J.M. & Albared, L. (2009). The role of NGOs in CSR: Mutual perceptions among stakeholders. *Journal of Business Ethics*, 88(1), pp. 157-197.

18 Aras, G. & Crowther, D. (2010). Non-Governmental CSR: An Agenda for Research. In G. Aras & D. Crowther (Eds.), *NGOs and Social Responsibility*. Bingley: Emerald.

19 ΙΣΤΑΜΕ (2006). *Ο ρόλος και Συμμετοχή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στα Μοντέλα Πολιτικής Διακυβέρνησης του Μέλλοντος. Προτάσεις και προσαρμογή στα πλαίσια της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Ίδρυμα Ανδρέας Παπανδρέου.

απέναντι στα κοινά συμφέροντα των πολιτών. Σύμφωνα με τα άνωθεν δεδομένα, υποστηρίζουμε ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις της δεκαετίας του '90, άρχισαν στην ουσία να εκπροσωπούν τα κοινά συμφέροντα όλων των πολιτών και να αναλαμβάνουν σχεδιαζόμενα προσφυείς δράσεις για την ικανοποίησή τους²⁰.

Ωστόσο, ακολουθούν και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις του 21ου αιώνα, που συνιστούν την τρίτη και τελευταία γενιά των προκείμενων οργανώσεων. Οι νέες τύπου σε μορφή και τρόπο λειτουργίας μη κυβερνητικές οργανώσεις, μάχονται για μια νέα διαμόρφωση του δημόσιου χώρου, μέσα στον οποίο θα ασκείται πιο δημοκρατικά και διαλογικά η δημόσια εξουσία από περισσότερους φορείς. Με λίγα λόγια, αναφαίνεται ότι σκοπός και στόχος των μη κυβερνητικών οργανώσεων του 21ου αιώνα είναι, η προώθηση νέων μορφών συμμετοχικής δημοκρατίας και διαβούλευσης. Αναλυτικότερα, παρατηρούμε ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις του 21ου αιώνα, ισχυροποιούνται ένεκα της ανεξαρτησίας τους από την κεντρική διοίκηση. Όπερ μεθερμηνευόμενο, καθίσταται αντιληπτό μέσα από την ιστορική αναδρομή της εξέλιξης των μη κυβερνητικών οργανώσεων, ότι ανταποκρίνονται άμεσα στις απαιτήσεις των πολιτών για αποτελεσματικότερη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους στη συγκαιρινή πραγματικότητα²¹.

Συνεπαγωγικά, οφείλουμε να αναφέρουμε πολύ περιεκτικά ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις συνιστούν φορείς που διαθέτουν τα κάτωθι χαρακτηριστικά και μοναδικά γνωρίσματα:

- 1) Κατά τη σύσταση και λειτουργία τους, δεν παρεμβαίνει το κράτος, γι' αυτό και αναφερόμαστε σε κρατικά ανεξάρτητες οργανώσεις.
- 2) Συνιστούν οργανώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, τούτέστιν, δεν αποσκοπούν στη δημιουργία κέρδους για ίδιον όφελος.
- 3) Οιοσδήποτε πολίτης επιθυμεί δύναται να συμμετάσχει σ' αυτές, αφού εκ συστάσεως συνιστούν οργανώσεις εθελοντικού χαρακτήρα.
- 4) Η λειτουργία τους εδράζεται σ' ένα καταστατικό χάρτη, βάσει του οποίου καθορίζεται με σαφήνεια ο τρόπος λειτουργίας και διοικητικής τους δομής.
- 5) Διαπιστωμένα, προωθούν και διαφυλάττουν την εξασφάλιση των δημοκρατικών αξιών.
- 6) Επιπρόσθετα, αναφαίνεται ότι η σκοποθεσία και στοχοθεσία τους, ερείδεται στην εναργή –βάσει στοιχείων και παραστατικών– χρηματοδότησή τους, για την εξασφάλιση της αυτονομίας της λειτουργίας τους²².
- 7) Η διασφάλιση της αποχή τους από κάθε είδους πολιτικές εξαρτήσεις και διασυνδέσεις με διάφορους οικονομικούς φορείς, επιτυγχάνεται διαμέσου της εφαρμογής όρων ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

20 Σημίτη, Μ. (2002β). Κεντρικές και περιφερειακές μη κυβερνητικές οργανώσεις: Η συγκρότηση ενός κοινωνικού δικτύου στη διεθνή κοινότητα. Στο Π. Σκλιάς & Α. Χουλιάρης (Επιμ.), *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών* (σ.σ. 73-89). Αθήνα: Παπαζήσης.

21 Johnston, L. (2006). Transnational security governance. In J. Wood & B. Dupont (Eds.), *Democracy, society and the governance of security* (pp. 33-51). Cambridge: Cambridge University Press.

22 ΕΚΚΕ (1998). *Index of ENGOs; Statistical analysis of the results of a research on ENGOs*. Athens: ΕΚΚΕ.

Ως εκ τούτου, κατανοούμε ότι ένας οιοσδήποτε φορέας που επιθυμεί να εμπίπτει στην κατηγορία των μη κυβερνητικών οργανώσεων, πρέπει να φέρει καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξης και λειτουργίας του, όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά γνωρίσματα και ιδιότητες. Εκ συστάσεως και ανάλογα με τον καθεστωτικό τους στόχο, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις αναπτύσσουν και αντίστοιχα καθορισμένες και οριοθετημένες δράσεις. Η εμβέλεια του έργου και των δράσεων των μη κυβερνητικών οργανώσεων με τη σειρά τους, διευκολύνουν και επιτρέπουν την κατηγοριοποίησή τους σε μια από τις κάτωθι τρεις ευρείες κατηγορίες. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που υπάγονται στην πρώτη κατηγορία, είναι αυτές που εξυπηρετούν κυρίως ανάγκες ουμανιστικού χαρακτήρα και, συγχρόνως, αναπτύσσουν διεθνή δράση μόνο στις ελάχιστες αναπτυγμένες χώρες. Εν προκειμένω, χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατηγορίας αυτής συνιστούν οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα και η UNICEF. Αξιοσημείωτο, επίσης, παραμένει το γεγονός ότι οι οργανώσεις τέτοιου μεγέθους απαριθμούν ουσιαστικά εκατομμύρια μέλη, που η συμμετοχή τους συναρτάται από την οικονομική καταβολή της συνδρομής τους²³.

Στη δεύτερη κατηγορία υπάγονται οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που έχουν ως στόχο την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, ενώ αναπτύσσουν τη διεθνή τους δράση στις αναπτυγμένες χώρες. Η εξαφάνιση τμήματος της βιοποικιλότητας, η κλιματική αλλαγή και το φαινόμενο του θερμοκηπίου, συνιστούν ορισμένα ενδεικτικά προβλήματα του αντικειμένου ενασχόλησης των ΜΚΟ της κατηγορίας αυτής. Οι προκείμενες οργανώσεις στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα τα διάφορα παγκόσμια προβλήματα, εγείρουν ένα δίκτυο δράσης, διαμέσου της σύστασης παραρτημάτων σ' άλλες αναπτυγμένες χώρες. Με τον τρόπο αυτό αυξάνουν τον βαθμό επενέργειας της μεθοδικής και συντεταγμένης πίεσής τους σε διεθνικό επίπεδο. Στην εν λόγω κατηγορία υπάγονται οργανώσεις όπως είναι η WWF και η Greenpeace²⁴. Όλες οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που εμπίπτουν στην άνωθεν κατηγορία, ασκούν εξουσία στις κυβερνήσεις και επιρροή στα ΜΜΕ. Έτσι, εξασφαλίζουν και διασφαλίζουν την αναγνωρισιμότητα, τη δημοφιλία και την προβολή τους, προκειμένου να επιτύχουν τους τιθέμενους στόχους τους.

Η δομή τους είναι αυστηρώς ιεραρχική, αφού στη βάση της πυραμίδας τοποθετούνται τα απλά μέλη – χρηματοδότες της οργάνωσης, ενώ στην κορυφή υφίσταται μόνο μια ελίτ επαγγελματιών. Εν τοιαύτη περιπτώσει, διαφαίνεται ότι οι συγκεκριμένες μη κυβερνητικές οργανώσεις επιχειρούν να αμβλύνουν και να περιστείλουν παγκοσμίως (ιδιαίτέρως στις χώρες του τρίτου κόσμου) τις συνέπειες εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και της διεθνοποίησής τους. Παρά ταύτα, δεν έχουν καταφέρει έως τώρα να επιδείξουν απτές και ουσιαστικές

---

23 Drucker, F.P. (1992). *Managing the Non-Profit Organization: Principles and Practices*. London: Collins.
24 Ohanyan, A. (2009). Policy wars for peace: Network model of NGO behavior. *International Studies Review*, 11(3), pp. 475-501.

εκβάσεις εν σχέσει με τα προρρηθέντα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι διάφορες χώρες, που συνιστούν τα μέρη δραστηριοποίησης και δράσης τους²⁵.

Οι τοπικές και εθνικές οργανώσεις που έχουν ως στόχο την αντιμετώπιση των εθνικών και τοπικών προβλημάτων, συνιστούν την τρίτη και τελευταία κατηγορία. Προφανώς οι δράσεις αυτών των οργανώσεων είναι θεματικά πιο περιορισμένες, ενώ είναι και μικρότερες σε μέγεθος απ' τις προηγούμενες. Το μικρό και περίσταλτο μέγεθός τους, ωστόσο, και ο εθνικός τους χαρακτήρας, δεν συνιστούν τροχοπέδη και πρόσκομμα στην αποτελεσματική αντιμετώπιση κάποιων προβλημάτων αμιγώς τοπικού χαρακτήρα. Ο Αρκτούρος και η Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία φερ' ειπείν, συνιστούν τέτοιες οργανώσεις. Τα έσοδά τους είναι ελάχιστα και πενιχρά, ενώ ερείδονται συνήθως στην αυθόρμητη συμμετοχή των πολιτών και στην εθελοντική δράση των μελών τους. Η απόλυτη ισότητα ανάμεσα στα μέλη, η κινητοποίηση των λαϊκών μαζών, η αλληλεγγύη και η συμμετοχικότητα, συνιστούν τη μοναδική δύναμή τους. Με τον τρόπο αυτό, απαιτούν συμμετοχή στις αποφάσεις, διεκδικώντας μια εναλλακτική μορφή παγκοσμιοποίησης και, επιπλέον, εναντιώνονται απευθείας στη ρίζα των προβλημάτων που επιθυμούν την λυσιτελή επίλυσή τους²⁶.

Συγκεκριμένα, διακρίνουμε ότι ο επίσημος ορισμός που αποδίδει το Υπουργείο Εξωτερικών στις μη κυβερνητικές οργανώσεις, αφορά τα αντικείμενα των ενεργημάτων τους, που αποτείνονται σε χώρες του εξωτερικού. Η παροχή επείγουσας βοήθειας σε ανθρωπιστικό επίπεδο, σε επισιτιστικό, αλλά και αναπτυξιακό προς τους πληθυσμούς που χρήζουν άμεσης βοήθειας, με στόχο την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξή τους, συνιστούν ουσιαστικά τα αντικείμενα της δράσης τους²⁷. Εντούτοις, αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι τα αντικείμενα των δράσεων που αναπτύσσουν εντός της χώρας που εδρεύουν, άπτονται κυρίως θεμάτων εκπαίδευσης, πολιτισμού, περιβάλλοντος, ενίσχυσης των δημοκρατικών θεσμών και ανθρωπιστικής βοήθειας. Όσον αφορά το ρόλο τους, αυτός σχετίζεται με την Κοινωνία των Πολιτών που εκπροσωπούν, εξ ου και είναι πολυδιάστατος και πολύσημος²⁸.

Υπό το φως των προρρηθέντων αναφορών, θεωρούμε ότι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις παρέχουν χρήσιμες γνώσεις και υπηρεσίες στους πολίτες, σε τομείς όπου η κρατική λειτουργία είτε δεν τους καλύπτει επαρκώς είτε υστερεί χαρακτηριστικά. Παρά ταύτα, οφείλουμε να επιστήσουμε ότι δεν υποκαθιστούν την καθαυτή κρατική λειτουργία. Εντούτοις, αναφαίνεται ότι μέσα

---

25 Rodrigues, M.G. (2011). Rethinking the impact of transnational advocacy networks. *New Global Studies*, 5(2), pp. 1-21.

26 Botetzagias, I. (2000b). Winning the Battles, Losing the War? The impact of the Greek ENGOs on the Greek Environmental Movement. *Paper presented at the International Sociological Association and British Sociological Association Conference*, Manchester.

27 Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 138, τεύχος 1, 5 Ιουλίου 1999.

28 Σημίτη, Μ. (2014). Κράτος και εθελοντικές οργανώσεις την περίοδο της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, σ.σ. 36-61.

από τις οργανωτικές και ενημερωτικές δράσεις που αναπτύσσουν οι ΜΚΟ, έχουν έμμεσα γνωμοδοτικό χαρακτήρα για τους κρατικούς φορείς και διαμορφώνουν το ρόλο τους, επειδή οι ίδιες οι οργανώσεις δύνανται να ενημερώνουν το κράτος και να γνωμοδοτούν σχετικά με τις σύγχρονες λύσεις αντιμετώπισης των σημαντικών προβλημάτων. Με την έννοια αυτή, αντιλαμβανόμαστε ότι εάν μια μη κυβερνητική οργάνωση έχει ούτως ειπείν ως καθεστωτικό της στόχο την επίτευξη αποτελεσματικής περιβαλλοντικής προστασίας, τότε ο ρόλος της αποκτά μια οικολογική διάσταση²⁹.

2.3. Πηγές άντλησης οικονομικών πόρων λειτουργίας των ΜΚΟ

Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο χαρακτήρας των μη κυβερνητικών οργανώσεων όπως έχει παρουσιαστεί έως τώρα, δεν επιτρέπει την παροχή προϊόντων ή/και υπηρεσιών με στόχο το κέρδος και το όφελος. Ο τρόπος χρηματοδότησής τους, παρ' όλα αυτά, συνιστά πολύ σημαντικό στοιχείο για την παρουσίαση και ανάδειξή τους. Προφανώς, γνωρίζουμε ότι οι οικονομικοί πόροι συνιστούν το καύσιμο της ατμομηχανής που ονομάζεται μη κυβερνητικές οργανώσεις, για να υλοποιηθούν οι καταστατικές δράσεις τους. Επιπρόσθετα, διακρίνουμε ότι οι πηγές χρηματοδότησής τους παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες, καθότι η χρηματοδότησή τους διαφέρει από τις επιχειρήσεις κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Οι πηγές χρηματοδότησης των ΜΚΟ είναι οι κάτωθι τέσσερις:

- Βασικά είναι τα άτομα που συνεισφέρουν οικονομικά στις οργανώσεις με τη μορφή ετήσιων συνδρομών και, συνήθως, συνιστούν φίλοι – μέλη των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Τούσος της συγκεκριμένης πηγής χρηματοδότησης ανέρχεται στο ποσοστό 30,99% της συνολικής χρηματοδότησής τους.
- Οι ιδιωτικοί χορηγοί οι οποίοι συνδράμουν οικονομικά προς τις οργανώσεις με τη μορφή χορηγιών. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι ιδιωτικοί φορείς όπως είναι οι τράπεζες, οι βιομηχανίες και οι επιχειρήσεις, καταθέτοντας κάποιο ποσό στο λογαριασμό των μη κυβερνητικών οργανώσεων, δύνανται να είναι χορηγοί και να ενισχύουν τη δράση τους. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι οι μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες προβαίνουν στη χρηματοδότηση ιδιαιτέρως των γνωστών και προβεβλημένων μη κυβερνητικών οργανώσεων, διότι επιθυμούν να προτάξουν το κοινωνικό τους προφίλ. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρούν οι χορηγοί του ιδιωτικού δικαίου να αναροθετήσουν την εταιρική τους κουλτούρα. Το συνολικό ποσοστό χρηματοδότησης των ΜΚΟ που προέρχεται απ' αυτή την πηγή ανέρχεται στο ποσοστό 1,41%.
- Πολλοί και διάφοροι κρατικοί φορείς, επίσης, διαπιστώνουμε ότι ενισχύουν με τη μορφή κρατικών επιχορηγήσεων συγκεκριμένες δράσεις πολλών μη κυβερνητικών οργανώσεων που εξυπηρετούν το δημόσιο συμφέρον. Το

29 Kaldor, M. (2003). *Global civil society. An answer to War*. Cambridge: Polity Press.

συνολικό ποσοστό χρηματοδότησης των ΜΚΟ από τη συγκεκριμένη πηγή ανέρχεται στο 7,51%.

- Η Ευρωπαϊκή Ένωση, τέλος, ενισχύει υπό τη μορφή επιδοτήσεων ορισμένες μη κυβερνητικές οργανώσεις, ούτως ώστε να προωθούν συγκεκριμένες δράσεις σε χώρες – μέλη της. Το ποσοστό της χρηματοδότησης από τη συγκεκριμένη πηγή ανέρχεται στο 2,35% επί της συνολικής χρηματοδότησης των μη κυβερνητικών οργανώσεων^{30, 31}.

Εν ολίγοις, καθίσταται αντιληπτό εν σχέσει με τις πηγές χρηματοδότησής τους, ότι οι διοικήσεις τους καταφεύγουν συνήθως στην εύρεση περισσότερων πηγών, για την κάλυψη των αενάως αυξανόμενων εξόδων τους, καθότι η δράση τους δεν δύναται να καλυφθεί μόνο από μία πηγή χρηματοδότησης. Γι' αυτό και το καθεστώς χρηματοδότησής τους, που ανέρχεται στο ποσοστό 57,75% είναι μικτό, επειδή προέρχεται από πλείστες πηγές χρηματοδότησης. Τοιουτοτρόπως, διαπιστώνουμε να επιτυγχάνουν καλύτερη οικονομική σταθερότητα και μεγαλύτερα ποσοστά ανάπτυξης και ανεξαρτησίας. Κατά συνέπεια η δράση τους ευοδώνεται μέσω της οικονομικής υποστήριξής τους από πολυποίκιλες και πλειομορφικές πηγές οικονομικών συνεισφορών³².

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά τους, παρατηρούμε ότι ανακύπτουν ορισμένα προβλήματα που σχετίζονται κυρίως με την αυτονομία της δράσης τους. Τα συγκεκριμένα προσκόμματα διακρίνουμε ότι προέρχονται από τις πηγές χρηματοδότησης, οι οποίες κατά τη προσπάθεια που καταβάλλουν για να διεκδικήσουν τα μέγιστα οφέλη για τον εαυτό τους, εγείρουν ταυτόχρονα προβλήματα στην εύρυθμη λειτουργία των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Εξ ορισμού οι ΜΚΟ δεν πρέπει να λαμβάνουν καμία οικονομική, κρατική ή πολιτική συνδρομή για να λειτουργούν απρόσκοπτα και αυτόνομα. Μολαταύτα, διακρίβωνουμε ότι αντιβαίνουν αυτομάτως τον καθεστωτικό τους χαρακτήρα, στην περίπτωση που αποδεχτούν ιδιωτική, κρατική ή ευρωπαϊκή επιχορήγηση, για να υλοποιήσουν μια δράση με δημόσιο όφελος.

Βάσει της διεθνούς βιβλιογραφίας, θεωρείται ως συνήθης τακτική στον 21ο αιώνα να αποζητούν και να δέχονται οι μη κυβερνητικές οργανώσεις τέτοιου είδους οικονομικές βοήθειες. Τούτο οφείλεται στο ότι το Κράτος, οι εταιρείες ή ακόμη και η Ευρωπαϊκή Ένωση, πολλές φορές δεν έχουν την τεχνογνωσία (*know how*) και την οργάνωση για να συντείνουν μεθοδολογικά και αποτελεσματικά σε σημαντικές και μεγάλου μεγέθους δράσεις. Φυσικά για να καταστούν δεκτές οι χορηγίες από μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες, πρέπει πρώτα να υπάρχει

30 IOBE. *Ειδική μελέτη για τους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς των ΜΚΟ*. Στο: <http://www.iobe.gr> (προσπελάστηκε στις 12/06/2017).

31 Boli, J. & Thomas, M. (1999). *Constructing World Culture, International Nongovernmental Organization Since 1875*. California: Stanford University Press.

32 Wallace, T. (1997). New development agendas: changes in UK NGO policies and procedures. *Review of African Political Economy*, 24(71), pp. 35-55.

στάθμιση μεταξύ οργανωτικής αυτονομίας και κοινωνικού οφέλους, έτσι ώστε να υπερισχύσει το συλλογικό συμφέρον και όφελος³³.

Μολαταύτα, εναπόκειται πάντα στη διακριτική διάθεση του Διοικητικού Συμβουλίου κάθε ΜΚΟ, μέχρι ποιο σημείο η οργάνωση παραμένει αυτόνομη και αποτελεσματική ως προς τον καθεστωτικό της στόχο. Το κριτήριο της αυτονομίας τους προσαρμόζεται στις ανάγκες για ευελιξία, με στόχο τη δυνατότητα διεκπεραίωσης δράσεων ευρείας σημασίας και εμβέλειας για το κοινωνικό σύνολο³⁴. Ωστόσο, καταδεικνύεται ότι οι δραστηριότητες κάποιων μη κυβερνητικών οργανώσεων, τυγχάνει να είναι περιέργες και να εξυπηρετούν καθαρά «πολιτικές» σκοπιμότητες και ουδόλως ανθρωπιστικές. Τούτο συνεπάγεται, ότι αφενός η οικονομική τους ενίσχυση –βάσει του καταστατικού τους– έρχεται σε σύγκρουση με τους ευρωπαϊκούς, κρατικούς και ιδιωτικούς πόρους για την πραγμάτωση των δράσεών τους, αφετέρου, απαλλάσσονται από πολυποίκιλες κατηγορίες, επικαλούμενες προφάσεις του τύπου της καλύτερης αποτελεσματικότητας και γνώσης. Προφανώς, αναφαίνεται ότι οι οικονομικές ενισχύσεις που υλοποιούν το σκοπό της σύστασής τους, συντελούν στην προαγωγή της κοινωνίας³⁵.

Ο όρος «αυτονομία» παραμένει βασικό και αλάθητο κριτήριο λειτουργίας αυτών των οργανώσεων, ενώ η επίτευξη του πρωτεύοντος στόχου τους είναι η εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος. Η διασταλτική ερμηνεία του όρου «αυτόνομες», ωστόσο, έχει εγείρει ένα ευρύ κύκλο συζητήσεων γύρω από τον τρόπο χρηματοδότησής τους. Εκτός των άλλων, δεν αντιμετωπίζουν μόνο προβλήματα σχετικά με τη χρηματοδότησή τους, αλλά και παθογένειες που αφορούν την ίδια τη λειτουργία τους. Τα προβλήματα ανεπάρκειας θεσμικού πλαισίου στήριξης, η εμφάνιση αγκυλώσεων στη συνεργασία τους με τη διοίκηση και η έλλειψη συμβουλευτικής και υποστήριξης από το κράτος, είναι ορισμένα ενδεικτικά προβλήματα των οργανώσεων αυτών³⁶.

3. Η περίπτωση των ελληνικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ

3.1. Αιτίες ανάδυσης και ανάδειξης των ελληνικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Σήμερα, αναγνωρίζουμε ότι όσο ποτέ άλλοτε, είναι αναγκαία η κατηγοριοποίηση του τρόπου λειτουργίας των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Ανάλογα με το σκοπό της ίδρυσής τους, τις πηγές χρηματοδότησής τους, τον τρόπο λειτουργίας τους και τους στόχους τους, εξάλλου, δύνανται να ιεραρχηθούν σε επιμέρους κατηγορίες. Στην ουσία, αντιλαμβανόμαστε ότι με την κατηγοριοποίηση καθίσταται σαφής

33 Sen, B. (1987). Self-Evaluation: Issues of Concern. *World Development*, 15, pp. 161-167.

34 Wallace, T. (2005). Διλήμματα των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δούρειοι Ίπποι του παγκόσμιου νεοφιλελευθερισμού. Στο Γ. Παπαμιχαήλ (Επιμ.), *Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και κυρίαρχη πολιτική* (σ.σ. 31-52). Αθήνα: The Monthly Review Imprint.

35 Σκλιάς, Π. & Χουλιάρης, Α. (2002). Εισαγωγή: Η Γεωγραφία των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Στο Π. Σκλιάς & Α. Χουλιάρης (Επιμ.), *Η Διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών* (σ.σ. 13-28). Αθήνα: Παπαζήσης.

36 Atack, I. (1999). Four criteria of development NGO. *Legitimacy World Development*, 27(5), pp. 855-864.

ο τρόπος δράσης τους και το ακριβές αντικείμενό τους. Επιπλέον, συνιστά ένα ζητούμενο, καθότι η καταγραφή και τήρηση στοιχειωδών κανόνων δεοντολογίας, επιτρέπει τη δημιουργική αλλά και διανυγή σχέση τους με το κράτος, τον ιδιωτικό τομέα, τους πολίτες και την κοινωνία³⁷.

Ως εκ τούτου, κατανοούμε ότι είναι πολύ γενικός και ευρύς ο όρος μη κυβερνητικές οργανώσεις, διότι εμπεριέχει στους κόλπους του ένα ευρύ φάσμα διαφορετικού τύπου οργανώσεων. Τα κριτήρια για τη διαφοροποίηση των μη κυβερνητικών οργανώσεων, γενικά, ποικίλλουν ως προς το μέγεθός τους, ως προς το αντικείμενό τους, ως προς τη λειτουργία τους, ως προς τους στόχους και το γενικό προσανατολισμό τους και ως προς τον τόπο δράσης τους (εθνικό, ευρωπαϊκό, παγκόσμιο επίπεδο). Όπως και πολλές άλλες κατηγορίες μη κυβερνητικών οργανώσεων, τα κοινά και κύρια γνωρίσματα των περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, συνίστανται στο ότι συνήθως είναι αντιεραρχικές και διεκδικούν την αυτονομία τους. Εν αντιθέσει με τις παραδοσιακές πολιτικές οργανώσεις, σχηματίστηκαν, διαμορφώθηκαν και μορφοποιήθηκαν, προκειμένου να διεκδικήσουν έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής, όπου δεσπόζει η αειφορική ανάπτυξη και ο αντιβιομηχανισμός³⁸.

Οι ετερογενείς τάσεις και οι ειδικοί στόχοι των περιβαλλοντικών οργανώσεων, δύνανται να διαφέρουν αφού υφίστανται κατευθύνσεις στις οποίες δραστηριοποιούνται και στρέφονται με απώτερο κυρίως κοινό σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος. Γενικότερα, ασχολούνται με την υγεία των κατοίκων, με την προστασία της χλωρίδας ή πανίδας και με την προστασία ορισμένων τόπων. Επιπρόσθετα, υφίστανται περιβαλλοντικές οργανώσεις που επικεντρώνουν τη δράση τους στη διάδοση των άνευ χημικών επεξεργασμένων τροφών και, γενικά, στην υιοθέτηση φιλικών ως προς το περιβάλλον συνηθειών από τους καταναλωτές. Βέβαια, υφίστανται και περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, που μάχονται κατά των ανθρώπινων παρεμβάσεων στο περιβάλλον, οι οποίες είναι βιομηχανικού κυρίως χαρακτήρα, με έκβαση την υποβάθμισή του³⁹.

Δεδομένων των συνθηκών, παρατηρούμε ότι μέσω των διαφοροποιήσεων αυτών, επικρατεί μια ανομοιογένεια μεταξύ των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται γύρω από το περιβάλλον. Επιπρόσθετα, αναφαίνεται ότι η ανομοιογένεια αυτή, αφορά διαφορετικούς τρόπους και μορφές αναζήτησης λύσεων για το περιβαλλοντικό πρόβλημα. Πολλές φορές από τις οργανώσεις αυτές, απουσιάζει το χαρακτηριστικό της ευελιξίας και της δυναμικότητας των κινήσεών τους σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Όσον αφορά το ανθρώπινο δυναμικό που απαρτίζει τις περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές

37 Lewis, D. (2001). *The management of Non Governmental Development Organizations*. London: Routledge.

38 Συρακούλης, Κ., Φεφές, Μ. & Πούλιου, Α. (2009). *Οδηγός για το περιβάλλον: Οργάνωση και λειτουργία περιβαλλοντικών οργανώσεων*. Αθήνα: WWF Ελλάς.

39 Μποτετζάγιας, Ι. (2013, 28 Απριλίου). Τα αιολικά πάρκα, το NIMBY και η πραγματικότητα. *Αυγή της Κυριακής – Οικοτιβές*, Α4.

οργανώσεις, είναι στο σύνολό του άντρες, σε ποσοστό που κυμαίνεται ανάμεσα στο 30% έως 60%. Συνήθως είναι νεαρής ηλικίας και έχουν ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης. Στην νεαρή ηλικία, άλλωστε, αποδίδονται χαρακτηριστικά όπως είναι η ευαισθητοποίηση και το ενδιαφέρον για τα κοινά προβλήματα της κοινωνίας⁴⁰.

Επιπλέον, υπογραμμίζεται ότι η δυναμικότητα αυτής της ηλικίας, συνιστά εμπροσθοβαρή και καταλυτικό παράγοντα για τη διαμόρφωση, το σχηματισμό και τη δραστηριοποίηση των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Η ενσυναίσθηση των ανθρώπων για τα κοινά προβλήματα, επίσης, επηρεάζεται και ενδυναμώνεται από το μορφωτικό τους επίπεδο, καθιστώντας ευκολότερη τη δυνατότητά τους για πληροφόρηση και κατανόηση των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Οι περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, διακρίνονται όχι μόνο ως προς τις τάσεις που ακολουθούν και την ταξινόμηση των επιμέρους οργανώσεών τους, αλλά και ως προς τους θεματικούς άξονες εξειδίκευσής τους. Ενδεικτικά παρατίθενται στις κάτωθι αράδες ορισμένοι απ' τους θεματικούς άξονες αυτούς:

- Αντικαπιναστικές καμπάνιες για τη διάδοση του φυσικού τρόπου ζωής.
- Άσκηση πολιτικών πιέσεων και συμμετοχή στις εθνικές εκλογές, για αποτελεσματικότερη πολιτική δράση.
- Δημιουργία ζωνών προστασίας σπάνιων ζώων (βιοτόπων) που τελούν υπό εξαφάνιση.
- Δημιουργία κέντρων προστασίας της άγριας πανίδας.
- Διεξαγωγή σεμιναρίων και έκδοση έντυπου υλικού, με σκοπό την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού.
- Διμερείς σχέσεις, συμφωνίες και συνεργασίες μ' άλλες κυβερνήσεις, ΜΚΟ και κοινωνικούς φορείς, πάνω σε θέματα που άπτονται του περιβάλλοντος.
- Διοργάνωση ενημερωτικών συνεδρίων για την πιστοποίηση των γεωργικών προϊόντων και τη βιολογική γεωργία.
- Δράσεις για τη διάδοση εναλλακτικών μορφών τουρισμού και για βιώσιμη τοπική ανάπτυξη.
- Δραστηριότητες με στόχο την ενημέρωση και προστασία των καταναλωτών, για μια καλύτερη και αναβαθμισμένη ποιότητα ζωής.
- Εθελοντική δασοφυλάκηση και δασοπροστασία για τη διατήρηση, προστασία και αποκατάσταση του φυσικού ανάγλυφου.
- Εκπόνηση και δημοσίευση ερευνών – μελετών, ως απόδειξη υπαρκτών προβλημάτων στο πλαίσιο ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών που ενδιαφέρονται για το περιβάλλον.
- Καθαρισμός των υδάτων για τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας.
- Καταγραφή και δακτυλίωση πουλιών, με στόχο τη μελέτη και την προστασία

---

40 Close, D.H. (1999). Environmental movements and the emergence of civil society in Greece. *Australian Journal of Politics and History*, 45(1), pp. 52-64.

- του είδους τους.
- Παρεμβάσεις για τη βιομηχανική ρύπανση, με απώτερο στόχο την ποικιλόμορφη και ποικιλότροπη προστασία του περιβάλλοντος.
  - Πολιτική παρασκηνιακής παρέμβασης και άσκησης πίεσης (*lobbying*) πολιτικής και νομικής μορφής, σε θέματα διατήρησης και προστασίας της φύσης και του περιβάλλοντος.
  - Προβολή του αθλητισμού μέσα από τη διοργάνωση πανελληνίων αγώνων διάφορων αθλημάτων.
  - Πρόγραμμα βιώσιμης διαχείρισης φυσικών πόρων, που κατατείνει στην προστασία των οικοσυστημάτων και στη διαχείριση των απορριμμάτων.
  - Προσπάθειες εξεύρεσης εργασιών σε ανέργους, για τη μείωση του ποσοστού της ανεργίας ως μορφή κοινωνικής δράσης.
  - Προστασία υδάτινων και χερσαίων τμημάτων, για τη διατήρηση και προστασία των οικοσυστημάτων.
  - Πρωτοβουλίες για τη χρηστή και έλλογη διαχείριση των απορριμμάτων, με τη διάδοση και προβολή της ανακύκλωσης.
  - Συνεχείς και μαζικές καταγγελίες για την αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος της πόλης.
  - Αέναα εγχειρήματα για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, μελέτες για τον οικοτουρισμό και διαβήματα διάδοσης της βιολογικής καλλιέργειας στο πλαίσιο της αειφορικής ανάπτυξης.
  - Συντήρηση των διάφορων μνημείων μας, για την ανάδειξη και προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς^{41, 42}.

Κύριο μέλημα των περιβαλλοντικών οργανώσεων συνιστά η προστασία της φύσης, εφόσον η συνέχιση της καταστροφής της οδηγεί πιθανόν στην εξαφάνιση κάθε μορφής ζωής. Οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, επομένως, έχουν την ιδιαιτερότητα να αναπτύσσουν δράσεις σχετικά με τη διατήρηση και προστασία του περιβάλλοντος, μολονότι φέρουν ομόλογα χαρακτηριστικά με τις μεγάλες ΜΚΟ. Αρκετές δεκαετίες μετά το πέρας της εμφάνισής τους, αναπτύσσουν πλήθος δράσεων, με στόχο την επιτυχή έκβαση της περιβαλλοντικής προστασίας και διατήρησης της χώρας. Πλέον, αναφαίνεται ότι οι περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις μέσα από την ιστορική τους εξέλιξη, έχουν διαμορφώσει το χαρακτήρα τους και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν και παράγουν το περιβαλλοντικό τους έργο⁴³.

---

41 Αφουξενίδης, Α. (2006). Όψεις της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα: το παράδειγμα των περιβαλλοντικών και αντιρατσιστικών ΜΚΟ. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 16, σ.σ. 163-178.

42 Καλαντζής, Α. (2002). *Οι ΜΚΟ για την προστασία του περιβάλλοντος στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης.

43 Μποτετζάγιας, Ι. (2003). Η ομοσπονδία οικολόγων εναλλακτικών: το ελληνικό πράσινο πείραμα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 22, σ.σ. 69-105.

3.2. Η μετεξέλιξη της μορφής δραστηριοποίησης των ελληνικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Τη δεκαετία του '60 και του '70, ξεκίνησαν οι πρώτες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος οργανώσεις να αναπτύσσουν τη δράση τους ως σωματεία και σύλλογοι για τη διατήρηση της φύσης. Εν συνεχεία, εμφανίζονται νέες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος οργανώσεις, οι οποίες είναι αενάως στο προσκήνιο από τη δεκαετία του '70 έως και τη δεκαετία του '80. Κατά τη δεκαετία του '90 οι περιβαλλοντικές οργανώσεις σχηματοποιούνται, μορφοποιούνται και διαμορφώνονται κατόπιν απόκτησης πλήθους εμπειριών και ωρίμανσης των περιβαλλοντικών τους ιδεών. Η ελληνική εταιρεία προστασίας της Φύσης που ιδρύθηκε το 1951, συνιστά την πρώτη ελληνική οργάνωση περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια ομάδα μελών του Ελληνικού Ορειβατικού Συνδέσμου που ίδρυσε την εν λόγω οργάνωση⁴⁴.

Εντούτοις, ενώ αυξάνεται ο συνολικός αριθμός των περιβαλλοντικών οργανώσεων, από το 1995 έως το 1998 ο ρυθμός εμφάνισης των νέων περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων ακολουθεί συνεχώς να έχει πτωτική τάση. Όσον αφορά τις αυξομειώσεις τόσο στο συνολικό αριθμό των περιβαλλοντικών οργανώσεων όσο και στον αριθμό των νέων περιβαλλοντικών οργανώσεων, εξηγούνται στο πλαίσιο ερμηνείας των πολιτικών εξελίξεων στη χώρα αλλά και στη διεθνή κοινότητα. Στη Στοκχόλμη το 1972, τελέστηκε η διεθνής Διάσκεψη με θέμα το ανθρώπινο περιβάλλον. Οι εκπρόσωποι που συμμετείχαν στη διεθνή διάσκεψη ήταν από εκατόν δεκατρείς μη κυβερνητικές οργανώσεις, ενώ υφίστατο και απεσταλμένοι διαφόρων οργανισμών του Ο.Η.Ε. Η ημερομηνία της συνδιάσκεψης (5η Ιουνίου), καθιερώθηκε ως Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος. Στη συγκεκριμένη διάσκεψη επισημάνθηκαν τα περιβαλλοντικά αδιέξοδα που ήγειρε το παραδοσιακό καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης και, επίσης, τέθηκε ως πρωταρχικός στόχος η αφύπνιση της διεθνούς κοινότητας για τα περιβαλλοντικά θέματα. Η διεθνής Διάσκεψη στη Στοκχόλμη, αποτέλεσε ένα πολύ καθοριστικό παράγοντα, ούτως ώστε να ξεκινήσει στην Ελλάδα υπό τη μορφή εθνικών γραφείων ή παραρτημάτων η λειτουργία των μεγάλων διεθνών περιβαλλοντικών ΜΚΟ.

Στο Ρίο Ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας (3-14 Ιουνίου 1992), είκοσι χρόνια μετά τη διάσκεψη της Στοκχόλμης, συνέρχεται η Παγκόσμια Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, με θέμα «Περιβάλλον και Ανάπτυξη». Πρωταρχικός στόχος της συγκεκριμένης Συνδιάσκεψης αποτέλεσε η διεθνής συνεργασία για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Το αυξημένο ενδιαφέρον για περιβαλλοντική προστασία από το 2000 έως το 2004 και η διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 στην Αθήνα, προκάλεσαν κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των νέων περιβαλλοντικών

---

44 Μποτετζιάγιας, Ι. (2006). ΜΚ-ΠΟ και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα, μια προβληματική σχέση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 5, σ.σ. 71-95.

μη κυβερνητικών οργανώσεων. Ωστόσο, καταδεικνύεται ότι ενώ από το 2004 έως το 2006 ο αριθμός των νέων περιβαλλοντικών οργανώσεων μειώθηκε δραματικά, ο συνολικός αριθμός των συγκεκριμένων οργανώσεων παρέμεινε σταθερός⁴⁵.

Αναφορικά με την ιστορική εξέλιξη των ελληνικών περιβαλλοντικών οργανώσεων, διακρίνουμε από το ξεκίνημα της οργανωμένης δράσης τους έως και σήμερα την ύπαρξη τεσσάρων μεγάλων περιόδων. Η πρώτη περίοδος που διαρκεί έως τα τέλη της δεκαετίας του '70, συνυφαίνεται με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 και τις πρώτες μαζικές κινητοποιήσεις για το περιβάλλον. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε κατά την πρώτη ιστορική περίοδο την ανάπτυξη ορισμένων φυσιοδικών οργανώσεων με μικρή απήχηση. Η δεύτερη περίοδος ξεκίνησε και έληξε με το πέρας της δεκαετίας του '80. Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η άνθιση του οικολογικού πολιτικού κινήματος και η εκλογή του κόμματος των Οικολόγων. Στις απαρχές της δεκαετίας του '90 ξεκίνησε η τρίτη περίοδος και έληξε με το πέρας αυτής. Το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιόδου αυτής είναι, η δημιουργία των περισσότερων συγκαταρκινών περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων που υφίστανται έως σήμερα. Η αλλαγή της δεύτερης χιλιετίας σηματοδοτεί την τέταρτη και τελευταία περίοδο, η οποία διαρκεί έως σήμερα. Στην περίοδο αυτή παρατηρείται αυξανόμενη περιβαλλοντική αφύπνιση των πολιτών και ενηλικίωση των περιβαλλοντικών οργανώσεων⁴⁶.

Τα γενικά χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, σκιαγραφούν και αντικατοπτρίζουν τον τρόπο λειτουργίας τους. Επίσης, σημειώνεται ότι οι περισσότερες ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις συστάθηκαν εξ αρχής υπό τη νομική μορφή Αστικής Μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας. Η Γενική Συνέλευση που συνιστά το κυρίαρχο όργανο των οργανώσεων αυτών, συνέρχεται μια φορά ετησίως και εκλέγει το Διοικητικό Συμβούλιο. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, τα ιδρυτικά μέλη της Γενικής Συνέλευσης είναι ταυτόχρονα και μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου. Η διατήρηση έμμισθου τακτικού προσωπικού και η προσφορά εργασίας από εθελοντές, συνιστούν, επίσης, ορισμένα πρόσθετα κοινά χαρακτηριστικά των ελληνικών περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, που σκιαγραφούν τον τρόπο λειτουργίας τους⁴⁷.

Οι ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις χωρίζονται σε τέσσερις κύριες θεματικές κατηγορίες. Η πρώτη θεματική κατηγορία άπτεται της προστασίας και διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος σ' όλη την ελληνική επικράτεια.

---

45 Μποτετζάγιας, Ι. (2008). ΜΚΟ και Κοινωνία των Πολιτών, μια προβληματική σχέση: η περίπτωση των ελληνικών Περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27, σ.σ. 71-85.

46 Σπανού, Κ. (1995). *Οι απαρχές της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα. Η δυναμική της πολιτικό-διοικητικής ατζέντας στη διάρκεια της δικτατορίας, Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*. Αθήνα: Σάκκουλας.

47 Μποτετζάγιας, Ι. (2008). ΜΚΟ και Κοινωνία των Πολιτών, μια προβληματική σχέση: η περίπτωση των ελληνικών Περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27, σ.σ. 71-85.

Το αντικείμενο της δεύτερης θεματικής κατηγορίας, αφορά την αντιμετώπιση οικιστικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων σε αστικούς κυρίως χώρους. Ο σχεδιασμός πολιτικών παρεμβάσεων και πιέσεων υπάγεται στην τρίτη θεματική, ενώ στην τέταρτη θεματική εμπίπτουν οι περιβαλλοντικές οργανώσεις που ασχολούνται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Σ' όλα τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά των ελληνικών περιβαλλοντικών οργανώσεων, δύνανται να προστεθούν και να ενσωματωθούν και τα υπόλοιπα κοινά χαρακτηριστικά των ΜΚΟ. Κοντολογία, η δημοκρατική λήψη αποφάσεων, η απουσία του κερδοσκοπικού κινήτρου, η ελεύθερη συμμετοχή των πολιτών, η ανεξάρτητη δημοκρατική διοίκησή τους και η προαγωγή των δημοκρατικών και ουμανιστικών αρχών⁴⁸.

3.3. Οι στρατηγικές και μέθοδοι δράσης και πρακτικής των ελληνικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Οι δράσεις των ελληνικών περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, ακολουθούν τις αντίστοιχες διεθνείς οργανώσεις. Ειδικότερα, διαφαίνεται ότι παροτρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών στην περιβαλλοντική προστασία των χωρών τους, εφευρίσκοντας προσφυείς δράσεις και επιμέρους δραστηριότητες. Μερικές από αυτές είναι η συμμετοχή σε εθελοντικά προγράμματα δράσης για την προστασία ευαίσθητων οικοσυστημάτων ή σε προγράμματα περιβαλλοντικής ενημέρωσης του κοινού. Εν ολίγοις, θεσμοθετούν και οργανώνουν με τον τρόπο αυτό διαδικασίες ένταξης των πολιτών στην περιβαλλοντική προστασία και καλλιεργούν την επικοινωνία με τον πολίτη. Η καλύτερη οργάνωση των διεθνών περιβαλλοντικών οργανώσεων και η ουσιαστικότερη αξιοποίηση του εθελοντικού τους έργου, εντούτοις, διευκολύνεται και επιτυγχάνεται μέσα από τις παγιωμένες διαδικασίες συμμετοχής των πολιτών⁴⁹.

Σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική, οι ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις προωθούν την ανάπτυξη νέων επιστημονικά τεκμηριωμένων φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών στους πολίτες. Το παραπάνω επιτυγχάνεται μέσα από τη διάχυση της περιβαλλοντικής πληροφορίας στο ευρύ κοινό. Με την κατάλληλη ενημέρωση οι ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις έχουν ως στόχο την κινητοποίηση και ευαισθητοποίηση των πολιτών αναφορικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Οι ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις διαθέτουν ένα συμβουλευτικό χαρακτήρα, όσον αφορά τις ενημερωτικές δράσεις που αναπτύσσουν προς τις κυβερνήσεις. Στην πραγματικότητα δρουν ως σύμβουλοι

---

48 Μποτετζιάγας, Ι. (2008). *Οι έλληνες, η ανησυχία για το περιβάλλον και οι μη κυβερνητικές περιβαλλοντικές οργανώσεις. Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά/Δεξιά σήμερα*. Αθήνα: Σαββάλας.

49 McDuié-Ra, D. (2009). *Civil society, democratization and the search for human security: The politics of the environment, gender, and identity in Northeast India*. New York: Nova Science Publishers.

κρατικών φορέων γύρω από ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας⁵⁰.

Οι ευρείες περιβαλλοντικές οργανώσεις διαθέτουν ερευνητικές ομάδες που αναλαμβάνουν το σχεδιασμό και την εκπόνηση ερευνών, για τη λήψη δεδομένων και στοιχείων εν σχέσει με τα ανακλύπτοντα περιβαλλοντικά προβλήματα. Τα εμπειρικά δεδομένα που προκύπτουν απ' τις έρευνες αυτές, μετέρχονται για την παρουσίασή τους σε διάφορες ενημερωτικές εκθέσεις. Με τη χρήση των νέων επιστημονικών ευρημάτων, κατατείνουν μέσω των ενημερωτικών εκθέσεων στην ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των πολιτών συλλήβδην. Επιπρόσθετα, δύνανται να μετέλθουν όλα τα επιστημονικά δεδομένα που αντλούνται από τις προκειμένες έρευνες, ως αποδεικτικά στοιχεία για την άσκηση πίεσης προς τις κυβερνήσεις, με στόχο την ανάληψη δράσης από αυτές.

Σε μέσες άκρες, υποστηρίζεται ότι ο συγκαρινός ρόλος των διεθνών άλλα και των εγχώριων οργανώσεων, καθίσταται περισσότερο εποπτικός και ελεγκτικός απέναντι στις κυβερνήσεις. Εν προκειμένω, καταφαίνεται ότι οι περιβαλλοντικές οργανώσεις μορφοποιούν και διαμορφώνουν μια νέα τάση, η οποία προωθεί την οργανωμένη και συντεταγμένη συμμετοχή των πολιτών σε πλείστες δράσεις. Ο σύγχρονος ρόλος τους απέναντι στους πολίτες, συνεπώς, μοιάζει να είναι περισσότερο παρακινητικός για την αύξηση της συμμετοχής τους. Εν κατακλείδι, αξίζει να αναφερθεί ότι οι ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις, αντιμετωπίζουν το έργο τους πληρέστερα, καθότι έχουν εισέλθει σε μια νέα φάση «ενηλικίωσης», αφού ακολουθούν το δρόμο που έχουν χαράξει οι αντίστοιχες διεθνείς οργανώσεις.

4. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Όλες οι ελληνικές περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα συγκεκριμένο αριθμό εξωτερικών και εσωτερικών αντιστάσεων και προσκομμάτων. Σίγουρα, για να επιλυθούν οι προαναφερόμενες παθογένειες, είναι ευκαταίο τόσο οι ελληνικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ όσο και η πολιτεία αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες, να αντιληφθούν το μέγεθος των προβλημάτων που ανακλύπτον απ' την καταστροφή του περιβάλλοντος, έτσι ώστε να δράσουν με στόχο μια ουσιαστική και αποτελεσματική περιβαλλοντική προστασία. Η δημιουργία δομών εκπροσώπησης και ακρόασης των πολιτών από τις ελληνικές μη κυβερνητικές περιβαλλοντικές οργανώσεις, προτείνεται ως ένα μέτρο για την αντιμετώπιση των συγκεκριμένων ζητημάτων. Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται ότι η συνεργασία με κρατικούς φορείς, η συγκρότηση δομών οργανωμένης δράσης και συστηματικής επικοινωνίας μεταξύ των οργανώσεων και η ισορροπημένη

---

50 Bendell, J. (2000). *Terms for endearment business, NGOs and sustainable development*. Sheffield: Greenleaf.

εισροή χρηματικών πόρων, συντείνουν στην παραγωγή εμπροσθοβαρούς και απτού έργου για τις οργανώσεις αυτές.

Οι μη κυβερνητικές ελληνικές περιβαλλοντικές οργανώσεις, συνιστούν στην πραγματικότητα συλλογικές μορφές οργάνωσης και διεκδίκησης των δικαιωμάτων και συμφερόντων των πολιτών. Υπό τη μορφή αυτή, ενισχύεται και εμπλουτίζεται το δημοκρατικό μοντέλο από την αυξημένη συμμετοχή των πολιτών στις μη κυβερνητικές οργανώσεις. Ειδικότερα, αναφαίνεται ότι οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, διεκδικούν τα αυτονόητα δικαιώματα των πολιτών στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας. Η συμμετοχή των πολιτών στις δράσεις των περιβαλλοντικών οργανώσεων, άλλωστε, είναι απαραίτητη για την έγκαιρη και τελέσφορη αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών θεμάτων⁵¹.

Η δυναμική των πολιτών τροφοδοτεί τα περιβαλλοντικά κινήματα στο έπακρο, ενώ ο χώρος των κοινωνικά και περιβαλλοντικά αποκλεισμένων ανατροφοδοτεί εθελοντικά το ανθρώπινο δυναμικό τους. Οι ελληνικές περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, συνεπώς, καταλαμβάνουν μέσα στη συλλογική, πολιτισμική και κοινωνική δημιουργία μια ενδιάμεση θέση και χώρο, έχοντας τη δυνατότητα συγκρότησης και κατασκευής κοινωνικών μορφών, αξιών και σημασιών. Πέραν των άλλων, διαφαίνεται ότι το οικολογικό κίνημα λειτουργεί οιονεί ως μία υποσχόμενη νέα πρόταση, η οποία συνάδει με τον πολιτισμό μας. Το κράτος οφείλει να καλεί σε διάλογο τις περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τις φωνές των απόψεων που εκπροσωπούν και μεταφέρουν. Οι πολίτες από τη μεριά τους, πρέπει να συμμετέχουν στις περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις και να εμπιστεύονται τις οργανωμένες και συντεταγμένες ενέργειες και δράσεις τους.

Εν κατακλείδι, τονίζεται ότι οι περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις είναι το όχημα για την εξασφάλιση της διαγενεακής περιβαλλοντικής κληρονομιάς, ενώ οι πολίτες συνιστούν τους επιβάτες του οχήματος. Στην ουσία, παράσχουν τις απαραίτητες εγγυήσεις με τις πράξεις και τη φερεγγυότητά τους, για την εξασφάλιση της καλύτερης ποιότητας ζωής και της βιωσιμότητας του πλανήτη. Μεταβλητές όπως είναι η αύξηση του βαθμού ανεξαρτησίας των περιβαλλοντικών οργανώσεων από πολιτικούς φορείς, η διαφάνεια στην επιλογή διοίκησης της οργάνωσης, η διαμόρφωση μόνιμων δομών εκπαίδευσης και κατάρτισης εθελοντών για την προώθηση πράσινων συμπεριφορών και η διατήρηση της εξειδίκευσης των εργαζόμενων, διαδραματίζουν βαρύνοντα ρόλο στην υψηλή απήχησή τους⁵².

---

51 Αφουξενίδης, Α. (2012). *ΜΚΟ στην Ελλάδα*. Στο: http://edo-mko.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=267 (προσπελάστηκε στις 15/06/2017).

52 ΙΣΤΑΜΕ (2006). *Ο ρόλος και η Συμμετοχή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στα Μοντέλα Πολιτικής Διακυβέρνησης του Μέλλοντος. Προτάσεις και προσαρμογή στα πλαίσια της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Ίδρυμα Ανδρέας Παπανδρέου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Wallace, T. (2005). Διλήμματα των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δούρειοι Ίπποι του παγκόσμιου νεοφιλελευθερισμού. Στο Γ. Παπαμιχαήλ (Επιμ.), *Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και κυρίαρχη πολιτική* (σ.σ. 31-52). Αθήνα: The Monthly Review Imprint.
- Ανθόπουλος, Χ. (2003). Πολιτικά Κόμματα και ΜΚΟ. Στο Δ. Τσάτσος & Ξ. Κοντιάδης (Επιμ.), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων* (σ.σ. 175-191). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Αφουξενίδης, Α. & Γαρδίκη, Μ. (2014). Χαρτογραφώντας την κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα σήμερα: προβλήματα και προοπτικές. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 143, σ.σ. 33-53.
- Αφουξενίδης, Α. (2006). Όψεις της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα: το παράδειγμα των περιβαλλοντικών και αντιρατσιστικών ΜΚΟ. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 16, σ.σ. 163-178.
- Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 138, τεύχος 1, 5 Ιουλίου 1999.
- ΙΣΤΑΜΕ (2006). *Ο ρόλος και Συμμετοχή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στα Μοντέλα Πολιτικής Διακυβέρνησης του Μέλλοντος. Προτάσεις και προσαρμογή στα πλαίσια της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Ίδρυμα Ανδρέας Παπανδρέου.
- Καλαντζής, Α. (2002). *Οι ΜΚΟ για την προστασία του περιβάλλοντος στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης.
- Μποτετζάγιας, Ι. (2003). Η ομοσπονδία οικολόγων εναλλακτικών: το ελληνικό πράσινο πείραμα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 22, σ.σ. 69-105.
- Μποτετζάγιας, Ι. (2006). ΜΚ-ΠΟ και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα, μια προβληματική σχέση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 5, σ.σ. 71-95.
- Μποτετζάγιας, Ι. (2008). ΜΚΟ και Κοινωνία των Πολιτών, μια προβληματική σχέση: η περίπτωση των ελληνικών Περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27, σ.σ. 71-85.
- Μποτετζάγιας, Ι. (2008). *Οι έλληνες, η ανησυχία για το περιβάλλον και οι μη κυβερνητικές περιβαλλοντικές οργανώσεις. Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά/Δεξιά σήμερα*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Μποτετζάγιας, Ι. (2013, 28 Απριλίου). Τα αιολικά πάρκα, το NIMBY και η πραγματικότητα. *Αυγή της Κυριακής – Οικοτριβές*, Α4.
- Σημίτη, Μ. (2002β). Κεντρικές και περιφερειακές μη κυβερνητικές οργανώσεις:

- Η συγκρότηση ενός κοινωνικού δικτύου στη διεθνή κοινότητα. Στο Π. Σκλιάς & Α. Χουλιάρας (Επιμ.), *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών* (σ.σ. 73-89). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Σημίτη, Μ. (2014). Κράτος και εθελοντικές οργανώσεις την περίοδο της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, σ.σ. 36-61.
- Σκλιάς, Π. & Χουλιάρας, Α. (2002). Εισαγωγή: Η Γεωγραφία των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Στο Π. Σκλιάς & Α. Χουλιάρας (Επιμ.), *Η Διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών* (σ.σ. 13-28). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Σπανού, Κ. (1995). *Οι απαρχές της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα. Η δυναμική της πολιτικό-διοικητικής ατζέντας στη διάρκεια της δικτατορίας, Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Συρακούλης, Κ., Φεφές, Μ. & Πούλιου, Α. (2009). *Οδηγός για το περιβάλλον: Οργάνωση και λειτουργία περιβαλλοντικών οργανώσεων*. Αθήνα: WWF Ελλάς.

Ξενόγλωσση

- Anheier, H.K. (2004). *Civil society: Measurement, evaluation, policy*. London: Earthscan.
- Aras, G. & Crowther, D. (2010). Non-Governmental CSR: An Agenda for Research. In G. Aras & D. Crowther (Eds.), *NGOs and Social Responsibility*. Bingley: Emerald.
- Arenas, G., Lozano, J.M. & Albared, L. (2009). The role of NGOs in CSR: Mutual perceptions among stakeholders. *Journal of Business Ethics*, 88(1), pp. 157-197.
- Atack, I. (1999). Four criteria of development NGO. *Legitimacy World Development*, 27(5), pp. 855-864.
- Atkinson, R. & Davoudi, S. (2001). The concept of social exclusion the European Union: context development and possibilities. *Journal of Common Market Studies*, 38(3), pp. 427-448
- Bello, W. (2006). The rise of the relief-and-reconstruction complex. *Journal of International Affairs*, 59(2), pp. 281-296.
- Bendell, J. (2000). *Terms for endearment business, NGOs and sustainable development*. Sheffield: Greenleaf.
- Boli, J. & Thomas, M. (1999). *Constructing World Culture, International Non-governmental Organization Since 1875*. California: Stanford University Press.
- Botetzagias, I. (2000b). Winning the Battles, Losing the War? The impact of the Greek ENGOS on the Greek Environmental Movement. *Paper present-*

- ed at the International Sociological Association and British Sociological Association Conference, Manchester.*
- Close, D.H. (1999). Environmental movements and the emergence of civil society in Greece. *Australian Journal of Politics and History*, 45(1), pp. 52-64.
- Dekker, P. (2004). The Netherlands. From private initiatives to non-profit hybrids and back? In A. Evers & J. Laville (Eds.), *The third sector in Europe* (pp. 144-166). London: Edward Elgar.
- Dreiling, M. & Wolf, B. (2001). Environmental Movement Organizations and political strategy. *Organization and Environment*, 14(1), pp. 34-54.
- Drucker, F.P. (1992). *Managing the Non-Profit Organization: Principles and Practices*. London: Collins.
- ECB (2013). *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey*. Frankfurt: European Central Bank.
- Edwards, M. & Hulme, D. (1998). Too close for comfort? The impact of official aid on non-governmental organizations. *Current Issues in Comparative Education*, 1(1), pp. 961-973.
- EKKE (1998). *Index of ENGOs; Statistical analysis of the results of a research on ENGOs*. Athens: EKKE.
- Johnston, L. (2006). Transnational security governance. In J. Wood & B. Dupont (Eds.), *Democracy, society and the governance of security* (pp. 33-51). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaldor, M. (2003). *Global civil society. An answer to War*. Cambridge: Polity Press.
- Karamichas, J. & Botetzagias, I. (2003). Green Party factionalism: The case of the Ecologists-Alternatives of Greece. *South European Society and Politics*, 8(3), pp. 65-93.
- Kousis, M., della Porta, D. & Jimenez, M. (2008). Southern European Environmental Movements in comparative perspective. *American Behavioral Scientist*, 51(11), pp. 1627-1647.
- Lewis, D. (2001). *The management of Non Governmental Development Organizations*. London: Routledge.
- McDuie-Ra, D. (2009). *Civil society, democratization and the search for human security: The politics of the environment, gender, and identity in North-east India*. New York: Nova Science Publishers.
- Ohanyan, A. (2009). Policy wars for peace: Network model of NGO behavior. *International Studies Review*, 11(3), pp. 475-501.
- Otto, D. (1996). Non-Governmental Organizations in the United Nations System: The Emerging Role of International Civil Society. *Human Rights Quarterly*, 18(1), pp. 107-141.
- Rodrigues, M.G. (2011). Rethinking the impact of transnational advocacy net-

- works. *New Global Studies*, 5(2), pp. 1-21.
- Sen, B. (1987). Self-Evaluation: Issues of Concern. *World Development*, 15, pp. 161-167.
- Spanou, C. (1995b). Public Administration and the Environment: The Greek Experience. In M. Skourtos & K. Sofoulis (Eds.), *The Environmental Policy in Greece: Analyzing the environmental issue through the social sciences* (pp. 115-175). Athens: Typothito-Dardanos.
- Wahl, P. (1997). *Mythos un Realitaent internationaler zivilgesellschaft, venetz und verstick. Nicht vegierrugsorganisationer als gessellschaftfiliche Produkti vkraft*. Minister: Westfaelisches Dampfboot.
- Wallace, T. (1997). New development agendas: changes in UK NGO policies and procedures. *Review of African Political Economy*, 24(71), pp. 35-55.
- Zyglidopoulos, S.C. (2002). The social and environmental responsibilities of multinationals: Evidence from the brent spar case. *Journal of Business Ethics*, 36(1/2), pp. 141-151.

Ιστοσελίδες

- Αφουξενίδης, Α. (2012). *ΜΚΟ στην Ελλάδα*. Στο: http://edo-mko.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=267 (προσπελάστηκε στις 15/06/2017).
- Ένωση Πολιτών για την παρέμβαση (2017). *Οι θέσεις μας*. Στο: <http://www.koinoniapoliton.gr/tautohta/oi-theseis-mas.html> (προσπελάστηκε στις 10/06/2017).
- IOBE. *Ειδική μελέτη για τους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς των ΜΚΟ*. Στο: <http://www.iobe.gr> (προσπελάστηκε στις 12/06/2017).
- Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ., Καναβιτσά, Ε. & Φλεβοτόμου, Μ. (2017). *Μια Αποδοτικότερη Πολιτική για την Καταπολέμηση της Ακραίας Φτώχειας*. Στο: http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/05/ftwxeia_new_4_5_2017.pdf (προσπελάστηκε στις 10/06/2017).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Νοβάκος Ιωάννης Ν.** είναι ειδικός παιδαγωγός και Προϊστάμενος του ΚΕ.Δ.Δ.Υ. Λασιθίου. Επίσης, είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου με ειδίκευση στην ειδική αγωγή, πτυχίου κοινωνιολογίας και διδασκαλείου ειδικής αγωγής, όλα αποκτημένα από το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Τέλος, είναι συγγραφέας τριών επιστημονικών συγγραμμάτων, με τίτλους «**Επισκόπηση της Συμμετοχικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα**» εκδόσεων «Θερμαϊκός-Ιανός», «**Διοίκηση Οργανισμών (ΚΕ.Δ.Δ.Υ.) διαμέσου της χαρισματικής ηγεσίας**» εκδόσεων «Ζυγός» και «**Η συμβολή της υπολογιστικής τεχνολογίας στη διδασκαλία**

των ατόμων με ειδικές μαθησιακές δυσχέρειες» εκδόσεων «Ζυγός». Στοιχεία
Επικοινωνίας: novakos@sch.gr.

Μενελάου Νίκη

**Πόσο απειλούν τους νέους
και την ποιότητα στην πληροφορία
οι Διαδικτυακές Δημοσιεύσεις;**

Περίληψη

Στο κείμενο εξετάζεται η ενδεχόμενη απειλή για την ποιότητα στην πληροφορία με τις διαδικτυακές δημοσιεύσεις και οι συνέπειές της, ιδιαίτερα για τους νέους. Εκτός από τις θετικές αλλαγές στις νέες τάσεις των μέσων, γίνεται ευρεία αναφορά στις αρνητικές και ιδιαίτερα στο πόσο ευάλωτοι είναι οι χρήστες των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης με πρόσφατα και παλαιότερα παραδείγματα. Εξετάζεται ακόμα ο ρόλος της εκπαίδευσης στη χρήση των ψηφιακών μέσων και στην ενασχόληση του νέου με την κοινωνική και την πολιτική ζωή. Παρουσιάζεται μελέτη για την εμπλοκή του πολίτη στα νέα μέσα η οποία καταδεικνύει ότι φοιτητές που παρακολούθησαν μάθημα για τη χρήση των ψηφιακών μέσων παρουσίασαν αυξημένη ικανότητα κατανόησης, αξιολόγησης και ανάλυσης μηνυμάτων που λαμβάνονται μέσω των νέων μέσων. Η συγγραφέας ασχολείται τέλος με το εγγύς μέλλον της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Το παρόν άρθρο αποτελεί εμπλουτισμένη μορφή της ομότιτλης προφορικής ανακοίνωσης που παρουσιάστηκε στο συνέδριο με θέμα: «Πρώιμες παρεμβάσεις στη Συμβουλευτική και Επαγγελματική Αγωγή: Νέες Τάσεις» που διοργανώθηκε από τη Σχολή Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Frederick στη Λεμεσό στις 8-9 Μαΐου 2015 και δεν έχει συμπεριληφθεί στα πρακτικά εργασιών του εν λόγω συνεδρίου.

Παραπομπή: Μενελάου, Ν. (2018), Πόσο απειλούν τους νέους και την ποιότητα στην πληροφορία οι Διαδικτυακές Δημοσιεύσεις;, *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 6/2018, σ.σ. 103-120. Στο: <http://politika.inpatra.gr>

Λέξεις-κλειδιά: διαδικτυακές δημοσιεύσεις, ποιότητα, πληροφορίες

To which extent do Internet Postings threaten youth and the quality of information?

Abstract

The text examines the possible threat to the quality of information with internet postings and its consequences, especially for young people. Apart from the positive changes in new media trends, the text refers widely to the negative ones, particularly to the vulnerability of social media users, with the demonstration of recent and older examples. Additionally, the role of literacy in the digital media is looked into and in the participation of young people in the social and political life. Research is presented regarding the participation of the citizen in the new media which proves that students taught how to use the digital media demonstrated a higher ability to understand, evaluate and analyze new media messages. Finally, the writer concentrates on the near future of the use of the social media.

*«Το να μαθαίνει κανείς
χωρίς να σκέφτεται προκαλεί σύγχυση,
αλλά το να σκέφτεται χωρίς να μαθαίνει
είναι επικίνδυνο»*

Κομφούκιος

Keywords: internet postings, quality, information

1. Εισαγωγή

«Οκτώβριος 1969, Ερευνητικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου Stanford (Stanford Research Institute – SRI)»: Σε ένα μικρό δωμάτιο μια ομάδα ειδικών στους υπολογιστές στεκόταν γύρω από την οθόνη ενός υπολογιστή. Την ίδια στιγμή, στην άλλη άκρη της πολιτείας, στο Πανεπιστήμιο UCLA του Los Angeles, σε ένα αντίστοιχο δωμάτιο υπήρχε ένα παρόμοιο σκηνικό. Όταν οι λέξεις που εμφανίστηκαν στην οθόνη του Los Angeles ήταν οι ίδιες με εκείνες στο Stanford, η πρώτη συνομιλία μεταξύ δυο χρηστών υπολογιστών είχε επιτευχθεί και το ARPAnet είχε γεννηθεί...»

Όταν εμφανίζεται ένα καινούριο μέσο, το οποίο αλλάζει και πρακτικά τη χρήση του χρόνου από το κοινό, στην αρχή αντιμετωπίζεται με καχυποψία. Απαιτείται καιρός για να αποδειχτεί η χρησιμότητα ή όχι του καινούριου μέσου. Η εμφάνιση των οπτικοακουστικών μέσων που ακολούθησε τα έντυπα

μέσα, τις εφημερίδες και τα περιοδικά και την πληροφόρηση του κοινού από αυτά, (με την επιτρεπόμενη έκταση των άρθρων που παρείχαν στον αναγνώστη λεπτομερέστερη πληροφόρηση αλλά πολλές φορές αντί για αντικειμενικότητα εξέθεταν την υποκειμενική κρίση του γράφοντα), αντιμετωπίστηκε και αυτή με δισταγμό στη αρχή. Έτσι και σήμερα, η ικανότητα του να δημοσιεύει κανείς ειδήσεις στο διαδίκτυο προκαλεί προβληματισμό σχετικά με το επίπεδο και την ποιότητα των δημοσιεύσεων αυτών.

Εγείρεται λοιπόν το ερώτημα αν απειλείται η ποιότητα στην πληροφορία με τις διαδικτυακές δημοσιεύσεις.

Η Kendyl Salcito (2009)¹, στο θέμα των θετικών και αρνητικών συνεπειών αυτής της «ευρείας αλλαγής» όπως την ονομάζει, δηλαδή της νέας τάσης των μέσων, ισχυρίζεται ότι οι θετικές συνέπειες είναι: α) η διαδραστικότητα, η αυξανόμενη ικανότητα του κοινού να ψάχνει την πληροφορία από μόνο του και να επικοινωνεί διαδικτυακά με ιστοσελίδες ειδήσεων, β) η αυξανόμενη πρόσβαση του κοινού σε διαφορετικά είδη μέσων που αυτόματα σημαίνει και πρόσβαση σε μεγαλύτερη ποικιλία περιεχομένου, γ) η μειωμένη δυνατότητα «χειραγώγησης» των μεγάλων ειδησεογραφικών οργανισμών που σημαίνει λιγότερη δύναμη για διαμόρφωση των ειδήσεων και χειραγώγηση της κατανόησης των γεγονότων από το κοινό, δ) οι νέες δυναμικές μέθοδοι είδησης μέσω της τεχνολογίας multi-media και ε) η διασύνδεση των ειδήσεων που μπορεί να σημαίνει περισσότερες πηγές για τη διασταύρωσή τους και ότι οι αρνητικές συνέπειες είναι: α) η αύξηση στη «δημοσιογραφία της υπόθεσης», δηλαδή της ανυπόστατης γνώμης και της φήμης που βλέπει τη δημοσιογραφική αξιοπιστία και η αύξηση της έλλειψης ελέγχου ανάμεσα σ' αυτούς που δημοσιεύουν στο διαδίκτυο, β) η πίεση να πέσουν τα επίπεδα ηθικής και να δραματοποιούνται τα γεγονότα, γ) η διαμαρτυρία του κοινού για τον τρόπο με τον οποίο τα «πανταχού παρόντα μέσα» παραβιάζουν την ιδιωτική ζωή, δ) η σύγχυση για το ποιος τελικά είναι ο δημοσιογράφος αφού ο καθένας μπορεί να δημοσιεύει και ε) ο ηθικός «ίλιγγος» σχετικά με τις αξίες στα μέσα, την ειδησεογραφική αξία και αξιοπιστία. Ποια είναι τα κατάλληλα επίπεδα γι' αυτά τα «διάφορα μέσα»;

2. Σύγχυση για το ποιος είναι ο δημοσιογράφος αφού ο καθένας μπορεί να δημοσιεύσει

Το ζήτημα της σύγχυσης για το ποιος είναι ο δημοσιογράφος σήμερα αξίζει να τύχει διερεύνησης. Ο καθένας μπορεί να δημοσιεύει αφού τα νέα μέσα (διαδίκτυο, ιστοσελίδες, ιστολόγια, μέσα κοινωνικής δικτύωσης) σε αντίθεση με τα παραδοσιακά (εφημερίδες, περιοδικά, τηλεόραση, ραδιόφωνο), παρέχουν την ευκαιρία σε όλους να καθίστανται πηγές της πληροφορίας. Διαβάζουμε στον Κώδικα

---

1 Kendyl, S., *Online Journalism Ethics, New Media Trends*. Στο: http://www.journalismethics.info/online_journalism_ethics/new_media_trends.htm (προσπελάστηκε στις 12/11/ 2016)

Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας της Κυπριακής Επιτροπής Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας² ότι τα ΜΜΕ και οι λειτουργοί τους έχουν υποχρέωση να παρέχουν έγκυρη πληροφόρηση στους καταναλωτές. Οι επίσημες ιστοσελίδες των εφημερίδων βεβαίως έχουν την υποχρέωση να λειτουργούν σύμφωνα με Κώδικες. Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση που αντί για λειτουργούς των μέσων έχουμε τον κάθε πολίτη ο οποίος μέσω της τεχνολογίας μπορεί να στείλει πληροφορίες, έγκυρες ή όχι, σε ασύλληπτα μεγάλους αριθμούς παραληπτών ταυτόχρονα; Ακόμα, τι συμβαίνει όταν σήμερα έχουμε και τα ιστολόγια (blogs) τα οποία αποτελούν μορφή διαδικτυακής δημοσιογραφίας της οποίας φορείς είναι χρήστες του διαδικτύου που δεν έχουν επαγγελματική σχέση με τα ΜΜΕ και έτσι δεν υπόγονται σε έλεγχο από τις αρμόδιες αρχές; Είναι πολύ χρήσιμο και ενδιαφέρον να αναρωτηθεί κανείς για το μέλλον τέτοιων μέσων και πώς θα μπορούν να επηρεάσουν κοινωνικά κινήματα και κοινωνίες και να συμβάλουν στη βελτίωσή τους. Πώς βοηθά η τεχνολογία αυτή στη διοργάνωση διαμαρτυριών ανά τον κόσμο και στην αποστολή προσωπικών μηνυμάτων σε μεγάλα ακροατήρια; Ποιες είναι οι επιπτώσεις της είσπραξης μηνυμάτων σταλμένων από τα νέα μέσα από μεγάλα ακροατήρια; Μπορεί να συμβάλει η είσπραξη αυτή στην καταπολέμηση της ανισότητας και της αδικίας; Μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη αλλαγής στον τρόπο δράσης των ιθύνοντων ανά τον κόσμο;

Κατά τον Κομφούκιο, το να μαθαίνει κανείς χωρίς να σκέφτεται προκαλεί σύγχυση, αλλά το να σκέφτεται χωρίς να μαθαίνει είναι επικίνδυνο. Σήμερα που ο καθένας μπορεί να είναι δημοσιογράφος η δήλωση αυτή θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Το να «τσιμπά» κανείς απόψεις από το διαδίκτυο και συχνά μόνο από μια πηγή του, μπορεί να τύχει να είναι αξιόπιστη ενέργεια, μπορεί όμως και όχι. Οι Leonhardt, D. και Thompson, S. (2017)³ δίνουν έναν ορισμό για τις ψευδείς ειδήσεις λέγοντας ότι «οι ψευδείς ειδήσεις, (fake news) είναι τύπος κίτρινοισμού ή προπαγάνδας που αποτελείται από εσκεμμένη παραπληροφόρηση ή πληροφόρηση με στόχο την εξαπάτηση που διαχέεται από τα παραδοσιακά μέσα, τα οπτικοακουστικά μέσα ή τα διαδικτυακά μέσα κοινωνικής δικτύωσης». Ως αποτέλεσμα, το να κοινοποιεί κανείς ειδήσεις στο ευρύ κοινό χωρίς να τις διασταυρώνει, δηλαδή χωρίς «τριγωνοποίηση», είναι επικίνδυνο. Αυτό σημαίνει ότι σκέφτεται κανείς και εκφράζεται πρόχειρα σε σχέση με την πληροφορία που λαμβάνει χωρίς να μαθαίνει τα πραγματικά γεγονότα από διάφορες πηγές. Η κατάσταση αυτή καθίσταται σοβαρότερη με την ιλιγγιώδη ταχύτητα με την οποία ιδέες και δράσεις που δεν βασίζονται σε διασταυρωμένη πληροφόρηση μπορούν να διαδοθούν στο διαδίκτυο. Καθαρό παράδειγμα αυτής της άποψης είναι η παραπομπή στον Μάρτιν Λούθερ Κιγκ, στην οποία αναφέρεται ένα

2 Επιτροπή Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας, Κώδικας Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας, Στο: http://www.cmcc.org.cy/code_practice2_gr.html (προσπελάστηκε στις 17/1/2018)

3 Leonhardt, D., Thompson, S., A., Trump's Lies. New York Times. Στο: <https://www.nytimes.com/interactive/2017/06/23/opinion/trumps-lies.html> (προσπελάστηκε στις 18/1/2018)

μπλοκ προγράμματος σπουδών του Πανεπιστημίου Κορνέλ⁴, που προσέλαβε τεράστιες διαστάσεις στο Facebook μετά που μια χρήστης με το όνομα κα Ντόβυ δημοσίευσε τα ακόλουθα:

Θα θρηνήσω τον χαμό χιλιάδων πολύτιμων ζώων, αλλά δεν θα χαρώ τον θάνατο ούτε μιας ζωής, ούτε ακόμα του εχθρού: «Το να επιστρέφεις το μίσος πολλαπλασιάζει το μίσος, προσθέτοντας βαθύτερο σκοτάδι σε μια νύχτα χωρίς αστέρια. Το σκοτάδι δεν μπορεί να διώξει το σκοτάδι, μόνο το φως μπορεί να το κάνει αυτό. Το μίσος δεν μπορεί να διώξει το μίσος, μόνο η αγάπη μπορεί να το κάνει αυτό». ΜΛΚ Τζούνιορ

Τα εισαγωγικά αρχίζουν μετά την πρώτη πρόταση. Όμως, κάποιος αντέγραψε όλο το δημοσίευμα και για κάποιο λόγο αφαίρεσε τα εισαγωγικά. Έτσι, η πρώτη πρόταση παρουσιάστηκε ως μέρος της παραπομπής στη δήλωση του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ. Ακολούθως η παραπομπή στάλθηκε ξανά από τον Πεν Τζίλετ στους 1.6 εκατομμύρια φίλους του στο facebook και αντιλαμβάνεστε τις διαστάσεις που πήρε. Τέτοιοι καταρράκτες πληροφοριών αυξάνονται δραματικά με τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης αφού με το πάτημα ενός κουμπιού δημοσιεύονται ξανά και ξανά.

3. Οι κίνδυνοι για τους ευάλωτους χρήστες των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης

Ο Brian Jung (2013)⁵, σχολιάζοντας τις αρνητικές επιπτώσεις των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην κοινωνία, αναφέρει ότι η αμεσότητα που παρέχεται από αυτά είναι διαθέσιμη όχι μόνο στους φίλους, αλλά και σε αρπακτικά. Εστιάζει στην τρωτότητα των παιδιών έναντι του διαδικτυακού εκφοβισμού κατά τον οποίο «οι δράστες, ανώνυμα ή ακόμα παρουσιάζόμενοι ως άτομα που χαίρουν εμπιστοσύνης από τα θύματά τους, τρομοκρατούν τα άτομα στην παρουσία των φίλων ή συμμαθητών τους». Η απελπισία αυτών των διαδικτυακών επιθέσεων μπορεί να αφήσει βαθιές ψυχικές πληγές και σε μερικές περιπτώσεις τα θύματα οδηγούνται ακόμα και στην αυτοκτονία. «Η ανωνυμία που παρέχει το διαδίκτυο μπορεί να δώσει την ευκαιρία για εξωτερίκευση σκοτεινών τάσεων που θα μπορούσαν σε άλλες περιπτώσεις να καταπιεστούν», προσθέτει. «Ο διαδικτυακός εκφοβισμός έχει εξαπλωθεί ευρέως ανάμεσα στη νεολαία με το 42% των νέων να αναφέρουν ότι υπήρξαν θύματά του, σύμφωνα με ρεπορτάζ του CBS το 2010».

Η Σόνια Λίβιγκστοουν (2012)⁶, Καθηγήτρια στο Τμήμα «ΜΜΕ και

---

4 Cornell University, *The internet and the Spread of False information, Networks, Course blog for INFO 2040/CS 2850/Econ 2040/SOC 2090*. Στο: <http://blogs.cornell.edu/info2040/2011/11/10/the-internet-and-the-spread-of-false-information/> (προσπελάστηκε στις 20/11/ 2016)

5 Jung, B. *The Negative Effect of Social Media on Society and Individuals*. Στο: <http://smallbusiness.chron.com/negative-effect-social-media-society-individuals-27617.html> (προσπελάστηκε στις 13/1/2016)

6 Livingstone, S., *How children engage with the internet*. Στο: <http://www.socialsciencespace.com/2012/07/sonia-livingstone-on-children-and-the-internet/> (προσπελάστηκε στις 3/3/2017)

Επικοινωνιών» του Πανεπιστημίου “The London School of Economics and Political Science”, επισημαίνει ότι εκτός από τον διαδικτυακό εκφοβισμό, ο άλλος κοινός κίνδυνος στη χρήση του διαδικτύου είναι η έκθεση σε πορνογραφικό υλικό, αλλά αυτοί οι κίνδυνοι εξακολουθούν να παραμένουν σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Ο κίνδυνος για τον οποίο υπάρχει η μεγαλύτερη ανησυχία είναι ο εντοπισμός και η σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών και ιδιαίτερα των ευάλωτων παιδιών από άγνωστους, παιδόφιλους, “weirdos” όπως τους ονομάζουν τα ίδια τα παιδιά. Σε ποιοτική έρευνα που έγινε με δείγμα 25000 παιδιών σε 25 διαφορετικές γλώσσες, με τη συνέντευξη ως το εργαλείο συλλογής πληροφοριών αφού στόχος της ερευνητικής δράσης ήταν η συλλογή πληροφοριών σε βάθος, η ερευνήτρια και η ομάδα της σκέφτηκαν πολύ σοβαρά τη διατύπωση της ερώτησης σε παιδιά που δεν ήταν ενήμερα για τον κίνδυνο αυτό λόγω ηθικής δεοντολογίας. Έπειτα, το θέμα ήταν πώς αποφασίζει κανείς τι είναι κίνδυνος, αφού πολλά παιδιά χρησιμοποιούν το διαδίκτυο με σκοπό να κάνουν νέους φίλους. Οι «νέοι φίλοι» όμως είναι «άγνωστοι» πριν τους γνωρίσει κανείς. Έτσι το να ξεχωρίσει ένα παιδί ποιοι άγνωστοι έχουν την προοπτική να γίνουν νέοι φίλοι και ποιοι να το βλάψουν, είναι μια πολύ λεπτή απόφαση που ζητά κανείς από αυτό.

Το περιεχόμενο που δημοσιεύεται στο διαδίκτυο μπορεί να καταστεί επικίνδυνο ακόμα και για την επαγγελματική σταδιοδρομία κάποιου. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την μη πρόσληψή του, τη μη προαγωγή του ή ακόμα και για την απόλυσή του.

Τα άτομα πρέπει να γνωρίζουν ότι οι πληροφορίες που δημοσιεύουν μέσω των διαθέσιμων σελίδων κοινωνικής δικτύωσης τους επηρεάζουν στην πραγματικότητα. Κανείς δεν πρέπει να δημοσιεύει κάτι το οποίο θα εκμυστηρευόταν μόνο στο συγγενή ή τον πολύ στενό του φίλο.

Η εκμετάλλευση που υφίστανται συχνά οι χρήστες σελίδων κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται και με ένα διαφορετικό παράδειγμα που αναλύουμε πιο κάτω.

Μια έρευνα που έγινε το 2012 από τον τεχνολογικό κολοσσό «Facebook» των Ηνωμένων Πολιτειών, επιχορηγημένη από την Κυβέρνηση και με τη συνεργασία δυο Αμερικανικών Πανεπιστημίων, του Cornell University και του University of California, αποσκοπούσε στο να αποδείξει αν θετικές ή αρνητικές λέξεις σε μηνύματα οδηγούσαν σε θετικό ή αρνητικό περιεχόμενο στις ανταποκρίσεις των χρηστών στα μηνύματα αυτά. Τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι «η συναισθηματική κατάσταση μπορεί να μεταφερθεί στους άλλους μέσω της μεταδοτικότητας των συναισθημάτων, οδηγώντας τους ανθρώπους να αισθάνονται τα ίδια συναισθήματα χωρίς να έχουν επίγνωση του τι συμβαίνει».

«Όταν οι θετικές εκφράσεις μειώνονταν, οι άνθρωποι ανταποκρίνονταν με λιγότερα θετικά μηνύματα και περισσότερα αρνητικά. Όταν μειώνονταν οι αρνητικές εκφράσεις, συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο». Σύμφωνα με τους ερευνητές, τέτοια αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι «τα συναισθήματα που

αποτυπώνονται από τους χρήστες του Facebook, επηρεάζουν τα συναισθήματα των υπόλοιπων χρηστών και αυτό σημαίνει ότι αποδεικνύεται ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μεταδίδουν μαζικά ακόμα και συναισθηματικές καταστάσεις».

Η έρευνα διήρκεσε μια βδομάδα με ένα πολύ μεγάλο δείγμα των χρηστών που ανήλθε σε 700,000. Πολλοί όμως χρήστες αντέδρασαν με οργή μετά τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων μέσα από τη δημοσίευση των Πρακτικών της Εθνικής Ακαδημίας Επιστημών (National Academy of Sciences) στις 17 Ιουνίου του 2012, προσδίδοντάς χαρακτηρισμούς στην ερευνητική πρωτοβουλία όπως «ύπουλη», «ενοχλητική», «κακεντρεχής» κ.ά. και ζητώντας τη διάλυση του Facebook⁷. Ένας χρήστης έγραψε : «Χρήστης που έτυχε εκμετάλλευσης δίνει υλικό για μαζικό πείραμα ψυχολογίας. Καιρός να κλείσω το λογαριασμό μου στο Facebook». Άλλος χρήστης έγραψε: «Το πείραμα για τη μεταδοτικότητα του θυμού με τρομοκρατεί».

Απαντώντας στις διάφορες κριτικές, το Facebook απάντησε: «Αυτή η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε περίοδο μιας μόνο βδομάδας το 2012 και κανένα από τα δεδομένα που συλλέχθηκαν δεν συσχετίστηκε με το λογαριασμό στο Facebook συγκεκριμένου ατόμου. Διεξάγουμε έρευνες για να βελτιώσουμε τις υπηρεσίες μας και για να καταστήσουμε το υλικό που δημοσιεύεται στο Facebook όσο το δυνατόν πιο σημαντικό και ελκυστικό. Μεγάλο μέρος αυτής της διαδικασίας αποτελεί η κατανόηση του πώς αντιδρούν οι άνθρωποι σε διαφορετικού τύπου περιεχόμενο, θετικό ή αρνητικό, σε νέα από τους φίλους τους, ή σε πληροφορίες από σελίδες κοινωνικής δικτύωσης που επισκέπτονται. Όσον αφορά αυτές τις ερευνητικές πρωτοβουλίες, δεν πραγματοποιείται αχρείαση συλλογή πληροφοριών από τους χρήστες και όλα τα δεδομένα φυλάγονται με ασφάλεια».

Το θέμα όμως που εγείρεται στην περίπτωση αυτή είναι ηθικό: οι χρήστες του Facebook δεν ήταν ενήμεροι για την έρευνα και δεν είχαν δώσει τη συγκατάθεση τους για συμπερίληψή τους στο δείγμα, έστω και αν οι ερευνητές κράτησαν την ανωνυμία τους. Φυσικά, από τη στιγμή που το διαδίκτυο αποτελεί βήμα για δημόσιες τοποθετήσεις, οι χρήστες πρέπει να αναμένουν ότι ο καθένας θα μπορούσε να πάρει και να χρησιμοποιήσει τα στοιχεία τους. Είναι σε τέτοιες περιπτώσεις που οι Κώδικες Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας θα πρέπει να είναι ξεκάθαροι αναφορικά με τις πληροφορίες που αναρτούνται στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και το δικαίωμα χρήσης τους από άλλους.

4. Άλλο ένα παράδειγμα της εκμετάλλευσης που υφίστανται οι χρήστες σελίδων κοινωνικής δικτύωσης

Άλλο ένα παράδειγμα της εκμετάλλευσης που υφίστανται συχνά οι χρήστες

---

⁷ Díaz,A., *Facebook study is deemed "creepy" by angry users*. Στο: <http://www.independent.ie/business/technology/news/facebook-study-is-deemed-creepy-by-angry-users-30393820.html> (προσπελάστηκε την 1/7/2017)

σελίδων κοινωνικής δικτύωσης είναι το ακόλουθο:

Διευθυντής γυμνασίου στην πόλη Μάριμπορ της Σλοβενίας, τον οποίο μαθητές είχαν βιντεοσκοπήσει με κινητό σε προσωπικές στιγμές με καθηγήτρια Μαθηματικών, αυτοκτόνησε μετά τη δημοσίευση του βίντεο στο διαδίκτυο και την προβολή του επί μία εβδομάδα από τα MME, όπως ανακοίνωσε η σλοβενική αστυνομία το Νοέμβριο του 2014. Όπως μετέδωσε το κροατικό πρακτορείο ειδήσεων XINA, η αστυνομία επιβεβαίωσε το τραγικό γεγονός, χωρίς σχόλια, όπως συνηθίζεται σε τέτοιες περιπτώσεις. Ο πρόεδρος του Συλλόγου διευθυντών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Σλοβενίας, Μίλαν Ρέγιετς δήλωσε στο σλοβενικό τηλεοπτικό σταθμό POP TV ότι ο διευθυντής της Μέσης Σχολής Μηχανικών του Μάριμπορ προφανώς κατέρρευσε ψυχικά λόγω της μεγάλης πίεσης που υπέστη και εξέφρασε τα συλλυπητήριά του στην οικογένεια του εκλιπόντος. Ο διευθυντής άφησε πίσω σύζυγο, γιο και κόρη. Αμέσως μετά τη δημοσίευση του επίμαχου βίντεο στο διαδίκτυο, ο διευθυντής κατήγγειλε το περιστατικό στην αστυνομία και υποστήριξε ότι το βίντεο ήταν προϊόν μοντάζ. Η αστυνομία δεν ανακοίνωσε τα αποτελέσματα των μέχρι τώρα ερευνών και δεν έχουν αποκαλυφθεί τα άτομα που ανάρτησαν το βίντεο στο διαδίκτυο. Το τραγικό περιστατικό προκάλεσε έντονες συζητήσεις για τα δικαιώματα δημοσίευσης υλικού στο διαδίκτυο και για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, για τους κανόνες ηθικής, καθώς και για τη σχέση εκπαιδευτικών και μαθητών σε εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Ο έλεγχος της ζωής ατόμων μέσα από το διαδίκτυο, η κριτική που δέχονται, οδηγεί σε ένα πρωτοφανές είδος τιμωρίας ακόμα και στην εξόντωσή τους, όπως είδαμε με το πιο πάνω παράδειγμα. Το θέμα είναι ότι οι χρήστες-θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού σε πολλές περιπτώσεις δεν παρουσιάζουν καν «αντικοινωνική» συμπεριφορά ή έστω αποκλίνουσα από τις προσδοκίες των άλλων συμπεριφορά. Το περιβάλλον όμως μέσα στο οποίο ζουν και κριτικάρονται είναι αδίστακτο και η κάθε πληροφορία εναντίον τους διαδίδεται με φρενήρεις ρυθμούς, τέτοιους που είναι ακατόρθωτο να τους σταματήσει ή να τους επιβραδύνει κανείς. Έστω και αν πετύχει κάποιος το τελευταίο, η ζημιά της δυσφήμισης έχει ήδη γίνει. Η αυταρχική λοιπόν συμπεριφορά αυτών που ασκούν τον εκφοβισμό στο διαδίκτυο δημιουργεί ένα εχθρικό κλίμα απέναντι στα θύματα αυτής της εριστικής πρακτικής με ένα από τα χειρότερα αποτελέσματά της να είναι το γεγονός ότι αυτά που γράφονται ή παρουσιάζονται σε φωτογραφίες ή βίντεο δεν σβήνονται και με το πάτημα ενός κουμπιού επαναφέρονται στις οθόνες ξύνοντας έτσι παλιές πληγές των θυμάτων και δημιουργώντας ξανά και ξανά εκφοβιστικές στιγμές γι' αυτά. Ένας φαύλος κύκλος αναπαράγεται αδίστακτα και χωρίς τελειωμό λοιπόν, απειλητικός και κατά περίπτωση αδιαπραγμάτευτος, μια «ταϊστική» μέθοδος εξόντωσης. Γιατί η πληροφορία που δυσφημίζει πάντα «πουλά» και στις πλείστες περιπτώσεις αυτός που την εισπράττει την καταναλώνει χωρίς δεύτερη σκέψη ή αμφισβήτηση.

Από ανέκαθεν οι λαοί διψούσαν για πληροφορία και πριν την εμφάνιση της δημοσιογραφίας τη διέδιδαν αποτελεσματικά από στόμα σε στόμα.

5. Οι θετικές επιπτώσεις των δημοσιεύσεων στο διαδίκτυο

Ωστόσο δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς τις θετικές επιπτώσεις των δημοσιεύσεων από άτομα στο διαδίκτυο. Η επανάσταση που έφεραν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιτρέπει στα άτομα να διατηρούν επαφή με άλλα, να κάνουν νέες φιλίες, ακόμα και να γνωρίζουν συντρόφους αν το επιθυμούν.

Ο Lance Bennet, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Washington, πιστεύει ότι το μέλλον των μέσων θα εξαρτάται από το «ποιος είσαι και πού είσαι» σύμφωνα με τα όσα είπε στην εφημερίδα Cyprus Weekly κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο στα πλαίσια του συνεδρίου 'Art and Social Justice-The Media Connection' «Τέχνη και Κοινωνική Δικαιοσύνη- Η Σχέση των Μέσων» που πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 2011 στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας. «Αν κάποιος είναι άνω των τριάντα ετών, είτε και κατοικεί σε μια από τις βόρειες βιομηχανικές δημοκρατίες όπως η Γερμανία, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας φαίνονται όπως ήταν τριάντα χρόνια πριν, παρέχουν καλής ποιότητας ενημέρωση. Αν όμως κάποιος είναι κάτω των τριάντα και κατοικεί σε μια τέτοια χώρα αλλά δεν παρακολουθεί τις ειδήσεις από την τηλεόραση και δεν διαβάζει εφημερίδα, απλά ενημερώνεται τυχαία από τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης, συνήθως λαμβάνει κακής ποιότητας πληροφόρηση παρόλο που υπάρχουν και περιπτώσεις καλής ποιότητας πληροφόρησης όπως η Βικιπαίδεια». Στην πραγματικότητα όμως, η δράση που συμβαίνει στα νέα μέσα αποτελείται κυρίως στους νέους, οι νέοι τα προτιμούν, έτσι το μέλλον των μέσων θα είναι η ταχεία πληροφόρηση και οι επιπτώσεις που θα έχει στα κοινωνικά κινήματα.

Τα ψηφιακά μέσα είναι σίγουρα ένα σημαντικό εργαλείο για την πολιτική και την κοινωνική ζωή του σήμερα. Η «Αραβική Άνοιξη» για παράδειγμα, έγινε γνωστή με τις δημοσιεύσεις των ατόμων που έγραφαν για τις εμπειρίες και τις απόψεις τους. Η Ζιζή Παπαχαρίση (2014)⁸ συμφωνώντας με την πραγματικότητα αυτή, αναφέρει ότι τα κοινωνικά μέσα είναι πολύ χρήσιμα για την κινητοποίηση γύρω από έναν σκοπό και τον συντονισμό μεγάλων και ανομοιογενών ομάδων ανθρώπων. «Δίνουν τη δυνατότητα σε κινήματα σε εξέλιξη να αφηγηθούν την ιστορία τους με δικούς τους όρους: να καθορίσουν το δικό τους μήνυμα. Δεν δημιουργούν ούτε καταλύουν επαναστάσεις. Η Αραβική Άνοιξη είναι ένας γενικός όρος που χρησιμοποιήθηκε ως σημείο αναφοράς σε έναν αριθμό εξεγέρσεων που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικές κοινωνικές και εθνικές συνθήκες και με διαφορετικές καταλήξεις». Ο Bennet, εγείρει μια καίρια ερώτηση σχετικά με την εμπιστοσύνη του κοινού στις κυβερνήσεις λέγοντας: «αν σκεφτείτε τις

---

8 Παπαχαρίση, Ζ., Πολιτική, Social Media και Επικοινωνία. Στο: <http://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/syntenty3eis/politiko-social-media-kai-epikoinwnia> (προσπελάστηκε στις 17/1/2018)

διαμαρτυρίες που γίνονται σήμερα στον κόσμο, αυτές αφορούν κυβερνήσεις που δεν ανταποκρίνονται στα αιτήματα των νέων. Οι νέοι δεν εμπιστεύονται πληροφορίες που παίρνουν από τις εφημερίδες και τις τηλεοπτικές ειδήσεις», αναφερόμενος φυσικά στη χειραγώγηση των μέσων. «Πώς λοιπόν ανακτά κανείς την εμπιστοσύνη του κοινού στις κυβερνήσεις;»

Η δράση μέσω των νέων μέσων μπορεί ν' αλλάξει τον κόσμο. Ένα καλό παράδειγμα γι' αυτό είναι οι αλλαγές που καταφέρνει να πραγματοποιεί η δράση του οργανισμού Avaaz που λειτούργησε πριν από δέκα χρόνια, με την αποστολή: «να οργανώσει τους πολίτες από διάφορες χώρες να κλείσουν το χάσμα ανάμεσα στον κόσμο που έχουμε και στον κόσμο που οι περισσότεροι άνθρωποι θα ήθελαν να έχουμε». Ο οργανισμός Avaaz δίνει την ευκαιρία σε εκατομμύρια ανθρώπους να διαμαρτύρονται για άδικες καταστάσεις οπουδήποτε και να πέζουν για βελτίωση ή αλλαγή ενάντια στη διαφθορά, τη φτώχεια, τις συγκρούσεις, τις κλιματικές αλλαγές και άλλα σημαντικά θέματα που επηρεάζουν αρνητικά τη ζωή ατόμων και ομάδων του πληθυσμού της γης.

Όπως λένε: **«το μοντέλο της διαδικτυακής οργάνωσης που ακολουθούμε, καθιστά ικανή την ταχεία μεταμόρφωση χιλιάδων ατομικών ενεργειών, όσο μικρές και αν είναι αυτές, σε μια δυναμική συλλογική δύναμη».**

Στην εφημερίδα «The Guardian» διαβάζουμε για τον οργανισμό Avaaz: “ Avaaz is only five years old, but has exploded to become the globe’s largest and most powerful online activist network”, «Ο Avaaz είναι μόνο πέντε χρονών αλλά η δράση του έχει πάρει τέτοιες διαστάσεις που έχει καταστεί το μεγαλύτερο και πιο ισχυρό δίκτυο στον κόσμο». Ο Avaaz κατάφερε την αποφυγή της εκδίωξης της κοινότητας των Maasai από τη γενέθλια γη τους⁹. Για 20 χρόνια, η κυβέρνηση της Τανζανίας προσπαθούσε να εκδιώξει την κοινότητα των Maasai από τη γη των πατέρων τους με σκοπό να παραχωρήσει τη γη σε μια μεγάλη εταιρεία κυνηγιού που θα έφερνε τουρίστες για να πυροβολούν την άγρια ζωή. Πριν από ένα χρόνο, ο Avaaz ξεκίνησε εκστρατεία καλώντας τον Πρόεδρο της Τανζανίας να σταματήσει την εκδίωξη και τελικά τα κατάφερε. 1.7 εκατομμύρια υπέγραψαν την εκστρατεία. Μαζί με τους Maasai κινήθηκαν και τα διεθνή ΜΜΕ με το CNN και το Al Jazeera να επισκέπτονται την περιοχή και να γνωστοποιούν το θέμα σε όλο τον κόσμο. Ακολούθως μέλη του Avaaz χρηματοδότησαν διαφημίσεις στις τοπικές εφημερίδες εξασκώντας πίεση στην κυβέρνηση να αλλάξει την απόφασή της. Όταν η είδηση για την επικείμενη εκδίωξη έγινε πρωτοσέλιδο, ο Avaaz διοργάνωσε πορεία, με τους παραδοσιακούς αρχηγούς τους να κατασκηνώνουν έξω από το γραφείο του Πρωθυπουργού για τρεις βδομάδες, αναγκάζοντάς τον να δώσει προσοχή στην περίπτωση τους.

---

9 Aavaz Highlights, *A Masai Victory*. Στο: <http://www.avaaz.org/en/highlights.php> (προσπελάστηκε στις 13/12/2016)

Η πίεση αυξανόταν ολοένα και περισσότερο και στο τέλος του Σεπτεμβρίου ο Πρωθυπουργός της Τανζανίας επισκέφθηκε την περιοχή και πληροφόρησε τους Maasai ότι ο Πρόεδρος είχε επιβεβαιώσει την παραμονή τους στη γη τους.

5.1. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη χρήση των ψηφιακών μέσων και στην ενασχόληση του ατόμου με την κοινωνική και την πολιτική ζωή

Αναφορικά με το θέμα της εκπαίδευσης των νέων στη χρήση των νέων μέσων στις Ηνωμένες Πολιτείες, άλλη μια σχετική ερώτηση που ήγειραν οι Kahne, Feezell and Lee (2012)¹⁰ ήταν αν η εκπαίδευση στη χρήση των ψηφιακών μέσων αυξάνει τη σχέση μεταξύ της χρήσης των νέων μέσων και της ενασχόλησης του ατόμου με την κοινωνική και την πολιτική ζωή. Δηλαδή, πόσο αποτελεσματική είναι η εκπαίδευση στη χρήση των ψηφιακών μέσων αναφορικά με τη συμμετοχή των νέων σε κοινωνικές και πολιτικές δράσεις; Οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι δεν έχουν γίνει πολλά για το θέμα αυτό στις Ηνωμένες Πολιτείες. Κάνουν αναφορά σε μια μόνο μελέτη, αυτή του Μιχαηλίδη (2009)¹¹, ο οποίος, εξετάζοντας τα αποτελέσματα αναφορικά με την εμπλοκή του πολίτη στα νέα μέσα, ανάμεσα σε προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου της Maryland βρήκε ότι οι φοιτητές που παρακολούθησαν μάθημα για τη χρήση των ψηφιακών μέσων παρουσίασαν αυξημένη ικανότητα κατανόησης, αξιολόγησης και ανάλυσης μηνυμάτων που λαμβάνονται μέσω των νέων μέσων, αλλά ταυτόχρονα βρήκαν ότι τέτοια μαθήματα συχνά προήγαγαν την αρνητικότητα και τον κυνισμό για τα μέσα αυτά και ότι θα έπρεπε να γίνουν περισσότερα πράγματα για την προαγωγή της ενεργούς δράσης του πολίτη.

Οι Kahne, Feezell and Lee (2012), ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη συχνότητα της εκπαίδευσης για τη χρήση των ψηφιακών μέσων στα σχολεία, αν ενθαρρύνει την πολιτική συμμετοχή στο διαδίκτυο, αν προάγει την έκθεση σε διαφορετικές απόψεις και αν υπάρχει πιθανότητα προαγωγής της αντικειμενικής συμμετοχής σε πολιτικές συζητήσεις και δράσεις.

Αναφορικά με τη συχνότητα της εκπαίδευσης για τη χρήση των ψηφιακών μέσων αναφέρουν ότι δεν έχουν πραγματοποιηθεί αντιπροσωπευτικές εθνικές μελέτες πάνω στο θέμα, έτσι κανείς δεν μπορεί να αποφανθεί γι' αυτή. Αναφορικά με το θέμα της online πολιτικής συμμετοχής, ισχυρίζονται ότι οι νέοι όντως παροτρύνονται στο να ψάχνουν πληροφορίες και να λαμβάνουν μέρος σε διαλόγους όταν έχουν εκπαιδευτεί στη χρήση των νέων μέσων. Επιπρόσθετα, αυξάνουν δράσεις που έχουν σχέση με την πολιτεία, όπως το να εξασκούν το δικαίωμα της ψήφου ή να παρίστανται σε πολιτικές ομιλίες.

---

10 Kahne J., Feezell, J.T. and Lee, N. (2012), Digital Media Literacy Education and Online Civic and Political Participation. *International Journal of Communication* 6, 1-24.

11 Mihailidis, P. (2009), Beyond Cynism: Media education and civic learning outcomes in the university, USA: *MIT Press* 1 (3), 19-31.

Οι Kahne, Feezell and Lee (2012) σχολίασαν και το θέμα της έκθεσης σε διαφορετικές απόψεις με τη συμμετοχή σε ‘online’ συζητήσεις και ανέφεραν ότι συνήθως οι νέοι προτιμούν να αναπτύσσουν διάλογο με αυτούς που συμμερίζονται τις ίδιες απόψεις, πράγμα το οποίο οδηγεί σε μια βαθύτερη κατανόηση της πεποίθησης κάποιου όπως υποστηρίζουν οι Mutz, (2006)¹² και Jamieson and Cappella (2008)¹³. Όμως, σύμφωνα με τους Habermas (1989)¹⁴ και Mills (1956)¹⁵, η πολιτική θεωρία υπογραμμίζει τα οφέλη της έκθεσης σε διαφορετικές απόψεις.

Αναφορικά με το θέμα της πιθανότητας προαγωγής της αντικειμενικής συμμετοχής σε πολιτικές συζητήσεις και δράσεις, οι Kahne, Feezell και Lee (2012), αναφέρουν πως τα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής είναι «ανησυχητικά άνιασα». Δίνουν τα παραδείγματα νέων με περισσότερη μόρφωση που είναι πιο πιθανό να εξασκήσουν το δικαίωμα της ψήφου σε σύγκριση με τους λιγότερο μορφωμένους νέους και νέων με πανεπιστημιακά διπλώματα που είναι πιο πιθανό να κάνουν κάποια κοινωνική εργασία σε σύγκριση με αυτούς που δεν πήγαν ποτέ σε πανεπιστήμια. Εν κατακλείδι, οι Kahne, Feezell και Lee (2012) ισχυρίζονται ότι «αν η παροχή εκπαίδευσης στη χρήση των νέων μέσων διανέμεται άνιασα, μπορεί και να ενδυναμώσει ήδη υπάρχουσες ανισότητες» και πρέπει κανείς να εξετάσει το αν αυτοί που συμμετέχουν σε πολιτικές και κοινωνικές δράσεις έχουν τελικά περισσότερες ευκαιρίες εκπαίδευσης στη χρήση των νέων μέσων.

6. Το εγγύς μέλλον της διαδικτυακής δημοσιογραφίας

Στο εγγύς μέλλον, αναμένεται ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα κερδίσουν τάχιστα τεράστιους αριθμούς νέων χρηστών, έτσι παράλληλα με αυτό, οι ευκαιρίες για εκπαίδευση των χρηστών αναμένεται ότι θα αυξηθούν. Αυτοί οι τεράστιοι αριθμοί νέων χρηστών με τη σειρά τους θα ταχυδρομούν/δημοσιοποιούν τεράστιους αριθμούς πληροφοριών. Ως αποτέλεσμα, οι διαδικτυακές δημοσιεύσεις θα χρησιμοποιούν περισσότερο τα διαθέσιμα δεδομένα στο διαδίκτυο. Έρευνα του Γραφείου Επικοινωνίας του Ηνωμένου Βασιλείου (Ofcom), απέδειξε ότι με την αυξημένη χρήση των έξυπνων κινητών τηλεφώνων και των “tablets”, «οι άνθρωποι ξοδεύουν τον διπλάσιο χρόνο στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τον χρόνο που ξόδευαν πριν από δέκα χρόνια»¹⁶. Με δείγμα 1,890 ατόμων ηλικίας 16 ετών

12 Mutz, D. (2006), *Hearing the Other Side: Deliberative versus Participatory Democracy*. New York: Cambridge University Press

13 Jamieson, K. and Cappella, J.(2008), *Echo Chamber Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment*. USA: Oxford University Press

14 Habermas, J. (1989), *Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. (trans.) Burger, T. with the assistance of Lawrens, F., Cambridge: Polity Press

15 Mills, C.W. (1956), *The Power Elite*. U.K.: Oxford University Press

16 Ofcom, *Time spent online doubles in a decade, Media Use and Attitudes 2015 Report*. Στο: <http://media.ofcom.org.uk/news/2015/time-spent-online-doubles-in-a-decade/>, (προσπελάστηκε στις 24/6/2016)

και πάνω από τους οποίους πήραν συνεντεύξεις για τη συλλογή δεδομένων για την πιο πάνω έρευνα, το Ofcom αποκάλυψε ότι σε περίοδο δέκα χρόνων, ο χρόνος που ξόδευαν οι χρήστες στο διαδίκτυο αυξήθηκε δραματικά από τριάντα λεπτά το 2005 σε σχεδόν δυόμιση ώρες το 2014 και ότι το 2014 εννέα στους δέκα ενήλικες χρησιμοποιούσαν το διαδίκτυο ενώ το 2005 το χρησιμοποιούσαν μόνο πέντε στους δέκα.

Υπάρχει το ενδεχόμενο τα δεδομένα, η τεράστια ποσότητα πληροφοριών που είναι διαθέσιμη στον καθένα να μπορεί να χρησιμοποιηθεί από κάποιους δημοσιογράφους για να γράφουν ιστορίες που βασίζονται «σ' αυτά που λέει ο κόσμος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στο πώς τα λέει», χωρίς διασταύρωση.

Ακόμα, η δημοσιογραφία ήδη διευρύνεται και εμπλουτίζεται και με άλλες προσθήκες, όπως τις φωτογραφίες. Η εμφάνιση του Instagram, για παράδειγμα, έχει ενδυναμώσει τη σχέση ανάμεσα στη φωτογραφία και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι εικόνες σήμερα αποτελούν σημαντικότατο στοιχείο για μια δυνατή παρουσία στα μέσα αυτά, όπως συνέβαινε και παλαιότερα με τα παραδοσιακά ΜΜΕ αφού η δύναμη του οπτικού υλικού δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Παράλληλα, οι ρεπόρτερ πολύ συχνά απαιτείται να προσθέτουν βιντεοκλιπάρια στις ιστοσελίδες, δηλαδή να στέλλουν συνέχεια ζωντανά τις εξελίξεις, όχι απλά να καλύπτουν τα γεγονότα.

7. Πληροφορίες από άτομα διαφορετικά όσον αφορά τον «προσανατολισμό» τους

Το γεγονός ότι το κάθε άτομο έχει τη δική του ιστορία σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, καθιστά εφικτή την παρουσίαση και εξωτερίκευση δεκάτομμυριών εμπειριών ζωής και ιδεών, παρέχοντας τη δυνατότητα στην τεράστια διαδικτυακή κοινότητα να λαμβάνει τεράστιες ποσότητες πληροφοριών από τόσο διαφορετικά άτομα όσον αφορά τον «προσανατολισμό» και για όλα τα είδη θεμάτων και να λαμβάνει μέρος σε διαλόγους. Η Leona Tyler (1978)¹⁷ αναφέρει ότι «η ανθρώπινη ψυχολογία έχει άμεση σχέση με κάθε διαφορετικό τύπο ατομικών μέτρων-με τον χαρακτήρα, τις αξίες, τα κίνητρα, τις στάσεις, τους γνωστικούς τύπους κ.ά.». Συνεχίζει λέγοντας ότι τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ατομικότητας αναδύονται από τον τρόπο που λειτουργεί συστηματικά μέσα στο περιβάλλον του το άτομο. Οι επιλογές που κάνουμε καθορίζουν τα γεγονότα μέσα από τα οποία ζούμε και στη συνέχεια τα γεγονότα αυτά επηρεάζουν τις μελλοντικές μας επιλογές. Ο Carl Jung επίσης πίστευε ότι η ανθρώπινη ατομικότητα αναπτύσσεται μέσω των δόσοληψιών του ατόμου με το κοινωνικό περιβάλλον, οι οποίες αναπτύσσουν τη μια λειτουργία ή την άλλη. Ορισμό της ανθρώπινης

---

17 Tyler, L. (1978) *Individuality: Human Possibilities and Personal Choice in the Psychological Development of Men and Women*, Jossey-Bass Inc Pub., San Francisco.

συμπεριφοράς έχουμε και από τον Τσιπλητάρη (2004)¹⁸ ο οποίος αναφέρει ότι «συμπεριφορά λέγεται ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αντιδρά στα εσωτερικά και εξωτερικά ερεθίσματα, προκειμένου να ικανοποιήσει τις βιολογικές του ανάγκες και τις κοινωνικο-συναισθηματικές του επιθυμίες». Ο David Kolb (1984)¹⁹ εστιάζει σ' έναν πίνακα με τους «τύπους ψυχολογίας» του Jung, ο οποίος περιλαμβάνει τέσσερα ζευγάρια προσαρμοστικών προσανατολισμών:

1. Μέθοδος σχέσης με τον κόσμο	Εξωστρεφής Τύπος (Προσανατολίζεται προς τον εξωτερικό κόσμο των άλλων ανθρώπων και πραγμάτων)	Εσωστρεφής Τύπος (Προσανατολίζεται προς τον εσωτερικό κόσμο των ιδεών και των συναισθημάτων)
2. Μέθοδος λήψης αποφάσεων	Κριτικός Τύπος (Δίνει έμφαση στην τάξη με τη λήψη αποφάσεων και τη λύση ζητημάτων)	Τύπος της Αντίληψης (Δίνει έμφαση στη συλλογή πληροφοριών και τη λήψη όσο το δυνατό περισσότερων δεδομένων)
3. Μέθοδος αντίληψης	Αισθητικός Τύπος (Δίνει έμφαση στην αντίληψη των πραγμάτων, στις λεπτομέρειες και τα συμπαγή γεγονότα)	Διαισθητικός Τύπος (Δίνει έμφαση στις πιθανότητες, στη φαντασία, στην ερμηνεία και στο να βλέπει ολιστικά τις καταστάσεις)
4. Μέθοδος κρίσης	Τύπος της Σκέψης (Δίνει έμφαση στην ανάλυση χρησιμοποιώντας τη λογική)	Συναισθηματικός Τύπος (Δίνει έμφαση στις ανθρώπινες αξίες με τη δημιουργία προσωπικής φιλίας και τη λήψη αποφάσεων βασισμένων κυρίως σε πεποιθήσεις και συμπάθειες)

Φανταστείτε δισεκατομμύρια ατόμων που ανήκουν σε τόσο διαφορετικούς τύπους ψυχολογίας και που αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους το καθένα με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο, να συνομιλούν και να συνεργάζονται στο διαδίκτυο. Φυσικά, εκτός από την άντληση πληροφοριών, η αχανής διαδικτυακή κοινότητα με τα άτομά της να ανήκουν σε τόσο διαφορετικούς τύπους ψυχολογίας παρέχει πληροφορίες. Αυτή η παροχή πληροφοριών από μια ετερογενή ομάδα ως προς τη γνώση, το μορφωτικό επίπεδο και τον τύπο συμπεριφοράς, προκαλεί μια θεμελιώδη μεταμόρφωση στην επικοινωνία η οποία ενδεχομένως να αυξήσει και τις υπόλοιπες αρνητικές επιδράσεις που αναφέρθηκαν στη αρχή του άρθρου αυτού και όχι απλά τη σύγχυση αναφορικά με το ποιος είναι τελικά ο δημοσιογράφος. Τέτοιου είδους πληροφορίες συμβάλλουν στη διάδοση της φήμης και της διοχέτευσης της πληροφορίας χωρίς διασταύρωση της πηγής άντλησής της, δηλαδή αυξάνουν δράσεις που βλάπτουν τη δημοσιογραφική αξιοπιστία, συμβάλλουν στην έλλειψη πειθαρχίας ανάμεσα σε αυτούς που γράφουν στο

18 Τσιπλητάρης, Α (2004), *Ψυχοκοινωνιολογία της σχολικής τάξης*. Αθήνα: Ατραπός.

19 Kolb, D. (1984), *Experiential Learning*. Prentice Hall, New Jersey.

διαδίκτυο, ενδυναμώνουν την πίεση για χαμηλότερα επίπεδα ηθικής, αυξάνουν τα παράπονα του κοινού αναφορικά με την παραβίαση της ιδιωτικής ζωής από τα πανταχού παρόντα μέσα και εγείρουν θέματα ηθικής αναφορικά με την ειδησεογραφική αξία και αξιοπιστία.

Στην Κύπρο, σύμφωνα με τον Περί Τύπου Νόμο²⁰, «όλοι οι δημοσιογράφοι, Κύπριοι ή ξένοι, έχουν το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης σε κρατικές πηγές πληροφόρησης, την ελευθερία να αναζητούν και να λαμβάνουν πληροφορίες από οποιαδήποτε αρμόδια Αρχή της Δημοκρατίας και την ελευθερία να τις δημοσιοποιούν. Η σχετική Αρχή πρέπει να δίνει τις ζητούμενες πληροφορίες εκτός εάν αυτές αφορούν την κρατική ή δημόσια ασφάλεια, τη συνταγματική ή δημόσια τάξη, τα δημόσια ήθη ή την προστασία της τιμής και των δικαιωμάτων τρίτων μερών». Στις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης ποιος νόμος προστατεύει την τάξη, τα ήθη και την τιμή ομάδων και ατόμων;

8. Συμπέρασμα

Μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι δεν υπάρχει τρόπος να σταματήσει η μεταμόρφωση στην επικοινωνία με τα δισεκατομμύρια ανθρώπων που δρουν και αντιδρούν διαδικτυακά, που απολαμβάνουν την ελευθερία της έκφρασης και τη χαρά της συμμετοχής σε διαλόγους σε τέτοια κλίμακα που δεν μπορούσαν καν να τη διανοηθούν μερικά χρόνια πριν. Το ερώτημα είναι αν τα παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Η εγγυημένη ποιότητα της πληροφορίας μέσω αυτών των μέσων (χωρίς να αγνοούμε το γεγονός ότι συχνά δεν έχουμε την ποιότητα αυτή ούτε με τα παραδοσιακά μέσα λόγω καταστάσεων όπως τη χειραγώγηση της πληροφορίας και το εμπορικό μοντέλο πληροφόρησης, αλλά δεν είναι σκοπός του παρόντος άρθρου να αναλύσουμε τέτοιες καταστάσεις) σίγουρα δρα ως ασφαλιστική δικλείδα κατά των αρνητικών επιδράσεων των διαδικτυακών μέσων. Τη στιγμή που θα πάψουν να υπάρχουν τα παραδοσιακά μέσα, νέες δικλείδες θα πρέπει να διασφαλιστούν, όπως για παράδειγμα οι κώδικες ηθικής δεοντολογίας, η παρουσία εκδοτών κ.ά. Μπορεί και να προκύψουν και νέα ζητήματα τα οποία δεν μπορούμε καν να φανταστούμε σήμερα.

Ο χρόνος θα δείξει τα τελικά αποτελέσματα της διαδικτυακής δημοσιογραφίας και της χρήσης των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης, θα δείξει δηλαδή αν θα υπάρξει ισορροπία ανάμεσα στις θετικές και τις αρνητικές επιδράσεις. Το σίγουρο είναι ότι συμβαίνουν πολλά στον τομέα αυτό και ότι η τεχνολογία τρέχει. Ας παραμείνουμε όμως επί του παρόντος έντονα προσηλωμένοι στην παρακολούθηση του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσεται ο τεράστιος χώρος της επικοινωνίας και κριτικά σκεπτόμενοι.

---

20 Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, *Κώδικας Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας*. Στο: <http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/C1455B6578A5A0F9C2256D7F00391012?OpenDocument> (προσπελάστηκε στις 5/3/2017)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Τσιπλητάρης,, Α (2004), *Ψυχοκοινωνιολογία της σχολικής τάξης*. Αθήνα: Ατραπός.

Ξενόγλωσση

Jamieson, K. and Cappella, J. (2008), Echo Chamber Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment. USA: Oxford University Press

Habermas, J. (1989), Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. (trans.) Burger, T. with the assistance of Lawrens, F. Cambridge: Polity Press

Kahne J., Feezell, J.T. and Lee, N. (2012), Digital Media Literacy Education and Online Civic and Political Participation. *International Journal of Communication*, Vol. 6, p.p. 1-24.

Kolb, D. (1984), *Experiential Learning*. New Jersey: Prentice Hall

Mihailidis, P. (2009), *Beyond Cynism: Media education and civic learning outcomes in the university*. USA: MIT Press 1 (3), 19-31.

Mills, C.W. (1956), *The Power Elite*. U.K.: Oxford University Press

Mutz, D. (2006), *Hearing the Other Side: Deliberative versus Participatory Democracy*. New York: Cambridge University Press.

Tyler, L. (1978), *Individuality: Human Possibilities and Personal Choice in the Psychological Development of Men and Women*. San Fransisco: Jossey-Bass Inc Pub

Ιστοσελίδες

Aavaz Highlights, *A Masai Victory*. Στο: <http://www.avaaz.org/en/highlights.php> (προσπελάστηκε στις 13/12/2016)

Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, *Κώδικας Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας*. Στο: <http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/C1455B6578A5A0F9C2256D7F00391012?OpenDocument> (προσπελάστηκε στις 5/3/2017)

Cornell University, *The internet and the Spread of False information, Networks, Course blog for INFO 2040/CS 2850/Econ 2040/SOC 2090*. Στο: <http://blogs.cornell.edu/info2040/2011/11/10/the-internet-and-the-spread-of-false-information/> (προσπελάστηκε στις 20/11/2016)

Diaz, A., *Facebook study is deemed “creepy” by angry users*. Στο: <http://www.independent.ie/business/technology/news/facebook-study-is-deemed->

- creepy-by-angry-users-30393820.html (προσπελάστηκε την 1/7/2017)
- Επιτροπή Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας, *Κώδικας Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας*, Στο: http://www.cmcc.org.cy/code_practice2_gr.html (προσπελάστηκε στις 17/1/2018)
- Jung, B., *The Negative Effect of Social Media on Society and Individuals*. Στο: <http://smallbusiness.chron.com/negative-effect-social-media-society-individuals-27617.html> (προσπελάστηκε στις 13/1/2016)
- Kendyl, S., *Online Journalism Ethics, New Media Trends*. Στο: http://www.journalismethics.info/online_journalism_ethics/new_media_trends.htm (προσπελάστηκε στις 12/11/2016)
- Leonhardt, D., Thompson, S., A., *Trump's Lies*. *New York Times*. Στο: <https://www.nytimes.com/interactive/2017/06/23/opinion/trumps-lies.html> (προσπελάστηκε στις 18/1/2018)
- Livingstone, S., *How children engage with the internet*. Στο: <http://www.socialsciencespace.com/2012/07/sonia-livingstone-on-children-and-the-internet/> (προσπελάστηκε στις 3/3/2017)
- Ofcom, *Time spent online doubles in a decade, Media Use and Attitudes 2015 Report*. Στο: <http://media.ofcom.org.uk/news/2015/time-spent-online-doubles-in-a-decade/>, (προσπελάστηκε στις 24/6/2016)
- Παπαχαρίση, Ζ. Πολιτική, Social Media και Επικοινωνία. Στο: <http://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/syntey3eis/politikoi-social-media-kai-epikoinwnia> (προσπελάστηκε στις 17/1/2018)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέων

Η κ. **Μενελάου Νίκη** γεννήθηκε στη Λευκωσία. Κατέχει πτυχίο στις «Κοινωνικές Επιστήμες και Διοίκηση» (The London School of Economics and Political Science), μεταπτυχιακό δίπλωμα στα “ΜΜΕ και στον Πολιτισμό” και Διδακτορικό Δίπλωμα στην “Πολιτιστική Διοίκηση και Πολιτική” (Πανεπιστήμιο Middlesex, Αγγλίας). Διατέλεσε δημοσιογράφος, παραγωγός προγραμμάτων και Μορφωτική Λειτουργός στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σήμερα είναι Λέκτορας Δημοσιογραφίας στο Πανεπιστήμιο Frederick. Στον ερευνητικό τομέα «ΜΜΕ και Πολιτισμός» εξέδωσε τη μονογραφία “Selected Writings on Media and Culture”, Εκδόσεις Εν Τύποις (2011) και σημαντικό αριθμό επιστημονικών άρθρων. Έλαβε μέρος ως εισηγήτρια σε αρκετά συνέδρια. Στοιχεία Επικοινωνίας: pr.mn@frederick.ac.cy.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες
Πάτρα, Φεβρουάριος 2018 / Τεύχος 6, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργιάννης
<http://politika.inpatra.gr>